АБӮБАКР МУҲАММАД БИННИ ҶАЪФАР НАРШАХӢ

9(584)
Н29

ТАЪРИХИ БУХОРО

Равшанфикр

9(584)
Н29

АКАДЕМИЯИ ФАНҲОИ РСС ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХИ БА НОМИ А. ДОНИШ

АБӮБАКР МУҲАММАД БИННИ
ҶАЪФАР НАРШАХӢ

ТАЪРИХИ БУХОРО

только в чз
609973
КИТОБХОНАИ
БИБЛИОТЕКА
всего 1 экз

Хозиркунандаи чоп, муқаддима, тартибдиҳандаи тавзеҳот, луғат, рӯихати исмҳои хос, номҳои ҷуғрофӣ
Н. ҚОСИМОВ

Муҳаррири масъул
А. МУХТОРОВ

НАШРИЁТИ «ДОНИШ»
ДУШАНБЕ — 1979

САРСУХАН

«Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ яке аз асарҳои пуркимати таърихӣ ба шумор меравад. Ин асар борҳо аз тарафи котибон рӯйбардор шудааст. Муаллифи он Абӯбакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ дар Наршах ном деҳи назди Бухоро ба дунъё омада, дар асри X дар дарбори Сомониён ҳаёт ба сар бурдааст. Назар ба маълумоте, ки дар сарсухани китоб оварда шудааст, Наршахи онро дар солҳои 943—944 навишта ба амири замон, Абумуҳаммад Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони пешкаш намудааст.

Дар бораи муаллифи асар маълумоти кофи нест. Дар «Китоб ул-ансоб»-и Самъонӣ навишта шудааст, ки номи пурраи ӯ Абӯбакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар бинни Зикриё бинни Хаттоб бинни Шарик буда, аз аҳли Бухорост ва соли 286 ҳиҷрӣ (899) таваллуд ёфта, соли 348 ҳиҷрӣ (959—960) вафот кардааст. Маълум аст, ки «Таърихи Бухоро» аслан ба забони араби навишта шуда, вале он то замони мо омада нарасидааст.

Нусхаи холо ба чоп тайёр кардан мо тарҷумаи тоҷикии соли 1128 мебошад, ки ба қалами Абунаср Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср ал-Қубовӣ[1] тааллуқ дорад. Сабаби ба тоҷикӣ гардонидани китобро ӯ дар сарсуханаш чунин баён намудааст: «Ва бештари мардум ба хондани китоби арабӣ рағбат нонамоянд, дӯстон аз ман дархост карданд, ки ин китобро ба порсӣ тарҷума кун».[2]

Тарҷумаи ал-Қубовӣ аз дигарҳо бо он фарқ мекунад, ки тарҷумон баъзе ҷойҳои асари Наршахиро гирифта партофтааст ва дар ин бора худи ӯ дар сарсухан чунин мегуяд: «Ва чун дар нусхаи араби зикри чизҳое буд, ки даркор набуд ва низ табиатро аз хондани он маломате меафзуд, зикри он чизҳо карда нашуд».[3] Шояд ал-Қубовӣ матнеро ихтисор карда бошад, ки бештари он

[1] Қувва номи шаҳрест дар водии Фарғона.
[2] Нигаред ба китоби мазкур саҳ. 8.

бо урфу одат ва муносибатҳои пеш аз исломӣ дахл дошта, барои мустаҳкам шудани дини ислом дар Осиёи Миёна халал мерасониданд. Дар баробари ин мутарҷим ба матни асосӣ иловагиҳо дохил намудааст, ки онҳо дар рӯзгори муаллифи китоб ба вуқуъ наомада буданд. Ба ғайр аз ин ал-Қубовӣ аз баъзе китобҳое истифода бурдааст, ки онҳо баъд аз «Таърихи Бухоро» навишта шудаанд. Яке аз онҳо асари Абулҳасан Абдураҳмон бинни Муҳаммад Нишопурӣ (асри XI) «Хазоин ул-улум» мебошад. Ин китоб то ба замони мо омада нарасида бошад ҳам, вале аз рӯи иқтибосҳои овардашуда маълум мегардад, ки асари мазкур яке аз манбаъҳои пуркимати таърихӣ будааст. Дар бораи исьёни Муқаннаъ бошад маълумотҳоро аз китоби «Аҳбори Муқаннаъ»-и Иброҳим ном шахсе[4] мегирад, ки он ҳам то замони мо омада нарасидааст. Дар вақтҳои охир муайян намудаанд, ки ал-Қубовӣ дар қисми ҳадисҳо аз асари ба мо номаълуми Шамсиддин Абӯбакри Заранҷарӣ низ истифода кардааст.[5]

«Таърихи Бухоро»-ро баъд аз ал-Қубовӣ Муҳаммад бинни Зуфар бинни Умар ном шахс дар солҳои 1178—1179 бори дигар кӯтоҳ мекунад. Ҳангоми мутолиаи китоб маълум мегардад, ки дар он ба ғайр аз воқеаҳои солҳои 1178—1179, воқеаҳое ҳам дучор мегарданд, ки онҳо дертар ҷараён доштанд. Масалан, ба Бухоро дохил шудани Хоразмшоҳ Муҳаммад ва бо амри ӯ аз нав обод карда шудани ҳисори шаҳр, ҳуҷуми тотор-муғулҳо ба Осиёи Миёна ва ғайра. Бояд қайд намуд, ки таҳрири он дар асрҳои баъдина (XIV—XV) ҳам давом карда омадааст.[6]

Ҳамингуна «Таърихи Бухоро» якчанд маротиба кӯтоҳ ва таҳрир шуда, то замони мо нусхаи аслии он омада нарасидааст. Бо вуҷуди ҳамаи ин тағьиротҳо номи Наршахӣ ҳамчун мусаннифи китоб аз тарафи муаррихони баъдина нигоҳ дошта мешуд.

Муҳаммад Наршахӣ ба асари худ чӣ хел ном гузоштааст маълум нест. Бинобар он тарҷумон ва нусхабардорони оянда ин китобро ҳар хел номбар кардаанд: «Таърихи Наршахӣ», «Таърихи Вухоро», «Таърихи мазороти Бухоро», «Таҳқиқи вилояти Бухоро», «Таҳқиқ ул-вилоят», «Ахбори Бухоро» ва ғайраҳо. Ҳа-

---

[3] Ҳамон ҷо.

[4] Эҳтимол ин ҳамон Абӯиброҳим бинни ал-Аббос ус-Суламӣ (ваф. 243/857—858) шоир бошад, ки асарҳои таърихӣ ҳам навиштааст (Бартольд В. В. Соч., т. I. М., 1963, стр. 60).

[5] Смирнова О. И. Некоторые вопросы критики текста, — Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. М., 1970, стр. 165.

[6] Смирнова О. И. Некоторые вопросы критики текста, — Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. М., 1970, стр. 165.

мани онҳо ба мазмуни кор мувофиқ бошанд ҳам, вале он бо ду номи аввал бештар машҳур гаштааст. Дар вақтҳои охир олимон асосан «Таърихи Бухоро»-ро истифода бурда истодаанд, ки ин ба мазмуни кор наздиктар мебошад ва мо ҳам онро қабул намудем.

Бояд қайд намуд, ки муаллифи китоб, Муҳаммад бинни Ҷаъфар Наршахи, мутарҷим Абунаср Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср ал-Қубови ва Муҳаммад бинни Зуфар, ки дар асрҳои X—XII зиндагӣ кардаанд, фарзандони синфи худ — ҳамии сохти иқтисодӣ, сиёсӣ ва ичтимоиву маънавии замони феодали буданд. Аз ин рӯ ҳаман ҳаракатҳои халқи, ки ба муқобили синфи ҳукмрон ва идеологияи ӯ равон шуда буданд барои онҳо нофаҳмо мондааст. Онҳо ба чунин ҳаракатҳо аз нуқтаи назари синфи худ баҳо медоданд. Маҳдудияти акидаи онҳо дар тасвири исьёни Муқаннаъ равшан мушоҳида карда мешавад. Маълум, ки исьёни Муқаннаъ дар таърихи муборизаи халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили ачнабиёни истилогар, идеологияи онҳо — дини ислом ва ашрофони истисморгари маҳаллӣ яке аз саҳифаҳои дурахшон буд. Вале дар «Таърихи Бухоро», нисбат ба Муқаннаъ ибораҳои: «хокаш ба даҳон», «алайҳи лаънат» («лаънати худо бар у») ва амсоли онҳо зиёд истифода шудааст.

Қатъи назар аз ин камбудиҳо асар бо забони содда навишта шуда, аксар ҳодисаҳо объективона тасвир ёфтааст. Ин буд, ки вай дар як муддати кутоҳ диққати олимони бештар мамлакатҳоро ба худ ҷалб намудааст.[7]

Аз солҳои дастраси илм гардидани худ (аввалин дастхатҳои «Таърихи Бухоро» дар Россия ва дар Ғарб дар нимаи якуми асри XIX пайдо гардидаанд, ки онҳоро Бернс 1832 ва Ханыков соли 1841 дар Осиёи Миёна дарьёфт карда буданд), то алҳол якчанд маротиба нашр ва ба дигар забонҳои гуногун тарҷума шудааст. Охири асри XIX, соли 1883, олими француз Ҷ. Шефер пор-

---

[7] Аввалин шахсе, ки аз «Таърихи Бухоро» васеъ истифода бурдааст ин Н. В. Ханыков мебошад. Ханыков Н. В. Описание Бухарского ханства. Спб., 1843; Вамбери А. История Бухары или Трансоксании с древнейших времен до настоящего времени, т. 1—2, Спб., 1873; Ситняковский Н. Ф. Заметки о Бухарской части долины Зеравшана. — ИТОРГО, т. 1. Ташкент, 1900, вып. 2; Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Ч 2. Спб., 1900 (Соч., т. 1., М., 1963); Лерх П. И. Монеты бухархудатов. — ЗВОРАО, ч. 18. Спб., 1909; Шишкин В. А. Археологические памятники Бухары. Ташкент, 1936; Археологические работы 1937, в зап. части Бухарского оазиса. Ташкент, 1940; Сухарева О. А. К истории городов Бухарского ханства (историко-этнографические очерки). Ташкент, 1958 ва дигарон васеъ истифода бурдаанд.

чахоеро аз ин китоб ба хрестоматияаш дохил намуда, соли 1892 матни пурраи онро дар асоси ду дастхат аз чоп мебарорад.[8] Дере нагузашта чопи сангии он ду маротиба дар Қогон (Бухоро), солҳои 1894 ва 1904 дастраси умум мегардад.[9] Ниҳоят Мударрис Ризави дар асоси дастхатҳои дар Эрон маҳфуз буда ва нашри Парижи, соли 1939 дар Техрон манзури хонандагон мепамояд.[10]

Бори аввал «Таърихи Бухоро» ба забони руси дар охири асри XIX тарҷума шудааст.[11] Тарҷумаи англисии он бо шарху эзоҳҳои муфассал, соли 1954 дар Кембриҷ[12] ва ба забони узбекӣ соли 1966 дар Тошкент[13] аз нашр баромадааст.

Вале ба хатти имрузаи тоҷикӣ ин асар то ҳол ба табъ нарасидааст. Бинобар он сектори таърихи асрҳои миёнаи Институти таърихи ба номи А. Дониши АФ РСС Тоҷикистон зарур донист, ки «Таърихи Бухоро»-ро ба чоп ҳозир намояд.

Дастнависҳои зиёди «Таърихи Бухоро» дар китобхонаҳои гуногуни дуньё маҳфуз мебошанд. Кухнатарин дастнависи дар мамлакати мо мавҷуд буда дар асри XVI — ибтидои асри XVII рӯйнавис шуда, дар китобхонаи Институти халқҳои Осиё нигоҳ дошта мешавад. Нусхаи дар Институти шарқшиносии АФ РСС Тоҷикистон маҳфуз буда 28 моҳи Рачаби соли 1060 (27 июли соли 1650) китобат шудааст.[14]

Чопи Техрон аз тарафи шарқшиносон яке аз бехтаринҳо ҳисобида шудааст. Бинобар ин матни интикодии Мударрис Ризавиро мо асоси ин нашр гирифта дар мавриди зарури аз чопи

---

[8] Description topographique et historique de Boukhara par Mohammed Necshakhy, texte persan, public par Charles Schefer. Paris, 1892.
тифода бурдаанд.

[9] Смирнова И. О. «История Бухары» Наршахи. — «Краткое сообщения Института народов Азии», 69, М., 1965, стр. 156.

[10] تاریخ بخارا تالیف ابو بکر محمد بن جعفر النرشخی (۲۸۶—۳٤۸۲)
ترجمه ابو نصر احمد بن محمد بن نصر القوباوی تلخیص محمد بن
زفر بن عمر عر و تصحیح مدرس رضوی تهران ۱۳۱۷.

[11] Мухаммад Наршахи. История Бухары. Под редакцией В. В. Бартольда. Перевод с персидского Н. Лыкошина. Ташкент, 1897.

[12] The history of Bukhara. Translated from a Persian Abridgment of the Arabic original by Nershekhi Richard N. Frye. Cambrige — Massachusetts, 1954.

[13] Абубакр Муҳаммад ибн Жаъфир Наршахий. Бухоро таърихи. Форстожик тилида таржима филология фанлар кандидати А. Расулевники, масъул муҳаррир таърих фанлар кандидати А. Уринбоев. Тошкент, 1966.

[14] Каталог восточных рукописей АН Таджикской ССР, т. 1, Сталинабад, 1960, стр. 97—98.

Парижи соли 1892, Бухороии соли 1904 ва аз тарҷумаҳои англиси ва ӯзбеки низ истифода кардаем.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми ба чоп тайёр намудани «Таърихи Бухоро» ба талаботи забони имрузаи тоҷик риоя карда шуд, ки аз ин хусус нашри мазкур аз нашри Техрон фарқияте дорад.

Он қавсайнҳое, ки аз тарафи Мударрис Ризави гузошта шуда буданд ва онҳо аз қадом дастхатҳо илова шудани калимаҳои дохили онро нишон медоданд партофта шуда ба ивази он калимаҳое дар қавсайн аз худ илова намудем, ки онҳо барои муайян намудани мазмун аҳамият доранд. Масалан, дар байни номҳои Амр ва Лайс калимаи «бинни»-ро гузоштем; инчунин он ҳамду саноҳое, ки дар васфи худо ва пайғамбарони ӯ чой доштанд, ба ғайр аз калимаҳои «Раҳматуллоҳи алайҳи» ва «валлоҳу аълам» ва онҳо ба мазмуни матн аҳамияте надоштанд, ҳама партофта шуда ба ҷояшон сенуқтаҳо гузошта шуд ва ниҳоят дар дохили матн баъди солҳои ҳичри, ки бештаринашон ба араби оварда шудаанд мутобиқи мелодии онҳоро дар қавсайн овардем. Масалан, баъди соли самона ва миатайн — 208ҳ. — 823/824-ро гузоштем, ки ба фикри мо ин кори хонандагонро як қадар осон мекунад.

Дар охир тавзеҳот, руйхати исмҳои хос, номҳои ҷуғрофи ва топонимики маъноп калимаҳои мушкилфаҳм аз «фарҳанги забони тоҷики»[15] маънидод карда шудаанд.

---

[15] Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX), ҷилдҳои 1 ва 2. М., 1969. (барои ба ҳисоб гирифтани фикру мулоҳизаҳои хонандагон пеш аз чопи ин асар, ба хоҳиши редакция моҳи июли соли 1973 дар 10 номери газетаи «Маориф ва маданият» порчаҳо аз ин китоб чоп карда шуда будаанд).

1 //...

Ҷунин гуяд Абунаср Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср ал-Қубовӣ,[1] ки Абубакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ[2] китобе таълиф кардааст, ба номи амири Ҳамид Абумуҳаммад Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ, раҳматуллоҳи таоло, дар зикри Бухоро ва манокиб ва фазоили ӯ ва он чӣ дар вай аст ва дар рустоҳои вай, аз марофиқ ва манофеъ ва он чи бо вай нисбат дорад. Ва зикри аҳодисе, ки дар фазилати Бухоро омадааст аз ра-
2 сул, ... ва аз асҳоб//ва тобеин ва уламои дини ризвон .... Ва таълифи ин китоб ба арабӣ буда ба иборати балиғ, дар шуҳури санаи иснайни ва салосуна ва сулсамия (332ҳ—943—944). Ва бештар мардум ба хондани китоби арабӣ рағбат нанамоянд, дӯстон аз ман дархост карданд, ки ин китобро ба порсӣ тарҷума кун. Фақир иҷобат карда тарҷума кардам дар Ҷумодиюлаввали санаи иснайни ва ишруна ва хамсамия (522 ҳ—1128). Ва чун дар нусхаи арабӣ зикри чизҳое буд, ки даркор набуд ва низ табиатро аз хондани он маломате меафзуд, зикри он чизҳо карда нашуд. Ва дар шуҳури санаи арбаа ва сабъайни ва хамсамия (574ҳ—1178—1179) камтарнни бандагон Муҳаммад бинни Зуфар бинни Умар[3] ба тариқи ихтисор зикр кард, ба ҷиҳати маҷлиси олӣ, садри судури[4] ҷаҳон хоҷа ..., Абдулазиз бинни ус-садр ал-имом, ал-ҳамид Бурҳониддин Абдулазиз...

ДАР ЗИКРИ ҶАМОАТЕ, КИ ДАР БУХОРО ҚОЗӢ БУДАНД

Себавайҳ ибни Абдулазиз ал-Бухори ан-Нахвӣ[5] буд, ва Муҳаммад бинни Аъян гуфт: «Аз Абдуллоҳ Муборак шунидам, ки Себавайҳ қазои Бухоро кард ва ба ду дирам ҷавр

накард». Боз гуфт: «Ду дирам бисьёр бошад ба заррае ҷавр накард».

Ва боз Мухаллад бинни Умар қозӣ шуд ба солҳои дароз чандон, ки охири кор шаҳид шуд. Ва дигар Абӯдаим Ҳозими Садуси, ки вайро аз халифа фармони қазо расид. Ва дигар
3 Исо бинни Мӯсо//ат-Таймӣ ал-маъруф ба Ғанҷор[6] буд, ки раҳматуллох, ӯро қазо доданд қабул накард ва султон фармуд:

«Агар қазо накунӣ касеро ихтиёр кун, ки ба вай диҳем» Ин ҳам қабул накард.

Султон фармуд, ки аҳли қазоро пеши ӯ ёд кунед. Ҳамчунон карданд. Ва номи ҳар касе, ки пеши ӯ ёд карданди, гуфтӣ: «Нашояд». Чун Ҳасан бинни Усмони Ҳамадониро пеши ӯ ёд карданд хомуш гашт. Гуфтанд, ки хомушӣ аз вай аломати ризо бошад. Ҳасан бинни Усмонро қазо доданд. Дар аҳди ӯ дар шаҳрҳои Хуросон ба илм ва зӯҳди у ҳеҷ касро нишон надоданд.

Ва боз Омир бинни Умар бинни Умрон буд ва боз Исҳоқ бинни Иброҳим бинни ал-Хити буд. Ва баъд аз узл ба Тӯс вафот ёфт, дар санаи сомона ва миатайн (208 ҳ—823—824).

Ва дигар Саид бинни Халаф ал-Балхи буд, ки вайро қазо доданд дар салхи Ҷумодн ул-аввали санаи салоса ашара ва миатайн (213 ҳ—828). Ба ваҷҳе қазо ронд, ки бар вай мисл заданд, аз адл ва инсоф ва шавқат бар ҳалқи худои таоло. Ва суннатҳои неку ниҳод ва аз он ҷумла ин дарғот ва қисмати оби Бухоро вай ниҳод. Ба адл ва инсоф то қавӣ бар заиф ситам накунад.

Ва дигар Абдулмаҷид бинни Иброҳим ан-Наршахиро зоид аст. Ӯро аз ҷумлаи уббод ус-солеҳин[7] гуфтандӣ. Дигар Аҳмад бинни Иброҳим ал-Баркадӣ, раҳматуллоҳ, ба рӯзгори султон Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони қозӣ буд ва ҳам фақеҳ[8] буд ва ҳам зоҳид.[9] Дигар Абӯзар Муҳаммад бинни Юсуф ул-Бухори, аз ҷумлаи асҳоби Имоми Шофеъӣ[10] буд.
4 раҳматуллоҳ, ва бо илм ва зӯҳд буд. Ва уро бар уламои// Бухоро тақдим карданди ва уро бисьёр биозмуданд ба ришвати пинҳон ва бар ҳар маънӣ. Ба ҳеҷ чиз хештанро олуда накард, балки хар рӯз адл ва инсоф аз у зоҳиртар мешуд Ва чун пир шуд аз қазо уфу хост ва ба ҳаҷ рафт ва ҳаҷ гузорид ва муддате ба Ироқ бошид ва дар талаби илми ҳадиси пайғамбар, . . ., буд. Ва шогирдӣ кард ва боз ба Бухо-

ро омад ва узлат ихтиёр кард то охири хаёт, раҳматуллоҳи алайҳи.

Дигар Абдулфазл бинни Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Марвази ус-Сулами[11] ал-факеҳ, раҳматуллоҳи алайҳи, сохиби «Мухтасари кофи». Солҳои бисьёр дар Бухоро қазо[12] кард, ки ба заррае бар вай айб нагирифтанд. Ва адлу инсофи ом мекард, ки ба рузгори у дар дуньё ба илм ва зухд уро мисл набуд. Баъд аз он вазири султон шуд ва бимурд ва шаҳид шуд.

Мусаннифи ин китоб гуяд, ки: «агар чумлаи уламои Бухороро зикр кунем дафтарҳо бояд ва ин чумла, ки мо ёд кардем аз онҳоянд, ки пайғамбар, ..., фармуд, ки уламои уммати к-анбиёи банни Исроил».

Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ ин фаслро андар китоб наёвардааст. Аммо Абдулҳасан Абдурахмон Муҳаммад ан-Нишопури дар китоби «Хазоин ул-улум»[13] чунин овардааст, ки: ин мавзеъ, ки имруз Бухоро аст обгир будааст ва баъзе аз вай найистон будааст ва дарахтистон ва мар-
5 ғузор. Ва баъзе мавзеъ чунин//буда, ки ҳеч хайвон ноёб наёфти бадин сабаб, ки ба вилоятҳое ки сӯи Самарқанд аст бар куххо барфҳо гудохти ва он об он чо чамъ шуди.

Бар сӯи Самарқанд руде азим аст, ки онро руди Мосиф хонанд.[14] Дар он руд об бисьёр чамъ шавад ва он оби бисьёр заминро биканад ва гили бисьёр берун оварад чунон, ки ин мағокҳо оканда шуд, оби бисьёр меомад ва гил меовард. то ба Битик[15] ва Фараб[16] расид ва он об дигар боз дошт. Ба ин мавзеъ, ки Бухорост оканда шуд ва замин рост шуд ва он руди азим Сугд шуд ва ин мавзеи оканда Бухоро шуд. Ва мардумон аз ҳар чониб омаданд ва он чо хуррамӣ гирифт. Ва мардумон аз чониби Туркистон омаданди ва бадин вилоят об ва дарахтон бисьёр буди ва шикор бисьёр будӣ. Он мардумонро ин вилоят хуш омади. Ин чо макон карданд Ва аввал дар хайма ва хиргоҳ истоданд ва бошиданди. Ва ба рузгор мардум гирд омаданд ва иморатҳо карданд. Ва мардум бисьёр шуданд ва якеро баргузинданд ва амир карданд. Ва номи у Абрӯй[17] буд ва ҳануз ин шаҳр набуд. Валекин баъзе аз рустоҳо шуда буд ва аз он чумла яке Нур[18] буд ва Харқонрӯд[19] ва Вардона[20] ва Таровча[21] ва Сафна ва Исвона[22] ва деҳи бузург, ки подшоҳ нишастӣ Байканд[23] буд. Ва шаҳр қалъаи Дабусӣ[24] буд ва шаҳр вайро хонданди. Ва чун рузгоре баромад Абрӯй бузург шуд ва зулм пеш гирифт бадин ниҳоят чунон, ки мардум беш сабр

натавонистанд кард. Деҳқонон[25] ва тавонгарон аз ин вилоят бигрехтанд ва ба Туркистон ва Тироз[26] шаҳре бино кар
6 данд.//Ва он шаҳрро Ҳамукат ном карданд, аз баҳри он, ки деҳқони бузург, ки раиси он тонфа, ки аз он ҷо рафта буд, вайро Ҳамук ном буд. Ва Ҳамук ба забони бухори гавҳар бувад ва кат шаҳр бувад, яъне шаҳри Ҳамук. Ва ба забони бухори касе, ки бузург бувад вайро Ҳамук гуянд яъне гавҳарест фалон:

Пас он мардумон, ки ба Бухоро монда буданд, ба наздики меҳтарони худ кас фиристоданд ва фарьёд хостанд аз ҷабри Абрӯй. Он меҳтарон ва деҳқонон ба наздики подшоҳи туркон рафтанд, ва номи он подшоҳ Қаро Ҷурин турк буд.[27] Ва онро аз ҷиҳати бузурги «Биёгу» лақаб карда буданд. Ва аз Биёгу дод хостанд. Биёгу писари худ, ки Шерикишвар ном дошт ба лашкари азим фиристод. Чун Шерикишвар ба Бухоро омад Абрӯйро дар Байканд бигрифт ва банд кард, ва боз бифармуд то яке ҷуволеро бузург аз кабти сурх пур карданд ва Абрӯйро дар он ҷувол карданд то бимурд. Ва Шерикишварро ин вилоят хуш омад. Ба наздики падар номае фиристод ва ин вилоятро талабид, ва дастуре хост то ба Бухоро бошад. Ва аз Биёгу ҷавоб омад, ки «он вилоятро ба ту бахшидам». Шерикишвар ҳас фиристод ба Ҳамукат то он мардумонро, ки аз Бухоро гурехта буданд бо занону фарзандон боз ба Бухоро оварданд. Онгоҳ боз марсум шуд, ки ҳар ки аз Ҳамукат омада буд вай аз ҷумлаи хос бувад аз баҳри он, ки ҳар ки тавонгар буд ва деҳқони бузург буд, гурехта буд ва дарвешон ва факирон монда буданд. Чун он қавм боз омаданд, он қавм, ки бечо-
7 ра монда буданд хидматкорони он қавм шуданд. Ва дар// миёни он қавм деҳқони бузурге, буд, он деҳқонро Бухорхудот гуфтанди аз баҳри он, ки деҳқонзодаи қадим буд ва зиёъ[28] бештар ӯро буд. Ва ағлаби ин мардумон кадеварон[29] ва хидматкорони ӯ буданд.Ва Шерикишвар шаҳристони[30] Бухороро бино кард ва деҳаи Мамостин[31] ва Сақматин[32] ва Самтин[33] ва Фараб бино кард. Бист сол подшоҳи кард. Баъд аз он подшоҳ дигар, ки шуд Исқақат[34] ва Шарғ[35] ва Ромитин[36] бино кард. Баъд аз он деҳаи Фарахши бароварда ва чун духтари малики Чинро ба Бухоро арӯс оварданд, андар ҷиҳози ӯ бутхонае оварданд аз Чин. Ва ин бутхонаро ба Ромитин ниҳоданд.

Ва ба рузгори хилофати амиролмуъминин Абубакри[37] Сиддиқ, ба Бухоро сим заданд аз нукраи холис. Пеш ба

Бухоро сим набуд. Ва ба рӯзгори Муовия[38] Бухоро кушода шуд ба дасти Қутайба бинни Муслим. Ва Тағшода подшоҳ шуд, сиву ду сол мулк дошт аз ҷиҳати Қутайба бинни Муслим. Чун Абӯмуслим ӯро ба Самарқанд кушт ба рӯзгори Наср Сайёр, ки амири Хуросон буд. Баъд аз Қутайба дах сол Тағшода мулк дошт ва ӯро Абӯмуслим, раҳматуллоҳ, бикушт. Ва баъд аз вай Сукон бинни Тағшода,[39] бародари
8 ӯ, ҳафт сол мулк дошт,//андар кохи Фарахшӣ кушта шуд. ба фармони халифа, гавғо бархост; ӯ низ кушта шуд, ҳам дар кушки худ дар моҳи Рамазон, куросие бар канор ниҳода буд ва қуръон мехонд. дар он ҳол ӯро бикуштанд ва ҳам дар он кушк вайро дафн карданд. Ва баъд аз ӯ бародари ӯ Буньёт бинни Тағшода[40] ҳафт сол мулк дошт ва андар кохи Фарахши кушта шуд, ба фармони халифа. Ва сабаби он баъд аз ин ёд карда шавад. Ва баъд аз он Бухоро ба дасти фарзандони Тағшода ва ҳуддом ва наберагони ӯ мебуд то ба рӯзгори амир Исмоили Сомони,[41] ки мулк аз дасти фарзандони Бухорхудот берун шуд, баъд аз ин ёд карда шавад, зикри он.

ДАР ЗИКРИ ХОТУНЕ, КИ БА БУХОРО ПОДШОҲ БУД ВА ФАРЗАНДОНИ Ӯ, КИ ПОДШОҲ БУДАНД БАЪД АЗ ВАЙ

Муҳаммад бинни Ҷаъфар гӯяд: Чун Бедун Бухорхудот бимурд[42] аз вай писари ширхора монд. Номи ӯ Тағшода. Ин Хотун, ки модари ин писар буд ба мулк биншаст ва понздах сол мулк дошт.[43] Ва ба рӯзгори ӯ араб ба Бухоро омадан гирифтанд. Ва ҳар бор Хотун сулҳ карди ва мол дод. Чунин гуфтанд, ки ба рузгоре аз вай соҳибройтар касе набуд ва бособитрой мулк медошт ва мардумон ӯро муҷод гашта буданд. Ва одати ӯ чунон буд, ки ҳар рӯз аз дари хисори Бухоро берун омадӣ ва бар асб истоди, бар дари Регистон. Ва он дарро Дарвозаи Алаффурушон хондаанд. Ва бар тахт нишасти ва пеши вай ғуломон ва хочасароён, яъне хасиён ва//хочагон, истоданди. Ва вай қонда ниҳода буд бар аҳли рустой, ки ҳар рӯз аз деҳқонон ва молҳзодагон дувист барно камари заррин бар баста ва шамшер ҳамоил карда, ба хидмат омаданди ва аз дур бонстоданди ва чун Хотун берун омадӣ ҳама хидмат карданди ва ба ду саф ис-

тодандӣ. Ва ӯро дар кори мулк нигариш кардӣ ва амру наҳӣ додӣ, ва онро, ки хости халъат додӣ ва онро, ки хости уқубат кардӣ. Ва инчунин аз бомдод то чаштгоҳ нишасти ва баъд аз он ба ҳисор андаромадӣ ва хонҳо фиристодӣ ва ҳама ҳашамро таом додӣ. Ва чун шабонгоҳ шудӣ ба ҳамин сифат берун омадӣ ва бар тахт нишастӣ ва аз деҳқонон ва маликзодагон ба ду саф пеши ӯ ба хидмат боистодандӣ, то офтоб фуруд рафтӣ. Онгоҳ бархости ва барнишастӣ ва ба кох рафтӣ ва онҳо ба ватани хеш ба русто рафтандӣ. Ва рӯзи дигар қавме омадандӣ ва бар ҳамин сифат хидмат карданди чандон, ки навбат ба ҳамин қавм расидӣ. Ҳар сол хар қавмро чаҳор рӯз бадин сифат боисти омадан.

Чун ин Хотун бимурд ва писари ӯ Тағшода бузург шуда буд ба подшоҳӣ шоиста шуда ва ҳар кас тамаъ мекард дар ин мулк. Яке вазир аз Туркистон омада буд, номи ӯ Вардонхудот ва ноҳия Вардона уро буд ва Қутайба бо ӯ бисьёр ҳарбҳо боист кардан. Ин Вардонхудот бимурд ва Қутайба Бухороро бигрифт ва чанд бор ӯро аз ин вилоят берун кард, ки гурехта ба Туркистон рафт. Қутайба Бухороро боз ба Тағшода дод ва ӯро ба мулк биншонд ва мулк бар вай
10 софӣ кард ва//ҳама душманони уро даст кӯтоҳ кард.

Ва Тағшода ба дасти Қутайба имон оварда буд ва мулки Бухоро медошт то Қутайба зинда буд. Ва аз баъди ӯ ба рӯзгори Наср Сайёр сиву ду сол мулки Бухоро ба дасти ӯ буд ва ӯро дар ислом писаре шуд ӯро Қутайба ном кард аз он, ки дӯсти бо ӯ карда буд. Ва аз баъди Тағшода писари вай Қутайба[44] ба мулк биншаст муддате мусулмон буд то риддат овард дар замони Абӯмуслим, раҳматуллоҳ. Абӯмуслим хабар ёфт ва ӯро бикушт ва бародари ӯро низ бо касони ӯ ҳалоқ кард.

Баъд аз он Буньёт бинни Тағшода подшоҳи Бухоро шуд ва вай дар ислом зода буд ба муддате мусулмон буд. Чун Муқаннаъ падид омад ва фитнаи сапедҷомагон ба рустои Бухоро зоҳир шуд, Буньёт бо ишон майл кард ва ишонро ёрӣ дод, то дасти сапедҷомагон дароз гашт ва ғалаба карданд. Соҳиббарид[45] ба халифа хабар фиристод. Ва халифа Маҳдӣ[46] буд. Чун Маҳдӣ дил аз кори Муқаннаъ ва сапедҷомагон фориғ кард саворон фиристод ва Буньёт ба Фарахши ба коҳ барнишаста дар мачлис шароб мехурд ва аз манзар наззора мекард. Аз дур саворон дид, ки меомаданд ба таъчил, донист ба фаросат, ки онҳо аз халифаанд. Дар тадорук он буд, ки расиданд ва ҳеҷ сухан нагуфтанд ва шам-

шерҳо кашиданд ва сари вайро бардоштанд, ва ин дар со-
11 ли саду шасту//шаш (782—783). Ва хаймн вай ҳама бигрехтанд ва он саворон бозгаштанд.

Ва чун Қутайба бинни Тағшода ба сабаби риддат, ки аз вай зоҳир шуда буд, Абумуслим уро бикушт ва мар бародар ва аҳли байти уро, зиёт ва мустағалоти[47] ӯро ба Буньёт бинни Тағшода дод, то ба рузгори амир Исмоили Сомони бо вай мебуд. Чун Буньёт риддат овард ва кушта шуд ин зиёт мебуд дар дасти фарзандони Бухорхудот. Ва охирин касе, ки ин мамлакат аз дасти вай берун рафт Абӯисҳоқ Иброҳим бинни Холид бинни Буньёт буд.

Ва Иброҳим[48] ба Бухоро буди ва мамлакат дар дасти вай буди, ҳар соле аз иртифоот[49] ва ғаллот аз тарафи Мовароуннаҳр ба наздики бародари худ Наср[50] фиристоди, то ба амирал-муъминин Муқтадир[51] расониди. Ва амир Исмоили Сомони ин зиёт ва мустағалот аз дасти вай берун кард ба сабаби он, ки Аҳмад бинни Муҳаммад Лайс, ки соҳибшурат[52] буд, рузе амирро гуфт, ки: «Ё амир! Ин зиёъ бадин некуи бо чандин галла ба Абуисҳоқ аз кӣ мондааст?»

Амир Исмоили Сомони гуфт: «Ин зиёъ мулки ишон нест, мулки султонист».[53]

Аҳмад бинни Муҳаммад Лайс гуфт: «Мулк ишонрост, аммо ба сабаби руддати падари ишон, халифа аз дасти ишон берун кардааст ва мулк байтулмол[54] гардонида ва боз бар сабили ачрат ва ҷомагӣ ба ишон дода ва вай хизмати босазо намекунад ва чунин медонад, ки ин зиёт мулки уст». Дар ин сухан буданд, ки Абуисҳоқ Иброҳим андаромад.

12 //Амир Исмоили Сомони уро гуфт: «Ё Абӯисҳоқ туро ҳар сол аз ин зиёъ чи қадар ғалла ба ҳосил ояд?»

Абуисҳоқ гуфт: «Аз баъди ранҷи бисьёр ва такаллуфе соле бист ҳазор дирҳам ба ҳосил ояд».

Амир Исмоил фармуд Аҳмад бинни Муҳаммад Лайсро, ки «ин мавзеъро ту бигар ва Абулҳасан оризро[55] бигӯй, то ҳар сол бист ҳазор дирам ба вай диҳад». Бадин сабаб ин зиёъ аз дасти вай берун рафт ва ба дасти ӯ боз наёмад. Абӯисҳоқ аз дунёё бирафт дар соли сесаду як (913—914) ва фарзандон ба деҳаи Сафна ва Севанҷ[56] монданд.

ЗИКРИ БУХОРО ВА ҶОЙҲОЕ, КИ МУЗОФ АСТ БА ВАЙ

Абулҳасан Нишбурӣ дар китоби «Хазоин ул-улум» оварда аст, ки шаҳри Бухоро аз ҷумлаи шаҳрҳои Хуросон аст, ҳарчанд оби Ҷайҳун[57] дар мнён аст.

Ва Кармина аз ҷумлаи рустоҳои Бухорост ва оби у аз оби Бухоро аст ва хироҷи у аз хироҷи Бухоро аст. Ва вайро рустои алоҳида аст ва масҷиди ҷомеъ дорад. Ва андар вай удабо ва шуаро бисьёр будаанд. Ба мисл дар қадим
13 Кармина//ро«Бодияи хурдак» хондаанд. Ва аз Бухоро то Кармина чаҳордаҳ фарсанг[58] аст.

Ва Нур ҷои бузург аст. Ва дар вай масҷиди ҷомеъ аст ва работҳои бисьёр дорад. Ва ба ҳар соле мардумони Бухоро ва ҷои дигар ба зиёрати он ҷо раванд. Ва аҳли Бухоро дар ин кор такаллуф кунанд. Ва касе, ки ба зиёрати Нур равад фазилати ҳаҷ дорад. Ва чун боз ояд шаҳрро хавоза банданд ба сабаби омадан аз он ҷои мутабаррук. Ва ин Нурро дар вилоятҳои дигар Нури Бухоро хонанд. Ва бисьёр кас аз тобеинн[59] он ҷо осудаанд, . . .

Ва дигар Тавоис.[60] Ва номи ӯ Арқуд[61] аст. Ва дар вай мардумоне будаанд, бонеъмат ва таҷаммул. Ва аз таҷаммулӣ ҳар касе дар хона яке ва ду товус медоштаанд. Ва араб пеш аз ин товус надида будаанд, чун дар Бухоро товус бисьёр диданд он деҳаро «Зот-ут-Тавоис» ном карданд ва номи аслии ӯ бархост. Ва баъд аз он «Зот»-ро низ раҳо карданд ва «Тавоис» гуфтанд. Дар вай масҷиди ҷомеъ аст ва шористони азим дорад. Ва дар айёми қадим он ҷо бозор будааст ва ба фасли тирамоҳ даҳ рӯз. Расми он бозор чунон будааст, ки ҳар чи охурнён маъюб буди аз барда[62] ва сутур
14 ва дигар охурнён бо айб ҳама бадин бозор//фурухтанди ва бозор рад кардан имкон ва сомон набуди ва ҳеҷ шарт напазируфтӣ на фурӯшанда ва на харандаро. Ва ҳар соле бадин бозор даҳ ҳазор кас беш ҳозир омади аз бозургонон ва асҳоби ҳавоиҷ чунон ки аз Фарғона ва Чоч[63] ва ҷойҳои дигар биёмаданди ва бо манфиати бисьёр боз гаштандӣ. Ва бадин сабаб аҳли ин деҳа тавонгар будаанд ва сабаби тавонгарии эшон кашоварзӣ набудааст. Ва бар шоҳроҳи Самарқанд аст ва то Бухоро ҳафт фарсанг аст.

Искаҷкат кандизи[64] бузург дорад ва дар вай мардумон тавонгар будаанд. Ва сабаби тавонгарии ишон кашоварзӣ[65] набудааст, аз баҳри он, ки зиёи он деҳа вайрон ва ободонии

он ба ҳазор ҷуфт[66] нарасидааст. Ва мардумони ӯ ҳама бозу-
гон будаанд ва аз он ҷо карбос[67] бисьёр хезад. Ва ҳар пан-
шанбеҳе он ҷо бозор будааст. Ва он деҳа аз ҷумлаи хос
мамлакаи султонист ва Абӯаҳмад ал-Муваффақ биллоҳ[68] и
деҳаро ба муқотаа[69] дода буд ба Муҳаммад бинни Тоҳир.
ки амири Хуросон буд ва боз фурӯхт ба Саҳл бинни Аҳма
ал-Доғунӣ ал-Бухори ва баҳо гирифт. Вай он ҷо гармоба
бино кард ва кохе азим бар гӯшае бар зери лаби рӯд сох
ва то ба рӯзғори мо бақияи он кох монда буд ва онро кох
15 Доғунӣ хондаанд. Оби рӯд он кохро//вайрон кард. Ва ма
ин Саҳл бинни Аҳмад Доғуниро бар аҳли Искаҷкат зариба
будааст, ҳар соле даҳ ҳазор дирам қисмат бар хонаҳо кар
данди. Пас аз ин деҳа зариба боз гирифтанд ду се сол ва
ба султон боз гаштанд ва аз вай ёрӣ хостанд. Варасаи Сах
бинни Аҳмад қабола берун оварданд ба рӯзгори амир Ис
моили Сомонӣ ва вай қабола дид дуруст. Валекин хусума
дароз шуда буд, хоҷагони шаҳр миёнчӣ шуданд аҳли дех
ва варасаи Доғуниро ба саду ҳафтод ҳазор дирам сулҳ кар
данд. Ин аҳли деҳа мар ин деҳаро бихариданд, то ин зари
ба аз ишон бархост ва он мол бидоданд.

Ва бадин деҳа ҳаргиз масҷиди ҷомеъ набудааст, то б
рӯзгори малик Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим бинн
Тамғочхон.[71] Хоҷае будааст аз аҳли ин деҳа, ки ӯро хонсо
лор хондандӣ. Марди муҳташам буд бо хайли анбӯҳ[72] ва а
ҷумла уммоли султон[73] буд. Вай масҷиди ҷомеъ бино кар
аз холис моли худ бағоят накӯ. Ва моли азим харҷ кард в
намози одина гузорид.

Аҳмад бинни Муҳаммад Наср гӯяд, ки маро хатиби Шар
хабар дод, ки намози одинае беш нагузориданд андар о
масҷиди ҷомеъ ва баъд аз он аимmаи[74] Бухоро раҳо накар
данд ва раво надоштанд, то он ҷо намози ҷумъа гузоранд
Ва он масҷиди одина маътал бимонд то ба рӯзгоре, к
16 Қадр//хон Ҷабраил бинни Умар бинни Туғрулхон[75] ба Бухор
амир шуд, ва номи ӯ Туғрулбек буд ва Қуролтегин лақаб ш
да буд. Вай чӯбҳои он масҷидро бихарид аз варасаи хонсо
лор ва он масҷидро вайрон кард ва чӯбҳоро ба шаҳри Бухо-
ро овард ва мадраса бино кард ба наздики Чӯбаи Баққолон
Ва он чӯбхоро дар он ҷо харҷ кард ва моли беҳад он ҷо б
кор бурд. Ва он мадрасаро мадрасаи Қулортегин хонанд в
хоки он амир дар он мадраса бувад.

Ва Шарғ бо Искаҷкат рӯ ба рӯй аст. Ва дар миёнаи ҳа
ду ҳеҷ боғ ва замини холӣ нест, ило рӯди азим аст, ки онр

рӯди Сомҷун хонанд ва имрӯз рӯди Шарғ мехонанд ва баъзе мардум Ҳаромком хонанд. Ва пули азим будааст бадин рӯд миёни харду деҳа. Ва бадин Шарғ ҳеҷ вақт масҷиди ҷомеъ набудааст. Ва ба рӯзгори Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон[76] бо фармони ӯ ин пулро аз хишти пухта сохтанд бағоят маҳкам, ва масҷиди ҷомеъ бино карданд аз холис моли ӯ. Ба ҷониби Искатҷкат работе фармуд сохтан ба чиҳати ғарибон. Ва ин деҳаро кандизе бузург аст ва аз бузургӣ бо шаҳр муқобила тавон кард.

Ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар ёд кардааст, ки ишонро дар қадим бозоре будааст, ки дар миёни замистон ҳар соле даҳ рӯз аз вилоятҳои дур омадандӣ ва бозургонӣ ва савдо карданди. Ва он чӣ аз он ҷо хестӣ бештар ҳалвои мағзин будӣ аз дӯшоб карда. Ва боз он чӣ аз он ҷо хестӣ бештар қинторӣ[77] будӣ ва чӯбҳо ва моҳии шӯр, ва моҳии тоза, ва пӯстини гӯсфандӣ ва аз//барра. Ва бисьёр бозургонӣ шудӣ ва аммо имрӯз ба рӯзгори мо ҳар одина бозор бошад, ки аз шаҳр ва навоҳӣ бозургонон он ҷо раванд ва он чӣ аз он деҳа хезад, ки имрӯз бозургонон ба вилоятҳо баранд рӯй[78] бошад он карбос.

Ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар овардааст, ки ин деҳаро амир Исмоили Сомонӣ, раҳматуллоҳ ва ҷумлаи зиёт ва ҳокороти ӯро бихарид ва он ҷумларо вақф кард бар работе ки карда буд ба дарвозаи Самарқанд дар даруни шаҳри Бухоро. Ва имрӯз он работ намондааст ва он вақф низ намондааст. Ва ин Шарғ ва ин Искаҷкат хуштарин деҳҳои Бухоро будааст, ...

Зандана кандизи бузург дорад ва бозори бисьёр ва масҷиди ҷомеъ. Ҳар одина он ҷо намоз гузоранд ва бозор кунанд. Ва он чи аз вай хезад онро «занданачӣ» гӯянд, ки карбос бошад, яъне аз деҳаи Зандана, ҳам некӯ бошад ва ҳам бисьёр бувад. Ва аз он карбос ба бисьёр деҳҳои Бухоро бофтанд ва онро ҳам «занданачӣ» гӯянд, аз баҳри он, ки аввал бадин деҳа падид омадааст.// Ва аз он карбос ба ҳама вилоятҳо баранд чун: Ироқ ва Форс ва Қармина ва Ҳиндустон ва ғайри он. Ва ҳамаи бузургон ва подшоҳон аз он ҷома созанд ва ба қимати дебо бихаранд...

Вардона деҳе бузург аст ва кандизе ва ҳисоре бузург дорад ва устувор. Аз қадим боз ҷои подшоҳон будааст. Ва дар вай ҷои нишасти подшоҳ ҳоло нест.[79] Ва қадимтар аз шаҳри Бухорост ва ӯро Шоҳпур малиқ[80] бино кардааст ва сарҳади Туркистон аст. Ва он ҷо ҳар ҳафта як рӯз бозор

будааст ва бозургонӣ бисьёр мешуд. Ва он чӣ аз он ҷо хезад хам «занданачӣ» буда некӯ.

Афшана шористони бузург дорад ва ҳисоре устувор. Ва навоҳие ба вай мансуб бошад. Ва ҳар ҳафта як руз бозор бошад. Ва зиёъ ва биёбони ин деҳа вақф аст ба талабаи илм. Ва Қутайба бинни Муслим он ҷо масҷиди ҷомеъ бино кардааст. Ва Муҳаммад бинни Восеъ низ масҷиде бино кардааст ва дуо дар вай мустаҷоб аст. Ва мардумон аз шаҳр он ҷо раванд[81] ва табаррук кунанд.

19 Баркад деҳе қадим ва бузург аст ва кандизи азим // дорад. Ва ин деҳаро Баркади Алавиён хонанд ба дон сабаб, ки амир Исмоили Сомонӣ ин деҳаро харид ва вақф кард: ду донг бар алавиён[82] ва ҷаъфариён[83] ва ду донг бар дарвешон ва ду донг бар варасаи хеш.

Ромитин (Ромитан) кандизи бузург дорад ва деҳе устувор аст ва аз шаҳри Бухоро қадимтар аст. Ва дар баъзе китоб он деҳаро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз мақоми подшоҳон аст. Ва баъд аз он, ки Бухоро шаҳр шудааст, подшоҳон зимистон бадин деҳа бошидаанд ва дар ислом хамчунин будааст. Ва Абӯмуслим, раҳматуллоҳ, чун ба Бухоро расид бадин деҳа бошида мақом кардааст. Ва Афросиёб[84] бино кардааст ин деҳаро. Ва Афросиёб харгохе, ки бадин вилоят омада ҷуз бадин деҳа ба ҷои дигар набошидааст.[85] Ва андар кутуби порсиён чунин аст, ки вай ду хазор сол зиндагонӣ ёфтааст. Ва вай марде ҷодӯ будааст ва аз фарзандони Нӯҳ малик будааст. Ва вай домоди хешро бикушт, ки Сиёвуш ном дошт. Ва Сиёвушро писаре буд Қайхисрав номи вай. (Ва вай) ба талаби хуни падар бадин вилоят омад бо лашкари азим. Афросиёб деҳаи Ромитинро ҳисор кард ва ду сол Қайхисрав бар гирди ҳисор бо лашгари хеш биншаст ва дар мукобилаи вай деҳае бино кард ва он деҳаро Ромуш ном кард ва Ромуш барои хушии ӯ ном карданд. Ва ҳанӯз ин деҳа ободон аст. Ва дар деҳаи Ромуш оташхона ниҳод. Ва муғон
20 чунон гӯянд, ки он оташхона қадимтар аз оташхонаҳои // Бухорост. Ва Қайхисрав баъди ду сол Афросиёбро бигрифт ва бикушт. Гӯри Афросиёб дар дари шаҳри Бухорост ба Дарвозаи Муъбад, бар он тали бузург ки пайваста аст ба тали хоҷа имом Абӯҳафси Қабир, раҳматуллоҳи алайҳ.[86] Ва аҳли Бухороро бар куштани Сиёвуш сурудҳои ачиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро «Кини Сиёвуш» гӯянд. Ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар гӯяд, ки аз ин таърих се ҳазор сол аст, валлоҳу аълам.

Варахша[87] дар баъзе нусха ба ҷои Варахша Рачфандун навиштаанд аз ҷумлаи деҳҳои бузург аст, мисли Бухоро будааст ва кадимтар аз шаҳри Бухоро. Ва ҷон подшоҳон будааст ва хисоре устувор доштааст ончунон, ки подшоҳон борҳо хисор кардаанд. Ва рабазе будааст ӯро мисли рабази шаҳри Бухоро. Ва Варахшаро дувоздаҳ ҷуйбор аст ва вай (яъне Варахша) андаруни бораи Бухорост. Ва дар ӯ кохе будааст ободон чунон ки мисл заданӣ ба некӯйӣ ӯ. Ва ӯро Бухорхудот бино кардааст. Зиёдат аз ҳазор сол аст аз баровардани он кох. Ва ин кох вайрон ва маъталшуда буд солҳои бисьёр. Боз Хунукхудот[88] ободон кард ва // боз вайрон шуд. Боз Буньёт бинни Тағшода Бухорхудот дар ислом иморат кард ва ҷои нишасти хеш он ҷо сохт, то ҳам дар он кушта шуд.

Ва амир Исмоили Сомонӣ, раҳматуллоҳ, мардумони он деҳаро бихонд ва гуфт: «Ман бист ҳазор дирам ва чӯб бидиҳам ва сохтани он бикунам, ва баъзе иморат барҷой аст, шумо ин кохро масҷиди ҷомеъ созед».

Он мардумони деҳа нахостанд ва гуфтанд, ки масҷиди ҷомеъ дар деҳони мо рост наёяд ва раво набошад. Ва ин кох то ба рузгори амир Аҳмад бинни Нуҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил-ус-Сомонӣ[89] бар ҷой буд, вай чӯбҳои он кохро ба шаҳр овард ва сарое, ки ӯро буд, бар дари ҳисори Бухоро, ба иморат машғул шуд. Ва ин деҳаро ҳар понздаҳ рӯзе бозор аст ва чун бозор охирини сол бошад бист рӯз бозор кунанд ва бисту якӯм рӯз наврӯз кунанд ва онро наврӯзи кашоварзон гӯянд. Ва кашоварзони Бухоро аз он хисобро нигоҳ доранд ва бар он эътибор кунанд. Ва наврузи муғон баъд аз он ба панҷ рӯз бошад.

Ва Байкандро аз ҷумлаи шаҳрҳо гуфтаанд. Ва аҳли Байканд бадон ризо надодаанд, ки касе Байкандро деҳа хонад. Ва агар касе аз аҳли Байканд ба Бағдод рафтааст ва ӯро пурсидаанд, ки аз кучоӣ?—Гуфтааст, ки аз Байканд, нагуфтааст, ки аз Бухоро. Ва ӯ масҷиди ҷомеъи бузург дорад ва бисёҳои олӣ.//То ба таърихи соли дувисту чихил (854—855) бар дари вай работҳои бисьёр будааст.

Ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар дар китоб овардааст, ки Байкандро зиёдат аз ҳазор работ[90] будааст, ба адади деҳҳои Бухоро. Ва сабаб он буда аст ки ин Байканд ҷои муазза̀м нек аст. Аҳли ҳар деҳе он ҷо работе бино кардаанд ва ҳамоатеро нишонда ва нафақаи нишонро аз деҳа мефиристодаанд. Ва зимистон, ки вақти ғалабаи[91] кофирон[92] мешуд,

аз ҳар деҳе он ҷо мардуми бисьёр ҷамъ омада ғазв[93] мекардаанд. Ва ҳар қавме ба работи хеш фуруд меомадааст.

Ва аҳли Байканд ҷумла бозургон будаанд. Ва бозургонии Чин ва дарьё кардандӣ. Ва бағоят тавонгар будаанд. Ва Қутайба бинни Муслим бисьёр ранҷ дид ба гирифтани ӯ, ки бағоят устувор буд. Ва ӯро шаҳристони рӯин хондаанд. Ва қадимгар аз шаҳри Бухорост. Ва ҳар подшоҳе, ки дар ин вилоят будааст мақом он ҷо сохтааст. Ва аз Фараб то Байканд биёбонест дувоздаҳ фарсанг ва рег дорад он биёбон.

Ва Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон[94] ба рӯзгори хеш Байкандро иморат фармуд. Ва мардумон дар вай гирд омаданд ва иморатҳои нек карданд. Хоқон хештанро сарое фармуд бо такаллуфи азим.[95]

Ва оби Ҳаромком он ҷо равад. Ва пайвастаи Байканд наистонҳост ва обгирҳои азим ва онро «Поргини фарох» хонданд ва Қароқӯл низ хонанд. Ва аз мардумони мӯътабар шунидам, ки миқдори бист (фарсанг дар) фарсанг аст. Ва ан-
23 дар китоби «Масолик // ва мамолик»[96] овардааст, ки онро «Бухайра Сомҷан» хонанд. Ва фазли оби Бухоро ҳам он ҷо ҷамъ ояд. Ва андар он ҷо ҷонварони оби бошанд ва дар ҷумлаи Хуросон он миқдор мург ва моҳӣ ба ҳосил наёяд, ки аз он ҷо ба ҳосил ояд.

Ва Арслонхон фармуд то ҷӯи алоҳида кананд Байкандро чунин, ки бо байни иморатҳои ӯ расад, ки оби Ҳаромком гоҳе он ҷо расидӣ, гоҳе нарасидӣ. Ва Байканд бар болои кӯҳ аст, валекин кӯҳ баланд нест. Ва хоқон бифармуд то ҷӯе дар кӯҳ канданд, санг бағоят раста падид омад чунон, ки ҳеҷ дарз набуд ва андар ин кор мутаҳайир шуданд. Ва ба харворҳо[97] равган ва серка сарф шуд то санг нармтар гардад. миқдори як фарсанг беш натвонистанд кандан ва халқи бисьёр ҳалок шуд. Баъд аз ранҷи бисьёр ва моли бисьёр, ки харҷ шуд бигзоштанд. Ва қиссаи фатҳи Байканд ба ҷойгоҳи ӯ гуфта шавад, ...

Фараб, ки аз ҷумлаи шаҳрҳост ва навоҳии алоҳида дорад. Ва аз лаби Ҷайҳун то Фараб як фарсанг аст ва чун об хезад ним гардад. Ва гоҳ бошад, ки то Фараб оби Ҷайхун расад. Ва Фараб масҷиди ҷомеи бузург дорад ва деворҳо ва сақфи он аз хишти пухта кардаанд, чунон, ки дар вай хеҷ чӯб нест. Ва дар вай амире буда, ки вайро ба хеҷ ҳодиса ба Бухоро
24 набоистӣ // омадан ва қозие буда, ки бо бедодии Шаддод[98] ҳукмҳо рондӣ. Ва адади деҳҳои Бухоро бисьёр аст, ин чанд адад, ки маъруфтар ва қадимтар буд ёд кардем.

ЗИКРИ БАЙТУТТИРОЗ,[99] КИ БА БУХОРО БУДААСТ ВА ҲАНУЗ БАРҶОЙ АСТ

Ва Бухороро коргоҳе будааст миёни ҳисор ва шаҳристон наздики масҷиди ҷомеъ. Ва дар вай бисот ва шодуравонҳо бофтандӣ. Ва яздиҳо ва болишҳо ва мусалиҳо ва пардаҳои фундуқӣ аз чиҳати халифа бофтандӣ, ки ба яке шодуравонҳо хирочи Бухоро харҷ шудӣ. Ва аз Бағдод ҳар сол омили[100] алоҳида биёмадӣ ва ҳар чӣ хирочи Бухоро будӣ аз ин ҷома иваз бурдӣ. Боз чунон шуд, ки ин коргоҳ маътал монд ва он мардумон, ки ин саноат мекарданд пароканда шудаанд. Ва андар шаҳри Бухоро устодон буданде, ки муайян буданд мар ин шуғлро. Ва аз вилоятҳо бозургонон биёмадандӣ чунон, ки мардум занданачӣ мебурданд, аз он ҷомаҳо бурдандӣ то ба Шом ва Миср ва дар шаҳрҳои Рум ва ба ҳеҷ шаҳри Хуросон наёфтандӣ. Ва аҷаб он буд, ки аҳли ин саноат ба Хуросон рафтанд баъзе ва он чӣ олате, ки шуғл буд бисохтанд ва аз он ҷома бофтанд бо ин обу тоб наёмад. Ва ҳеҷ подшоҳ ва амир ва ранс ва соҳибмансаб набудӣ, ки вайро аз ин ҷома набудӣ. Ва ранги вай сурх ва сафед ва сабз будӣ.[101] Ва имруз занданачӣ аз он ҷома маъруфтар аст ба ҳама вилоятҳо.

25 // ## ЗИКРИ БОЗОРИ МОҲ

Ба Бухоро бозоре будааст, ки онро бозори Моҳрӯз хондаанд. Соле ду бор, ҳар боре як рӯз бозор кардандӣ ва ҳар боре, ки бозор буд дар вай бутон фурӯхтанди.[102] Ва ба ҳар як рӯз зиёдат аз панҷоҳ ҳазор дирам бозургонӣ шудӣ.

Ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар андар китоб овардааст, ки: «Ин бозор ба рӯзгори мо будааст ва ман бағоят аҷаб доштаме, ки онро аз баҳри чӣ кардаанд. Пурсидам аз пирон ва машоихи Бухоро, ки сабаби ин чӣ будааст, гуфтаанд: аҳли Бухоро дар қадим будпараст будаанд, ин бозор марсум шуда буд. Аз он таърих боз дар вай бут фурӯхтандӣ ва ҳоло низ ҳамчунон мондааст».

Ва Абулҳасан Нишобурӣ дар китоби «Ҳазоин ул-улум» овардааст, ки дар қадим подшоҳе буда ба Бухоро номи ӯ Моҳ, ин бозор вай фармуд, сохтан. Ва дуредгарон ва наккошонро фармуд, ки сол то сол бутон тарошиандӣ, бадин бозор ба рӯзи муайян ҳозир кардандӣ ва фурӯхтандӣ ва мар-

[illegible] харидандӣ. Ва ҳар гоҳ он бут гум шудӣ ё шикаст, ё кӯҳна шудӣ чун рӯзи бозор шудӣ дигаре харидандӣ ва он кӯҳнаро биандохтандӣ. Ва он ҷо, ки имрӯз масҷиди ҷомеи Мох аст, саҳрое будааст бар лаби рӯд ва дарахтони бисьёр чунон, ки дар сояи дарахтон бозор будӣ. Ва он подшоҳ бадин бозор омадӣ ва бар тахт нишастӣ бадин мавзеъ, ки имрӯз масҷиди Мох аст, то мардумон рағбат кардандӣ ба хари-
26 дани бут. Ва ҳар кас хештанро буте // харидӣ ва ба хона бурдӣ. Боз ин мавзеъ оташхона шудӣ ва дар рӯзи бозор чун мардум ҷамъ шудандӣ ҳама ба оташхона андаромаданди ва оташ парастандӣ.[103] Ва он оташхона то ба вақти ислом ба ҷой буд. Чун мусулмонон қувват гирифтанд ва он масҷидро бар он мавзеъ бино карданд ва имрӯз аз масҷидҳои мӯътабари Бухорост.

ЗИКРИ ИСОМИ БУХОРО

Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гӯяд, ки номҳои Бухоро бисьёр аст ва дар китоби хеш Нумичкат[104] овардааст ва боз ҷои дигар дидам Бумискат овардааст, ва ба ҷои дигар ба тозӣ навиштааст «Мадинат ус-Суфрия», яъне Шаҳристони руин, ва ба ҷои дигар ба тозӣ «Мадина-ут-туҷҷор». яъне шаҳри бозургонон. Ва номи Бухоро аз он хама маъруфтар аст ва ба ҳеҷ шаҳре аз Хуросон чандин ном нест. Ва ба ҳадисе номи Бухоро Фохира омадааст.

Ва хоҷа имом Зоҳид, воиз Муҳаммад бинни Алӣ ан-Нуҷободӣ ҳадисе ривоят кардааст аз Салмони Форсӣ,[105] ... , ки ӯ гуфт

«Расул, ... , фармуд, ки Ҷабраил, ... гуфт: «Ба заминӣ машриқ буқьатест,[106] ки онро Хуросон гӯянд, се шаҳр аз ин Хуросон рӯзи қиёмат ороста биёранд ба ёкути сурх ва марҷон.
27 Ва нуре аз ишон бармеояд ва гирд ба гирди // ин шаҳрҳо фариштагони бисьёр бошанд тасбеҳ ва тамҳид ва такбир меоранд. Ин шаҳрҳоро ба арасот оранд боиззу ноз, чун арӯсе, ки ба хонаи шуяш баранд. Ва ҳар шаҳреро аз ин шаҳрҳо ҳафтод ҳазор алам бувад, дар зери ҳар аламе ҳафтод ҳазор шаҳид бувад ва ба шифоати ҳар шаҳиде ҳафтод ҳазор муваҳҳили порсигӯй наҷот ёбанд. Ва ба ҳар тарафи аз ин шаҳрҳо; аз рост ва чап ва аз пеш ва аз пас даҳрӯза роҳ бувад, ки ҳама шаҳид бошанд рӯзи қиёмат».

Ҳазрати расул... гуфт: «Ҷабраил номи ин шаҳрҳо бигӯй!»

Ҷабраил... гуфт: «Номи яке аз ин шаҳрҳоро ба тозӣ Қосимия хонанд ва ба порсӣ Яшкард, дуввумро ба тозӣ Самарон хонанд ва ба порсӣ Самарқанд, сеюмро ба тозӣ Фохира хонанд ва ба порсӣ Бухоро».

Расул... гуфт: «Ё Ҷабраил чаро Фохира хонанд!»

Гуфт: «Аз баҳри он, ки Бухор рӯзи қиёмат бар ҳама шаҳрҳо фахр кунад, ба бисьёрии шаҳид».

Расул... фармуд: «аллоҳума борик фи фахаратин ва таҳҳар қулубаҳу биттақво ва зок аъумолаҳум ва аччалҳум раҳимо фи уммати». Ва аз баҳои ин маънӣ аст, ки ба раҳмдилии бухориён аз машриқ то мағриб гувоҳӣ медиҳанд ва ба эътиқод ва покии ишон.

ЗИКРИ БИНОИ АРКӢ[107] БУХОРО

Аз аҷоиби он Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гӯяд,
28 ки Абдулҳасан Нишобурӣ // дар «Хазоин ул-улум» овардааст, ки сабаби бинои кӯҳандизи Бухоро, яъне ҳисори арки Бухоро он бувад, ки Сиёвуш бинни Қайковус аз падари хеш бигрехт ва аз Ҷайҳун бигзашт ва наздики Афросиёб омад. Афросиёб ӯро бинавохт ва духтари хешро ба занӣ ба вай дод. Ва баъзе гуфтаанд, ки чумлаи мулки хешро ба вай дод. Сиёвуш хост, ки аз вай асаре монад дар ин вилоят, аз баҳри он, ки ин вилоят ӯро ориятӣ[108] буд. Пас вай ин ҳисори Бухоро бино кард ва бештар он ҷой мебуд. Ва миёни вай ва Афросиёб бадгӯи карданд[109] ва Афросиёб ӯро бикушт ва ҳам дар ин ҳисор бадон мавзеъ, ки аз дари шарқӣ андарӯн андаруни дари Коҳфурӯшон ва онро дарвозаи Ғурриён хонанд, ӯро он ҷо дафн карданд. Ва муғони[110] Бухоро бадин сабаб он ҷойро азиз доранд,[111] ва ҳар соле ҳар марде он ҷо як хурӯс бадӯ бикушанд пеш аз баромадани офтоби рӯзи наврӯз. Ва мардумони Бухороро дар куштани Сиёвуш навҳаҳо аст чунон, ки дар ҳама вилоятҳо маъруф аст ва мутрибон онро суруд сохтанд ва мегуянд. Ва кавволон онро гиристани муғон хонанд. Ва ин сухан зиёдат аз се ҳазор сол аст.

Пас ин ҳисорро бадин ривоят вай бино кардааст ва баъзе гуфтанд Афросиёб бино кардааст. Ва ин ҳисор вайрон гашт ва солҳо вайрон бимонд, чун Бедун Бухорхудот ба мулк
29 нишаст, шӯи он Хотун буд, ки ёд кардем // ва падари Тағшода буд, кас фиристод ва ин ҳисорро ободон кард. Ва он кох, ки буд вай ободон кард ва номи хеш бар оҳан навишт

ва бар дари кох махкам кард. То ба рузгори мутарҷим он оҳани навишта бар дари он кох буд.

Валекин Аҳмад бинни Муҳаммад Наср гӯяд: чун ҳисорро вайрон карданд ва он дарро низ вайрон карданд. Ва Аҳмад бинни Муҳаммад, бинни Наср овардааст ва Муҳаммад бинни Ҷаъфар ва Абдулҳасан Нишобури гуфтаанд, ки: чун Бедун Бухорхудот ин кохро бино кард вайрон шуд, боз бино кард ва боз вайрон шуд, чанд бор бино мекард ва боз вайрон мешуд. Ҳукаморо ҷамъ карданд ва тадбире хостанд бар он иттифоқ афтод, ки ин кохро бар шакли банотунаъш,[112] ки бар осмон аст бино кунад, ба ҳафт сутуни сангин. Бароп сурат вайрон нашуд. Ва аҷаби дигар он аст, ки аз он гоҳ боз, ки ин кохро бино карданд ҳеҷ подшоҳе аз ин кох дар вай баҳазимат нашудааст, илло, ки зафар вайро буд. Ва аҷиби дигар он аст, ки то ин кохро бино карданд, ҳеҷ подшоҳе дар вай намурдааст, на дар куфр ва на дар ислом. Ва чун подшохро аҷал наздик шудааст сабабе падид омадааст, ки аз он кох берун омадааст ва ба ҷои дигар вафот ёфтааст. Аз вақти бинои ин кох то вайрон шудани вай ҳамчунин будааст.

Ва ин ҳисорро ду дар аст; яке дари шарқӣ ва дигар дари ғарбӣ. Дари шарқиро дари Ғурриён хонанд ва дари ғарбиро дари Регистон хонанд//ва ба рузгори мутарҷим дари Алаффурӯшон хондаанд. Ва дар миёни Ҳисор роҳе будааст роҳ аз ин дар то бадон дар. Ва ин ҳисор ҷои бошиши подшоҳон ва амирон ва сарҳангон будааст. Ва зиндон ва девонҳои[113] подшоҳӣ ва кох, ҷои нишасти подшоҳон будааст аз қадим боз ва сарои ҳарам ва хазина дар вай будааст. Ва ба рӯзгори мутарҷим ин ҳисор вайрон шуд ва соле чанд баромад. Арслонхон ободон фармуд кардан ва ҷои нишасти худ он ҷо сохт ва амири бузургеро бар ин ҳисор кутвол[114] сохта буд, то ба шароит нигоҳ медошт. Ва ин ҳисорро дар чашми халқ ҳурмате азим буд.

Ва чун Хоразмшоҳ[115] ба Бухоро расид, дар шуҳури санаи арбаа ва салосина ва хамсамиа (534 ҳ—1139—1140), амир Занги Алӣ халифа буд ва бо фармони султон Санҷар[116] волии Бухоро буд, уро бигрифт ва бикушт ва ҳисорро вайрон кард ва ду сол зиёдат вайрон бимонд. Ва чун дар шуҳури санаи ситта ва салосина ва хамсамиа (536 ҳ—1141—1142) Албтегин[117] аз ҷонибн Гурхон[118] волии Бухоро шуд, ҳам дар ин сол бифармуд, то ҳисорро ободон карданд ва ҷои бошиши худ онҷо сохт. Ва ҳисор некутар аз он шуд, ки буд. Дар

моҳи рамазони санаи самон ва салосуна ва ҳамсамиа (538 ҳ—1144) ҳашами ғуз[119] ба Бухоро расид. Айнуддавла ва Қарочабек ва Шоҳоби вазир мақҳур гаштанд ва ҷанге ва ранҷе азим шуд ва ҳашами ғуз ҳисор бигрифтанд ва Шоҳоби вазирро бикуштанд ва ҳисор вайрон карданд. Ва ҳамчунон вайрон бимонд, чун дар шуҳури санаи ситтуна ва ҳамсамиа
31 (560 ҳ—1164—1165) хостанд//шаҳри Бухороро рабаз зананд ва кадводаи рабаз аз хишти пухта мебоист. Кадводаи ҳисорро ба бурҷҳои ӯ, ки аз хишти пухта буд, боз карданд ва ба рабази шаҳри Бухоро харҷ карданд. Ва он ҳисор ба якбораги вайрон шуд ва аз он коҳ ҳеҷ иморате дигар ва пишопе намонд.

Дар шуҳури санаи арбаа ва ситтамиа (604 ҳ—1207—1208) Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни султон Такаш[120] Бухороро бигрифт ва боз ҳисорро ободон кард ва хитоён мақҳур шуданд.[121] Боз дар шуҳури санаи ситта ашара ва ситтамиа (616 ҳ—1219—1220) лашкари тотор биёмад ва амири ишон Чингизхон[122] буд ва бар дари қалъа дувоздаҳ рӯз ҷанг карданд ва қалъаро бигрифтанд ва вайрон карданд.

ЗИКРИ МАНЗИЛҲОИ ПОДШОҲОН, КИ БА БУХОРО БУДААСТ

Аз дари ғарбии ҳисори Бухоро то ба дарвозаи Мӯъбад, ки Регистон хонанд. Дар ин Регистон саройҳои подшоҳон будааст аз қадим боз дар чоҳилият. Ва дар рӯзгори оли Сомон[123] амири саид Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ[124] ба Регистон сарое фармуд ва сарое сохтанд бағоят некӯ ва моли бисьёр дар вай харҷ кард. Ва бар дари сарои хеш сарои уммол фармуд бино карданд, чунон, ки ҳар омилеро алоҳида девоне будӣ андар сарои хеш бар дари сарои султон, чун: девони вазир ва девони муставфӣ ва девони соҳибшурат ва девони соҳибмуайяд ва девони шараф ва девони мамлакаи хос ва девони мӯҳтасиб ва девони авқоф ва девони казо. Бадин тартиб девонҳо фармуд бино ниҳодаанд.[125]

Ва ба рӯзгори амири рашид Абдулмалик бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил вазири вай Аҳмад бинни Ҳасан бинни ал-Утбӣ, раҳматуллоҳ,[126] ки муаллифи
32 «Қитоби Яминӣ» аст, // ки гӯрхонаи ӯ ба маҳаллаи дарвозаи Мансур дар ҷавори гармобаи хон аст, дар мукобилаи мадраса масҷиде бино кард бағоят некӯ, чунон ки он мавзеъ аз он масҷид камол гирифт. Чун амири рашид аз шутур

биафтод ва бимурд дар шаб ғуломон ба саро андаромаданд ва ба ғорат машғул шуданд. Хосагон ва канизон мунозаат карданд ва саройро оташ заданд то ҳама бисӯхт. Ва дар вай ҳар чӣ зароиф буд аз заррина ва симина ҳама ночиз шуд ва чунон шуд, ки аз биноҳо асаре намонд.

Ва чун амири садид Мансур бинни Нӯҳ[127] ба мулк биншаст, он дар моҳи Шавволи сол ба сесаду панҷоҳ (961) ба Ҷӯи Мӯлиён фармуд, то он саройҳоро дигарбор иморат карданд. Ва ҳар чӣ ҳалок ва зоеъ шуда буд бехтар аз он бо ҳосил карданд. Онгоҳ амири садид ба сарой биншаст, ҳанӯз сол тамом нашуда буд, ки чун «шаби сурӣ», чунон ки одати қадим аст, оташе азим афрӯхтанд пораи оташ бичаст ва сақфи сарой даргирифт ва дигарбора ҷумлаи сарой бисӯхт. Ва амири садид ҳам дар шаб ба Ҷӯи Мӯлиён рафт, то ҳам дар он шаб хазина ва дафина ҳамро берун бурд ва ба дасти мӯътамадон ба Ҷӯи Мӯлиён фиристод. Чун рӯз шуд маълум карданд, ки ҳеҷ ғоиб нашуда буд ҷуз яке бингоши заррин. Ва вазири вай аз моли холиси худ бингоне фармуд,
33 ки вазни ӯ ҳафтсад миқол[128] буд ва ба хазина // фиристод. Ва аз он гоҳ боз ин мавзеъ регистон бимонд ва хароб шуд. Ва дигар сарон подшоҳон ба Ҷӯи Мӯлиён будааст, ки бехтар аз мақоми нафиси биҳиштонии Ҷӯи Мӯлиён дар Бухоро чой ва манзиле набудааст, чаро ки ҳама чои ӯ сароҳо ва боғҳо ва чаманҳо ва бӯстонҳо ва обҳои равони аладдавом. Дар марғузорҳои ӯ дарҳам печида аз миёни ҳамдигар ҷӯйҳо мегузаштаанд ва ба ҳазор чониб ба тарафи марғузорҳо ва ба гулзорҳо мерафтаанд. Ва ҳар кас, ки тамошои обҳои равон мекард дар ҳайрат мешуд, ки аз кучо меояд ва ба кучо меравад. Ва устодони подшоҳ ва меъморон чунон тарҳ кашиданд ва соҳибдавлате гуфта байт:

Оби ҳайвон ба чаман омаду бо шеван рафт,
Нолаҳо кард, ки мебояд аз ин гулшан рафт.

Ва дигар аз дари Регистон то Даштак ба тамом хонаҳои мавзунмунаққаши олии сангин ва меҳмонхонаҳои мусаввар ва чаҳорбоғҳои хуш ва сарҳавзҳои некӯ ва дарахтҳои каҷам хиргоҳе буда ба навъе, ки заррае офтоб аз чониби шарқӣ ва ғарбӣ ба нишастгоҳи сарҳавз намеафтода. Ва дар ин чаҳорбоғҳо мевахои алвон фаровон аз ношпотӣ ва бодом, ва фундуқ ва гелос ва унноб. Ва ҳар мевае, ки дар биҳишти анбарсиришт ҳаст дар он чо багоят неку ва латиф будааст.

ЗИКРИ ҶӮИ МӮЛИЁН ВА СИФАТИ Ӯ

Дар қадим ин зиён Ҷӯи Мӯлиён мулки Тағшода будааст ва вай ҳар касе аз фарзандон ва домодони худро ҳиссае додааст. Ба амир Исмоили Сомонӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, ин зиёъро бихарид аз Ҳасан бинни Муҳаммад бинни Толут,
34 ки // сарҳанги ал-Мустаин бинни ал-Муътасим[129] буд. Ва амир Исмоил ба Ҷӯи Мӯлиён саройҳо ва бӯстонҳо сохт ва бештар бар маволиён[130] вақф кард, ва ҳанӯз вақф аст. Ва пайваста ӯро аз қиҳати маволиёни хеш дил машғул будӣ, то рӯзе амир Исмоил аз ҳисори Бухоро ба Ҷӯи Мӯлиён наззора мекард, Симонулкабир мавлои падари ӯ пеши у истода буд. Ӯро бағоят дӯст доштӣ ва некӯ доштӣ.

Амир Исмоил гуфт: «Ҳаргиз бувад, ки худованди таоло сабабе созад то ин зиёъро аз баҳри шумо бихарам ва маро зиндагонӣ диҳад то бинам, ки ин зиёъ шуморо шудааст, аз он ки ин зиёъ аз ҳаман зиён Бухоро бақиматтар аст ва хуштар ва хушҳавотар». Худои таоло рӯзи кард, то ҷумла бихарид ва ба маволиён дод, то Ҷӯи Маволиён ном шуд ва омман мардум Ҷӯи Мӯлиён гӯянд.

Ва пайвастаи ҳисори Бухоро саҳрое аст, ки онро Даштак хонанд ва ҷумла наистонҳо будааст. Амир Исмоил, раҳматуллоҳ он мавзеъро ҳам бихарид аз Ҳасан бинни Муҳаммад бинни Толут ба даҳҳазор дирам. Ва ҳам соли аввал дах ҳазор дирам аз баҳри най ба ҳосил омад. Амир Исмоил он мавзеъро вақф кард бар масҷиди ҷомеъ. Ва баъд аз амир Исмоил аз фарзандони ӯ, ҳар кӣ амир шуд хештанро ба Ҷӯи Мӯлиён бӯстонҳо ва кӯшкҳо сохт ба сабаби хушӣ ва хуррамӣ ва нузҳати ӯ.

Ба дарвозаи Нав[131] мавзее аст, ки онро Кораки Алавиён хонанд ва бар дари шаҳр. Ва он ҷо амир Мансур бинни Нӯҳ кӯшке сохт бағоят некӯ, чунон ки ба вай мисл заданӣ аз
35 некӯи ва сол бар сесаду // панҷоҳу шаш (966—967) буд. Ва ин зиён Кораки Алавиён мамлакаи султонӣ буд, то ба рӯзгори Насрхон бинни Тамғочхон.[132] Вай ин зиёъ аҳли илмро дод, аз он ки ба шаҳр наздик буд, то фуқаҳоро кашоварзӣ осонтар бувад ва ивази вай он зиёъро дуртар бигрифт. Ва Ҷӯи Мӯлиён ва Кораки Алавиён маъмур буд то охири аҳди Сомониён.[133] Чун мулк аз Сомониён бирафт он саройҳо хароб шуд. Ва ба Бухоро дорулмулк муайян набуд, магар ҳисор, то ба рӯзгори малик Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим Тамғочхон, ки ӯ Шамсобод бино кард.

ЗИКРИ БИНОИ ШАМСОБОД

Малик Шамсулмулк ба дарвозаи Иброҳим зиёъҳои бисьёр харид қариб ним фарсанги ба дарвоза, боғ ва бӯстонҳо сохт бағоят некӯ ва молҳои бисьёр ва хазинаҳои бисьёр андар он иморатҳо харҷ кард ва онро Шамсобод ном ниҳод. Ва пайвастаи Шамсобод чарогоҳе сохт аз ҷиҳати сутурони хоса ва онро Ғӯруқ ном кард. Ва онро деворҳои устувор сохт ва миқдори як мил[134] ва андар вай кохе ва кабӯтархонае сохт. Ва андар он Ғӯруқ, ҷонвароне ваҳшӣ дошти чун: гавазнон ва оҳувон ва рубоҳои ва хукон ва ҳама омӯхта буданд ва деворҳон баланд бар вай буд, ки натавонистандӣ гурехтан. Чун малик Шамсулмулк аз дунъё бирафт бародари ӯ Хизрхон[135] ба мулк нишаст ва ин Шамсободро иморатҳое знёдат фармуд ва боғоят бонузҳат буд. Ва чун ӯ низ аз дунъё бирафт писари ӯ Аҳмадҳон[136] подшоҳ шуд, ин Шамсободро ти-
36 мор накард то хароб шуд. // Чун Маликшоҳ аз Хуросон биёмад[137] ва ба Бухоро расид харобии бисьёр кард ва чун ба Самарқанд рафт, Аҳмадхонро бигрифт ва ба Хуросон бурд ва боз ба Мовароуннаҳр фиристод. Ва Шамсобод тамом вайрон шуда буд. Ва хештанро сарое ба Ҷӯйбор фармуд, бино карданд. Ва андар он бӯстон оби равон ва он чӣ такомил буд бағой оварданд. Ва муддати сӣ сол он сарой дорулмулки Бухоро буд.

Чун Арслонхон ба мулк бинишаст ҳар вақт, ки ба Бухоро будӣ дар он сарой будӣ. Баъд аз он чунон савоб дид, ки вайрон кунанд, фармуд, то он саройро бардоштанд ва ба хисор бурданд ва он мавзеъ хароб бимонд. Ва аз баъди чанд сол Арслонхон ба маҳаллати Дарвоза андар кӯи Бӯлайс сарое фармуд бино кардаанд ва андар вай гармобаи хос фармуд сохтанд. Ва яке гармобаи дигар бар дари сарой, чунон ки мисли он гармоба набуд. Ва солҳои бисьёр он сарой дорулмулки Бухоро буд. Ва баъд аз он фармуд, то он саройро мадрасаи фуқаҳо сохтанд ва он гармоба, ки дар дари сарой буд ва дехҳои дигар бар он мадраса вақф карданд. Ва сарои хоси худро ба дари Саъдобод фармуд, то бино карданд.

ЗИКРИ ОЛИ КАШКАСА[138]

Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ андар китоб овардааст, ки Қутайба бинни Муслим ба Бухоро даромад ва Бу-

хоро бигрифт, аҳли Бухороро фармуд, то як нима аз хонаҳо ва зиёи хеш арабро доданд. Қавме буданд дар Бухоро, ки ишонро Кашкасон гуфтандӣ. Ва ишон мардумоне буданд бо
37 хурмату қадр ва манзилат//ва дар миёни аҳли Бухоро ишонро шараф зиёда будӣ. Ва ишон аз деҳқонон набуданд, ғурабо буданд, асил ва бозургонон буданд ва тавонгар буданд. Пас Қутайба илоҳ кард андар қисмати хонаҳо ва асбоб. Ишон хонаҳо ва асбоби хеш ҷумла гузоштанд ба араб ва аз беруни шаҳр ҳафтсад кӯшк бино карданд. Ва он рӯз шаҳр хамин қадар буд, ки шаҳристонаст. Ва ҳар касе гирд бар гирди кӯшки хеш хонаҳои чокарон ва атбои хеш бино карданд. Ва хар касе бар дари кушки худ бӯстон ва сарое сохт ва бадон кӯшкҳо берун омаданд. Ва он кӯшкҳо имрӯз вайрон шудааст ва бештар шаҳр шуда. Бар он мавзеъ ду се кӯшк мондааст, онро «Кӯшки муғон» мехонанд ва он ҷо муғон бошидаанд ва оташхонаҳои хуш ва хуррам будааст ва зиёи ишон бағоят азиз.

Муҳаммад бинни Ҷаъфар чунин тақрир кардааст, ки мо ба рӯзгори амири Ҳамид чунин шунидем: зиёи «Кӯшки Муғонро» қимат бадон сабаб аст, ки подшоҳон ба Бухоро маком кардаанд ва ғуломон ва наздикони подшоҳ рағбат намудаанд ба харидани он зиёҳо, то қимати ҳар ҷуфте аз ин зиёъ ба чаҳор ҳазор дирам шуд. Чун ин сухан ба амир расид бигуфт чунонаст ки ӯ донистааст: пеш аз ин, ки подшоҳон ба Бухоро маком кардандӣ қимати ин зиёъ бештар будӣ ва агар касе хостӣ, ки як ҷуфти гов[139] замин харад дар сол натавонистӣ ва агар биёфтӣ ҳар ҷуфте ба дувоздаҳ ҳазор дирам санги нуқра боистӣ харидан. Ва акнун нарх арзон
38 шудааст, ки ҳар ҷуфт замин ба чаҳор дирам санги // нуқра мебояд, ки мардумонро сим камтар мондааст.

Аҳмад бини Муҳаммад Наср гӯяд ки ба рӯзгори мо ин зиёи «Кӯшки Муғон» чунонест, ки ба ройгон медиҳанд ва касе намехоҳад. Ва он чӣ бихаранд бимонад ройгон, ба сабаби зулм ва бешафқати ба раият.

ЗИКРИ РӮДҲОИ БУХОРО ВА НАВОҲИИ ОН

Аввал рӯди Кармина аст ва он рӯди азимаст.

Дуввум рӯди Шопурком[140] аст ва омман Бухоро Шофурком хонанд. Ва овардаанд андар ҳикоят, ки яке аз фарзандони Кисро[141] аз оли Сосон аз падари хеш хашм гирифт ва бадин вилоят омад ва номи ӯ Шопур буд ва пур ба забони

форсӣ писар бошад, чун ба Бухоро расид Бухорхудот ӯро неку дошт. Ва ин Шопур шикордӯст буд. Як рӯз ба шикор рафт ва бадон ҷониб афтод ва дар он таърих он ҷо ҳеҷ деха набуд ва ободонӣ набуд, марғузоре буд ва ҷойгоҳи шикор ӯро хуш омад. Он ҷойгохро аз Бухорхудот ба муқотаа бигрифт,[142] то он ҷойгохро ободон кунад. Бухорхудот он мавзеъро ба ӯ дод. Ин Шопур рӯди азим барканд ва ба номи худ кард, яъне Шопурком. Ва бар он рӯд рустоҳо ниҳод ва кох бино кард. Ва он ҳаволиро рустоҳои Обавия хонанд. Ва деҳаи Вардона бино кард ва кох сохт ва ҷои нишасти хеш кард ва он ҷо мулки азим шуд ва аз паси вай ба фарзандони вай мерос монд. Он рустохо ва бадон рӯзгор,
39 ки Қутайба бинни Муслим ба Бухоро омад // аз фарзандони Шопур Вардонхудот буд ва ӯ подшоҳе азим буд ва ба деҳаи Вардана нишасти ва бо Тағшода Бухорхудот мунозаат карди. Қутайбаро бо вай ҳарбҳои бисьёр афтод ва охир Вардонхудот бимурд ва Қутайба мулки Бухороро ба Тағшода дод ва ин қисса дар фатҳи Байканд ва Бухоро гуфта шавад.

Ва Рӯди сеюмро Ҳарқонат-ул-ульё хонанд.

Ва рӯди чаҳорумро Ҳарқонруд хонанд.

Ва рӯди панҷумро Ови Хатфар хонанд, рӯди бағоят азим ва бузург аст.

Ва рӯди шашумро Сомҷун хонанд.

Ва рӯди ҳафтумро Байконруд хонанд.

Ва рӯди ҳаштумро Фаровез-ул-Ульё хонанд. Ва ин рӯд рустохои бисьёр дорад.

Ва рӯди нуҳумро Фаровез-ус-Сифло хонанд ва низ Қоми Даймун хонанд.

Ва рӯди даҳумро Арвон хонанд.

Ва рӯди ёздаҳумро Кайфур хонанд.

Ва рӯди дувоздаҳумро рӯди Зар хонанд.

Ва ин рӯд дар рӯди шаҳр аст. Ва ҳар рӯде, ки ёд кардем рустоҳои бисьёр дорад ва обӣ бисьёр дорад. Ва чунин овардаанд, ки ҳама рӯдҳоро мардумон кандаанд, магар рӯди Ови Хатфарро, ки об худ кандааст бе заҳмати халқи он мавзеь. Ва ҳоло Бухориён рӯди Нафар хондаанд.

ЗИКРИ ХИРОҶИ БУХОРО ВА НАВОҲИИ ОН

Ба рӯзгори олӣ Сомон ва умарои Сомон яке бор ҳазор ҳазор ва саду шаст ва ҳашт ҳазору панҷсаду шасту шаш дирам ва панҷ донгу ним будааст бо хироҷи Қармина. Ва

40 аз баъди он ба ҳар тараф хироҷ шуда // ва баъзе зиёъ ба об ғарқ шуда султон хироҷ аз он мавзеъ бардоштааст. Ва онро, ки об бурда хироҷи онро низ вазъ кардааст. Ва баъзе ба дасти алавиён ва фуқаҳо афтодааст, султон хироҷи онро низ вазъ кардааст. Ва баъзе зиёъ султонӣ шуда ва хироҷ аз деҳон пок шудааст, чун Байканд ва бисьёр рустоҳои дигар ва хироҷи Қармина аз уммоли Бухоро берун рафтааст.

ЗИКРИ ДЕВОРИ БУХОРО, КИ МАРДУМОН ОНРО ДЕВОРИ КАМПИРАК ГӮЯНД

Аҳмад бинни Муҳаммад Наср гуяд: ин фасл Муҳаммад бинни Ҷаъфар Наршахи бадин тартиб наёвардааст, валекин баъзе аз ин дар аснои сухан рондааст. Ва Абдулҳасан Нишобурӣ дар «Хазоин ул-улум» ба тартиб овардааст, ки чун хилофат ба амирналмӯъмин Маҳдӣ расид, яъне падари Ҳорунаррашид ва ҳеҷ кас аз хулафои Аббос аз вай порсотар набудӣ, пас амирии чумла Хуросон Абдулаббос бинни ал-Фазл бинни Сулаймони Тӯсиро[143] дод дар соли саду шасту шаш (782—783) ва ӯ биёмад то ба Марв ва он ҷо бинишаст.

Пас вучуҳ[144] ва меҳтарон ва бузургони Бухоро ба наздики ӯ рафтанд. Ва меҳтарони Суғд низ чумла ба Марв рафтанд ба саломи амири Хуросон. Ӯ аз ҳоли вилояти ишон пурсид.

Аҳли Бухоро гуфтанд: «Моро, ки аз кофирони турк ранче аст, ки баҳар вақт ногоҳ меоянд ва деҳҳо ғорат мекунанд ва акнун ба тозагӣ омадаанд ва деҳи Сомдунро ғорат кардаанд ва мусулмононро асир карда бурданд».

Абулаббоси Тӯсӣ гуфт: «ҳеҷ тадбире доред то бифармоем» Язид бинни Ғурак, малики Суғд он ҷо буд ғуфт:

41 «Бакон амири Хуросон бод! Ба рӯзгори пешин // дар ҷоҳилият туркон вилояти Суғдро ғорат мекарданд. Ба Суғд зане подшоҳ будааст. Ӯ Суғдро бора баровардааст ва вилояти Суғд аз туркон амон ёфта». Абулаббоси Тӯсӣ бифармуд мар Муҳтадӣ бинни Ҳумод бинни Амр уз-Зӯҳлиро, ки амири Бухоро буд аз ҷониби ӯ, то Бухороро бора занад, чунон ки ҳама рустоҳои Бухоро андаруни он бора бувад, ба шакли Самарқанд, то дасти туркон ба вилояти Бухоро нарасад. Ин Мӯҳтадӣ бинни Ҳумод бифармуд, то ин девор бизаданд ва дар фарсанге дарвозаҳо ниҳанд ва ба ҳар ниман миле як бурҷи устувор бароранд. Ва Санд бинни Халаф ал Бухорӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, ки қозии Бухоро буд ин шуғлро қиём

намуд то ба рӯзғори Муҳаммад бинни Яҳьё бинни Абдуллоҳ бинни Мансур бинни Ҳалҷад бинни Баррақ тамом шуд дар соли дувисту понздаҳ (830—831). Ва ҳар амире, ки будӣ баъд аз он иморат мефармуд ва нигоҳ медошт ва маунат ва харҷи азим бар мардумони Бухоро буд. Ва ҳар соле моле азим бибоисти ва ҳашарҳои бисьёр то ба рӯзгори амир Исмоили Сомонӣ, раҳматуллоҳ, ки ӯ халқро раҳо кард, то он девор хароб шуд ва гуфт: «То ман зинда бошам бораи вилояти Бухоро ман бошам».

Ва он чӣ пазируфт тамом кард ва пайваста бо тани хеш ҳарб мекард ва нагузошт, ки ба вилояти Бухоро душманон зафар ёбанд.

ЗИКРИ РАБАЗИ БУХОРО

Мардумони шаҳри Бухоро аз Аҳмад бинни Холид, ки ами-
42 ри Бухоро буд, аз дасти амири // Хуросон Муҳаммад бинни Абдуллоҳ бинни Талҳат ат-Тоҳир[145] ин дархост карданд, ки шаҳри моро рабазе мебояд, то шаб дарвозаҳо барбандем ва аз дуздон ва роҳзанон дар амон бошем. Пас ӯ фармуд, то рабазе бино карданд бағоят некӯ ва устувор. Ва бурҷҳо сохтанд ва дарвозаҳо ниҳоданд. Ва ин ба таърихи дувисту сиву панҷ (849—850) буд, ки тамом шуд. Ва ин рабазро ба ҳар вақт, ки лашкаре қасди Бухоро карди иморат тоза карданӣ. Ва Арслонхон[146] ба рӯзгори хеш бифармуда, то дар пеши он рабази қадим рабази дигар бино қунанд. Чунон ки ҳарду муттасил ва маҳкам шуд. Ва он низ хароб шуд дар шуҳури санаи ситтуна ва хамсамиа (560 ҳ—1164—1165). Хоқони одили олам Рукн уд-дуньё в-аддин Маъсуд Қилич Тамғочхон[147] Нуруллоҳ, мауззаа, бифармуд, то беруни он рабази қадими шаҳри Бухоро рабазе заданд ва боз вайрон шуд. Дар шуҳури санаи арбаа ва ситтамиа[148] (604 ҳ — 1207—1208) Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни султон Такаш Бухороро бигрифт ва боз рабаз фармуд ва фасил задан ва ҳардуро нав карданд. Ва дар шуҳури санаи ситта ашара ва ситтамиа (616 ҳ—1219—1220) боз лашкари тотор омад шаҳрро бигрифт ва боз вайрон шуд.

ЗИКРИ ДИРҲАМ ВА СИМ ЗАДАН БА БУХОРО

Нахустин касе, ки сим зад ба Бухоро подшоҳе буд номи ӯ Коно Бухорхудот. Ва ӯ сӣ сол бар Бухоро подшоҳ буд. Ва

дар Бухоро бозургонӣ ба карбос ва гандум будӣ. Ӯро хабар доданд, ки ба вилоятҳои дигар сим задаанд, ӯ низ бифармуд,
43 то ба Бухоро // сим заданд аз нуқраи холис. Ва бар он сурати хеш бифармуд бо тоқ ва ин ба рӯзгори хилофати амиралмӯъминин Абӯбакри Сиддиқ,[149] ... буд, то ба рӯзгори Ҳорунаррашид[150] Ғитриф бинни Ато амири Хуросон шуд дар моҳи рамазон ба соли саду ҳаштоду панҷ (801).

Ва ин Ғитриф бародари модари Ҳорунаррашид буд ва модари Ҳорунаррашидро Хайзурон ном буд, духтари Ато аз Яман аз шаҳре, ки онро Ҷараш гӯянд. Ва асир афтода буд ба Табаристон ва аз он ҷо ӯро ба наздики Маҳдӣ[151] оварданд. Маҳдиро аз вай ду писар омад; яке Мӯсо ал-Ҳодӣ[152] ва дуюми Ҳорунаррашид. Ва чун кори Хайзурон бузург шуд, ин Ғитриф[153] ба наздики вай омад ва бо ӯ мебуд. Ҳорунаррашид Хуросон ба вай дод ва бадон таърих дар дасти мардумон сими Хоразм раво нашуда буд ва мардумон он симро ба нохушдилӣ гирифтанди. Ва он сими Бухоро аз дасти мардумон берун шуда буд. Чун Ғитриф бинни Атто ба Хуросон омад ашроф ва аъёни Бухоро ба наздики ӯ рафтанд ва аз вай дархостанд, ки моро сим намондааст дар шаҳр, амири Хуросон фармояд, то моро сим зананд ва ба ҳамон сикка заданд, ки сими Бухоро дар қадим будааст. Ва симе мебояд, ки ҳеҷ кас аз дасти мо берун накунад ва аз шаҳри мо берун набарад, то мо бо сим миёни хеш муомилат бикунем. Ва бадон таърих нуқра азиз буд.

Пас аҳли шаҳрро ҷамъ кардаанд ва аз ишон рой хостанд, бар ин маъни дар он иттифоқ карданд, ки сим зананд аз шаш чиз: зар ва нуқра ва машқ[154] ва арзиз ва оҳан ва мис.
44 Ҳамчунон карданд ва ба он сиккаи // пешин ба номи Ғитриф заданд, яъне сими «ғитрифӣ» ва оммаи мардумон «ғидрифӣ» хондандӣ. Ва сими қадим аз нуқраи холис буд. Ва ин сим, ки ба ахлот заданд сиёҳ омад, аҳли Бухоро нагирифтанд. Султон хашм кардашон ва ба қаҳрия мегирифтанд.[155] Ва қимат ниҳоданд шаш ғидрифӣ ба як дирам санги нуқраи холис ва султон бо ҳамин қимат гирифт, то роиҷ шуд. Ва бадин сабаб хироҷи Бухоро гарон шуд ба ҳар он, ки хироҷи Бухоро дар қадим дувист ҳазор дирами нуқра буд чизе кам, чун «ғидрифӣ» заданд ва шаш дирам санги нуқра роиҷ шуд. Султон бо ҳамин ғидрифӣ бар ишон лозим кард чун «ғидрифӣ» азиз шуд ва чунон шуд, ки дирами «ғидрифӣ» ба дирами нуқра равон шуд. Ва султон нуқра нахост ва «ғидрифӣ» хост. Хироҷи Бухоро аз дувист ҳазор дирами нуқра кам чизе

буд баякбор ҳазор—ҳазор дирам ва шасту ҳашт ҳазору панҷсаду шаст ва ҳафт дирами «ғидрифӣ» баромад.

Муҳаммад бинни Ҷаъфар овардааст: «ба соле дувисту бист дирами нуқраи покиза ба ҳаштоду панҷ дирами «ғидрифӣ» будааст». Аҳмад бини Наср гӯяд: «Дар шуҳури санаи иснайни ва ишруна (ва ҳамсамиа) (1128) буд, ки мо ин китобро тарҷума кардем сад дирами нуқраи холис ба ҳафтод дирами «ғидрифӣ» буд ва зари сурх мисқол ба ҳафту ним дирами «ғидрифӣ» буд».

Муҳаммад бинни Ҷаъфар овардааст, ки ин «ғидрифӣ» ба
45 кӯшки // Мохак[156] задаанд дар шаҳри Бухоро. Ва дар сими «ғидрифӣ» нуқра бештар аз ахлоти дигар аст. Ва гуфтаанд, ки дар ҳар дираме як ҳубба[157] зар аст ва дар ҳар даҳ дирам[158] ба вазни ним дирам санг то чаҳор донг[159] ва ним бошад. Ва ба Бухоро адле пашиз бисьёр задаанд, ҳар касе аз оли Сомон ва аз подшоҳони дигар баъд аз оли Сомон, зикри он карда нашуд чун дар он ачибе набуд.

ЗИКРИ ИБТИДОИ ФАТҲИ БУХОРО

Муҳаммад бинни Ҷаъфар чунин овардааст, ки чун Убайдуллоҳ Зиёдро Муовия[160] ба Хуросон фиристод вай аз оби Ҷайҳун бигзашт ва ба Бухоро омад. Ва подшоҳи Бухоро Хотуне буд аз баҳри он, ки писари ӯ, Тағшода, хурд буд. Пас Убайдуллоҳ Зиёд Байканд бикшод ва Ромитин ва бисьёр барда кард ва чаҳор хазор бардаи бухорӣ хештанро гирифт. Ва ин ба охири соли панҷоҳу се ва аввали соли панҷоҳу чаҳор (673) буд. Чун ба шаҳри Бухоро расид сафҳо баркашид ва манҷаникҳо рост кард. Хотун кас ба туркон фиристод ва аз ишон ёрӣ хост ва кас ба Убайдуллоҳ Зиёд фиристод ва ҳафт рӯз мӯҳлат хост ва гуфт:

«Ман дар тоати туам» ва ҳадьяҳои бисьёр фиристод. Чун дар ин ҳафт рӯз мадад нарасид дигарбора ҳадьяҳо фиристод ва ҳафт рӯзи дигар замон хост. Лашкари турк бирасид ва дигарон ҷамъ шуданд ва лашкар бисьёр гашт. Ва ҳарбҳои бисьёр карданд ва баохир кофирон ба ҳазимат шуданд ва мусулмонон дар паи ишон рафтанд ва бисьёр бикуштанд. Ва Хотун ба ҳисор андаромад ва он лашкарҳо ба вилояти хеш бозгаштанд. Ва мусулмонон бисьёр ғанимат ёфтанд
46 аз силоҳ ва ҷома ва заррина ва симина ва барда гирифтанд. // Ва як пои мӯзаи Хотун бо чӯраб гирифтанд ва чӯраб ва мӯза

аз зар буд мурассаъ ба ҷавоҳир, чунон, ки қимат карданд дувист ҳазор дирҳам омад.

Убайдуллоҳ Зиёд фармуд, то дарахтон мекандand ва деҳҳоро хароб мекарданд ва шаҳрро низ хатар буд. Хотун кас фиристод ва амон хост. Сулҳ афтод бар ҳазор бор ҳазор дирам.[161] ва мол боз бифиристод ва мол бигрифт ва бозгашт. Ва он чаҳор ҳазор барда бо хештан бурд. Чун вай аз амороти Хуросон маъзул шуд дар соли панҷоҳу шаш (676) ва Саид бинни Усмон амири Хуросон шуд, аз Чайҳун бигзашт ва ба Бухоро омад. Хотун кас фиристод ва гуфт:

«Бар ҳамон сулҳам, ки бо Убайдуллоҳ Зиёд кардаам» ва аз он мол баъзе фиристод, ки ногоҳ лашкари Суғд ва Кешу Нахшаб расиданд ва адади ишон яксаду бист ҳазор мард буд. Хотун аз сулҳ ва он чӣ фиристода буд пушаймон шуд.

Саид гуфт: «Бар ҳамон қавлам» ва он мол боз фиристод ва гуфт: «Моро сулҳ нест!».

Онгоҳ лашкарҳо ҷамъ шуданд ва дар муқобилаи якдигар истодан ва сафҳо баркашиданд. Худои таоло саҳм дар дили кофирон андохт, то он ҳама лашкарҳои кофирон боз рафтанд бе харб. Хотун танҳо монд. Боз кас фиристод ва сулҳ хост ва мол зиёдат кард ва ба тамоме фиристод.

Саид гуфт: «ман акнун ба Суғд ва Самарқанд меравам ва ту ба роҳи манӣ, аз ту гараве бояд то роҳ бар ман нагирӣ ва маро наранҷонӣ».

Хотун ҳаштод тан аз маликзодагон ва деҳқонони Бухоро ба гарав ба Саид дод. Саид аз дари Бухоро боз гашт ва рафт ва ҳанӯз меравад.

Ва дар ҳикоят овардаанд, ки ин Хотун бар яке аз чокарони шӯи хеш ошиқ буд ва мардумон гуфтандӣ, ки Тағшода
7 писари вай аз ин // мард аст ва вай ин писарро бар шӯи хеш бастааст ва ин писар аз Бухорхудот нест.

Ҷамоате аз лашкари вай гуфтанд, ки мо ин мулки вайро ба худотзодаи дигар медиҳем, ки вай бешак подшоҳзода аст. Ва Хотун аз ин қасди ишон огоҳ буд ва тадбир мехост, то ишонро аз худ дафъ кунад. Чун ин сулҳ афтод бо Саид ва Саид аз вай гарав хост, Хотун ҳилла кард ва он қавмро, ки ин қасд карда буданд ба гарав дод, ки то аз ишон ҳам боз раст ва ҳам аз Саид.

Ҳикоят кунанд, ки чун Саид бо Хотун сулҳ кард, Хотунро гуфт: «Бояд ба саломи ман берун ой». Хотун ҳамчунон кард ва ба саломи вай берун омад ва гуфт, ки «ба саломи мехтарони ман низ берун ой». Хотун ба саломи ҳар яке аз

вуҷӯҳи лашкари вай берун омад. Ва яке аз вуҷӯҳи лашкари ӯ Абдуллоҳ Ҳозим[162] буд бифармуд, то оташе азим афрӯхтанд андар хаймаи ӯ ва ӯ истода буд ва бағоят ҳаво гарм буд. Ва ин Абдуллоҳ марди сурх буд ва чашмҳои ӯ низ сурх шуда буд аз тоби оташ, ва сари вай бузург буд, чунон ки мисл заданди ӯро байғория[163] ва марди бимнок буд, силоҳ бардошт ва шамшер баркашид ва биншаст. Чун Хотун ба наздики ӯ даромад аз ӯ битарсид ва зуд бигрехт ва мегуфт:

Б а й т:

Хубат орост эй ғулом эзид
Чашми бад дур чуз наёмезад.

Х и к о я т. Ҳам Сулаймон Лайсӣ мегӯяд, ки чун Саид бо Хотун сулҳ кард ба Бухоро Саид бемор гашт. Хотун ба иёдати у даромад, кисае дошт пурри зар. Даст дар киса кард ва
48 ду чиз аз киса берун кард//ва гуфт: «ин яке аз баҳри хештан нигоҳ медорам, то агар бемор шавам бихӯрам ва он дигар туро медиҳам, то бихӯрӣ ва беҳтар шавӣ».

Саидро аҷаб омад, ки чист, ки ин Хотун бо ин иззат ва бузургӣ медиҳад. Чун Хотун берун рафт Саид нигоҳ кард, хурмо буд кӯҳна гашта. Қасони худро фармуд, то панҷ шутур хурмои тоза бор карданд ва ба наздики Хотун бурданд. Хотун чуволҳо бикшод ва хурмои бисьёр дид, киса бикшод ва он хурмои хеш берун кард ва бо он хурмоҳо мукобала кард ва ҳамчунон буд, ки Хотун дошт. Ва ба узр омад ва гуфт: «Моро аз ин чинс бисьёр набошад ва ин ду хурморо солҳои бисьёр нигоҳ доштаам аз баҳри беморӣ».

Овардаанд, ки ин Хотун зане буд ширин ва боҷамол. Саид бар вай ошиқ шуд ва аҳли Бухороро аз ин маънӣ сурудҳост ба забони бухорӣ.

Ва дар ривояте овардаанд, ки дар он вақте ки Саид ба Бухоро омада буд, Қусам бинни Аббос, ..., ба Бухоро омад. Саид ӯро икромӣ кард ва гуфт:

«Аз ин ғанимат ҳар касеро як тир бидиҳам ва туро ҳазор тир».

Қусам ... гуфт: «Нахоҳам ба чуз, як тир, чунон ки фармони шариат аст».

Ва аз баъди он Қусам, ... ба Марв рафт ва он ҷо фавт шуд ва баъзе гуфтанд ба Самарқанд фавт шудааст ва аллоҳу аълам.

Ва чун Саид аз корҳои Бухоро фориғ шуд ба Самарқанд ва Суғд рафт ва ҳарбҳои бисьёр кард ва зафар ӯро буд. Ва он рӯз Самарқандро подшоҳе набуд ва аз Самарқанд сӣ ҳазор тан барда кард ва моли бисьёр овард.

Чун ба Бухоро расид Хотун кас фиристод ва гуфт: «Чун ба саломат боз гаштӣ он гарав ба мо бидеҳ».

49 Саид гуфт: «Ман ҳанӯз // аз ту эмин нашудам, гарав бо ман бошад, то ман аз Ҷайҳун бигзарам».

Чун аз Ҷайҳун бигзашт Хотун боз кас фиристод.

Гуфт: «—Бош то ба Марв расам», чун ба Марв расид боз кас фиристод, гуфт: — «То ба Нишобур расам»: чун ба Нишобур расид, гуфт: «То ба Куфа расам ва аз он ҷо ба Мадина».

Чун ба Мадина расид ғуломонро бифармуд, то шамшерҳо ва камарҳо аз ишон бикшоданд ва ҳарчӣ бо ишон буд аз ҷомаи дебо ва зарру сим ҳамаро аз ишон бигрифтанд ва ишонро гилемҳо иваз доданд ва ба кашоварзӣ машғулашон карданд.

Ишон бағоят тангдил шуданд ва гуфтанд: «Ин мардро чӣ хорӣ монд, ки бо мо накард ва моро ба бандагӣ гирифт ва кори сахт мефармояд. Чун дар истихфоф[164] хоҳем ҳалок шудан, боре бафоида ҳалок шавем».

Ба сарои Саид андаромаданд ва дарҳо бар бастанд ва Саидро бикуштанд ва хештанро низ ба куштан доданд. Ва ин вақте буд, ки Язид бинни Муовия[165] халифа буд ва Муслим бинни Зиёд бинни Абийҳ[166] амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва аз он ҷо лашкарҳо сохта ба Бухоро расид.

Хотун он лашкар ва сохтагӣ бидид, донист ки бо ин лашкар Бухоро натавонад муқовамат кардан. Қас фиристод ба наздики Тархун, малики Суғд ва гуфт: «—Ман туро ба занӣ бошам ва Бухоро шаҳри туст, ки биёӣ ва дасти араб аз ин мулк кӯтоҳ созӣ».

Тархун биёмад бо саду бист ҳазор мард. Ва Бедун низ аз Туркистон бо лашкари бисьёр биёмад. Хотун бо Муслим сулҳ карда буд ва дарвозаҳо кушода ва дарҳои кӯшк, ки дар берун буд, ҳам кушода, Бедун бирасид ва аз он рӯи Хар-

50 конрӯд фуруд омад. Хабар оварданд Муслимро, ки // Бедун расид ва Хотун ба вай байат кард ва дарвозаҳои шаҳр бастанд.

Муслим бинни Зиёд кас ба наздики Муҳаллаб[167] фиристод ва гуфт: «Бигӯй то биравад ва ин лашкар бинад, ки ба чӣ андозааст. Ва он чӣ шарти тилоягӣ бошад ба ҷой орад!».

Муҳаллаб ҷавоб дод, ки «чун манеро кас бадин кор нафиристад, ман марди машҳурам, касеро фирист, ки агар басаломат боз ояд туро хабари дуруст биёрад ва агар ҳалок шавад дар лашкари ту шикасте пайдо наёяд».

Муслим гуфт: «Ҳар оина туро бояд рафтан!»

Муҳаллаб гуфт, ки «агар ҳар оина маро бояд рафтан аз ҳар аламе марде бо ман фирист ва аз рафтани ман касеро огоҳ макун!»

Ҳамчунон кард ва писари амми хешро бо ӯ фиристод. Ва ишон шаб бо ӯ рафтанд ва маълум карданд бе он, ки сипоҳи душманро хабар будӣ. Чун рӯз шуд Муслим бинни Зиёд намози бомдод гузорид ва рӯ ба мардумон кард ва гуфт: «Ман дӯш Муҳаллабро ба тилоягӣ фиристодаам». Хабар дар лашкар фош шуд ва араб бишнавиданд ва гуфтанд: «Амир Муҳаллабро бадон фиристодааст, то беш аз мо ғанимат бигирад ва агар ҳарб будӣ моро бо вай фиристодӣ». Зуд ҷамъе савор шуданд ва бар асари Муҳаллаб рафтанд, то ба лаби рӯд.[168] Муҳаллаб чун ишонро бидид гуфт:

«Хато кардед, ки биёмадед, ман пинҳон будам ва ишон ошкор, ҳамеоянд ҳам акнун кофирон ҳамаро бигиранд». Муҳаллаб бишмурд мусулмонон нӯҳсад кас буданд.

Гуфт:

«Валлоҳ, ки пушаймон шавед аз он чӣ кардаед!» Онгоҳ саф баркашиданд ва тилояи лашкари Бедун ишонро бидиданд. Мусулмонон зуд бӯқ заданд ва ҳама ба якбор савор
51 шуданд // ва сафҳо баркашиданд. Ва малики турк бар ишон тохт ва араб дармонданд.

Муҳаллаб гуфт: «Ман донистам, ки ҳамин шавад»

Гуфтанд: «Тадбир чист?».

Гуфт: «Пештар равед!» Боз гаштанд.

Ва Бедун ишонро андар ёфт ва чаҳорсад танро аз мусулмонон бикушт ва бокӣ бигрехтанд, то лашкаргоҳ.

Бомдоди дигар шуд ва Бедун аз об бигзашт ва наздики амири Хӯтан[169] омад, ки миёни ишон нимфарсанг буд[170] ва ҷанг дар пайваст. Муҳаллаб пеш андаромад ва ҳарб сахт шуд ва кофирон ҳамла карданд ва ӯро дар миён гирифтанд.

Муҳаллаб бонг кард, ки «Маро андарьёбед!»

Муслим хира шуд ва гуфт: «Ин бонги Муҳаллаб аст».

Абдуллоҳ Худон он замон дар пеши Муслим истода буд хомӯш.

Муслим гуфт: «Чӣ будааст туро, ки сухан намегӯй?»

Гуфт: «Биллоҳ, ки агар Муҳаллабро бими ҳалок набошад

вай фарьёд накунад. Ман боре барнишинам ва он чӣ бар ман аст бикунам. Агар боре ҳалок шавам раво дорам». Ва бар ҳар хазимат, ки мешуд Муҳаллаб овоз медод.

Муслим гуфт: «Як соат сабр кунед».[171] Дар ин миён Муслим хон хост ва нон хӯрд.

Абдуллоҳ Худон гуфт: «Чи вақти нон хӯрдан аст, худованд сер кунад туро, ҳалок шудай хабар нест ва марди ҳарб набудай»

Муслим гуфт: «Акнун тадбир чист?»

Гуфт:

«Саворонро бигӯй, то пиёда шаванд ва ба ҳарбгоҳ равонд».

Ҳамчунин карданд Абдуллоҳ бинни Худон битохт ва наздики Муҳаллаб рафт ва Муҳаллаб сахт дар миён монда буд, гуфт: «Сипаси хеш нигаред!».

Чун нигоҳ карданд мардондро диданд, ки ба мадади ишон меомаданд, қавидил шуданд ва барҷастан гирифтанд ва
2 корро сахт карданд. // Дар ин миён Бедун кушта шуд. Мусулмонон такбир гуфтанд, кофирон ба як бор ҳазимат шуданд ва мусулмонон бар асари кофирон ҳамерафтанд ва мекуштанд, то димор аз ниҳоди кофирон баровардаид ва бисьёр ғанимат гирифтанд ва он рӯз қисмат карданд. Ҳар савореро ду ҳазору чаҳорсад дирам расид. Хотун кас фиристод ва сулҳ хост ва Муслим бо вай сулҳ кард ва моли азим бистуд.

Хотун гуфт: «Аз ту дархост мекунам, ки Абдуллоҳ Ҳозим маро намой, чунон ки сурати ӯст, ки як бор дидаам ва беҳуш шудаам. Ва маро чунон менамояд, ки ӯ одамӣ нест».

Муслим Абдуллоҳ Ҳозимро бихонд[172] ба меҳмонхонае, ки дошт ва [173] ба Хотун намуд ва чебаи хаззи нилгун медошт ва дастори сурх. Чун Хотун ӯро бидид, саҷда кард ва ҳадьяҳо фиристодаш аз аҷаб. Ва Муслим музаффар ва бо ғанимати бисьёр боз гашт ва ба Хуросон рафт.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ ҚУТАЙБА БИННИ МУСЛИМ ВА ФАТҲИ БУХОРО ВА ҚИСМАТИ МОВАРОУННАҲР МИЁНИ АРАБ ВА АҶАМ[174]

Чун Қутайба бинни Муслим амири Хуросон[175] шуд, аз дасти Ҳаҷҷоҷ,[176] ба Хуросон омад ва ҷумлаи Хуросонро рост кард ва фатҳи Тахористон[177] бар дасти ӯ баромад. Ва аз

Чайҳун бигзашт дар соли ҳаштоду ҳашт (707). Аҳли Байканд хабар ёфтанд, Байкандро ҳисор карданд, бағоят устувор буд. Ва Байкандро дар қадим Шористон гӯянд ва Шористони рӯин хондаанд аз устуворӣ.

Қутайба ҳарбҳои бисьёр сахт кард ва муддати понздаҳ рӯз мусулмонон бечора шуданд ва ранҷ диданд ва ҳилла карданд. Ва қавме дар зери девор ҳафра карданд бар бурҷ ва
53 андаруни ҳисор ба сутургоҳе баромаданд ва девор хафра // карданд ва рахна андохтанд ва ҳанӯз мусулмонон ба ҳисор намерасиданд аз рахна даромаданд. Қутайба овоз баровард, ки «ҳар, ки барин рахна барояд дияти вай медиҳам ва агар кушта шавад, ба фарзандони вай медиҳам». То ҳар касе рағбат карданд ба даромадан ва ҳисорро гирифтанд ва мардумони Байканд амон хостанд. Қутайба сулҳ кард ва мол бистуд. Ва Варқоъ бинни Наср Баҳилиро бар ишон амир кард. Ва ӯ рӯй ба Бухоро овард. Чун ба Хунбун[178] расид хабар додан, ки аҳли ҳисор хилоф карданд ва амирро куштанд.

Қутайба фармуд лашкарро, ки биравед ва Байкандро ғорат кунед ва хун ва моли ишон мубоҳ кардам. Ва сабаб он буд, ки андар Байканд марде буд ӯро ду духтар буд боҷамол. Варқоъ бинни Наср ҳардуро берун овард, ин мард гуфт: «Байканд шаҳри бузург аст, чаро аз ҳама шаҳр ду духтари ман мегирӣ?» Варқоъ ҷавоб надод. Мард биҷаст ва корде бизад, Варқоро ба ноф андар омад валекин коре наёмад ва кушта нашуд.

Чун хабар ба Қутайба расид бозгашт, ҳар ки дар Байканд аҳли ҳарб буд ҳамаро бикушт ва он чӣ бокӣ монда буд барда кард, чунон ки андар Байканд касе намонд ва Байканд хароб шуд. Ва аҳли Байканд бозургонон буданд ва бештар ба бозургонӣ рафта буданд ба вилояти баладан Чин ва ҷои дигар. Ва чун боз гаштанд фарзандон ва занон ва ақрабои хешро талаб карданд ва бихариданд аз араб. Ва боз Байкандро низ ободон карданд. Гуфтаанд, ки ҳеҷ шаҳре набувад, ки ҷумла он шаҳр вайрон шуд ва холӣ бимонд ва боз ба дасти ҳамон шаҳриён зуд ободон гашт, магар Байканд.

Ҳ и к о я т. Овардаанд, ки чун Қутайба Байкандро бикшод
54 дар бутхонае // яке буте симин ёфт ба вазн чаҳор хазор дирам. Ва симин ҷомаҳо ёфт, ҷумлаҳоро гирд кард ва баркашид саду панҷоҳ ҳазор мисқол баромад. Ва ду донаи марворид ёфт ҳар яке чун байзаи кабӯтар.

Қутайба гуфт: «Ин марворидҳо бадин бузургӣ аз куҷо овардаед?»

Гуфтанд: «Ду мурғ овардааст ба даҳон гирифта ва бадин бутхона андохта».

Пас Қутайба заронфҳо ҷамъ кард ва бо он ду дона марворид ба наздикии Ҳаҷҷоҷ фиристод ва нома навишт ба фатҳи Байканд ва қиссаи ин ду дона марворид дар нома ёд кард. Ҳаҷҷоҷ ҷавоб навишт, ки «он чӣ ёд карди маълум шуд ва аҷаб омад маро аз ин ду донаи марвориди бузург ва аз он мургоне. ки овардаанд ва аз ин аҷабтар саховати ту, ки чунин чизи фохир ба даст овардӣ ва ба наздики мо фиристодӣ, ...» Пас Байканд солҳои бисьёр хароб бимонд.

Чун Қутайба аз кори Байканд фориғ шуд ба Хунбун рафт ва ҳарбҳо кард ва Хунбун ва Тороб ва бисьёр деҳаҳои хурд бигирифт ва ба Вардона рафт. Ва он ҷо подшоҳе буд Вардонхудот ном ва бо вай ҳарбҳои бисьёр кард ва баоқибат Вардонхудот бимурд ва Вардона ва бисьёр деҳаҳо бигрифт.

Ва андар миёни рустоҳои Бухоро, миёни Тороб[179] ва Хунбун ва Ромитин лашкарҳо гирд омаданд бисьёр ва Қутайбаро дар миён гирифтанд. Ва Тархун, малики Суғд, бо лашкари бисьёр биёмад ва Хунукхудот бо сипоҳе азим ва Вардонхудот бо сипоҳи хеш ва малик Қӯрмағонун, хоҳарзодаи фағфури[180] Чинро ба музд гирифта буданд, бо чиҳил ҳазор мард омада буд, то ӯро ёрӣ диҳанд, ба ҷанги Қутайба лашкарҳо ҷамъ шуданд ва кор бар Қутайба сахт шуд. Ва Қутайба ва ёрони ӯ бесилоҳ буданд. Қутайба нидо кард, ки пешсилоҳ аз худ
55 дур накунанд ва лашкарҳо раҳо накунанд. Ва силоҳ // аз ин ҷиҳат қимат шуд, чунон ки найзае ба панҷоҳ дирам шуд ва сипаре[181] ба панҷоҳ дирам, ё шаст дирам ва зиреҳ[182] ба ҳафтсад дирам.

Ҳайён ан-Набатӣ[183] мар Қутайбаро гуфт: «Ман худ он меҷӯям,[184] то фардо маро амон деҳ».

Чун бомдод шуд Ҳайён Набатӣ ба наздики малики Суғд кас фиристод ва гуфт: «Бар ман насиҳате аст бар ту бояд, ки ҳарду ба як ҷо ҷамъ шавем».

Тархун гуфт: «Равост чӣ вақт ҷамъ шавем?»

Ҳайён гуфт: «Бадон вақт, ки лашкар ба ҳарб машғул гардад ва ҳарб сахт шавад».

Ҳамчунон карданд, чун ҳарб сахт шуд.

Ҳайён Набатӣ Тархунро дид ва гуфт: «Мулк аз дасти ту рафтааст ва туро хабар нест».

Гуфт: «Чигуна?»

Гуфт «Мо ин ҷо чандоне тавонем будан, ки ҳаво гарм шавад. Ва акнун ҳаво сард аст, вақти рафтани мо шудааст ва то мо инҷоем ин туркон бо мо ҳарб кунанд ва чун аз ин ҷо рафтем ҳарбҳо бо ту бисьёр кунанд аз барои он, ки вилояти Суғд ҷои хуш аст ва мисли ӯ андар дуньё нест, ба хуши ишон Суғдро бо ту куҷо монанд то ба Туркистон раванд ва ту дар ранҷ дармонӣ ва мулки ту ишон бигиранд».

Тархун гуфт: «Ҳилаи ман чист?»

Гуфт: «Он ки бо Қутайба сулҳ кунӣ ва чизе бидиҳӣ ва чунон намоӣ ба туркон, ки моро аз Ҳаҷҷоҷ мадад расидааст бар роҳи Кеш ва Нахшаб лашкаре азим. Ва ту гӯй ман боз мегардам то ишон низ боз гарданд. Ва чун ту бо мо сулҳ карда бошӣ ва аз мо аҳд гирифта бошӣ мо туро бад нахоҳем ва наранҷонем ва ту аз ин ранҷ берун ой».

Тархун гуфт: «Маро некӯ насиҳат кардӣ ҳамчунин кунам, имшаб боз гардам».

Чун шаб шуд Тархун кас фиристод ба наздики Қутайба ва сулҳ кард ва мол фиристод ва ду ҳазор дирам ва буқ заданд[185] ва равон шуданд.

Деҳқонон ва амирон гуфтанд: «Чӣ буд?»

56 Гуфт: // «Зинҳор ва ҳуш бошед, ки Ҳаҷҷоҷ лашкаре азим фиристод аз ҷониби Кеш ва Нахшаб то аз паси мо бароянд ва моро дар миён гиранд. Ва ман боз мегардам ба вилояти хеш».

Кӯрмағонуни турк кас фиристод ва хабар пурсид, аз ин ҳол ӯро хабар доданд. У низ бӯқ зад ва бозгашт ва вилоят ғорат мекарданд ва мерафтанд. Худои таоло он балоро аз сари мусулмонон бозгардонид. Ва чаҳор моҳ буд, ки Қутайба андармонда буд. Ва дар ин муддат хабари Қутайба ва ёрони ӯ ба Ҳаҷҷоҷ нарасида буд. Ҳаҷҷоҷро дил бадин ҷониб машғул мебуд ва дар масҷидҳо Қуръон мехонданд ва хатмҳо мекарданд ва дуоҳо мегуфтанд. Қутайба ва ёрони ӯ боз ба Бухоро рафтанд. Ва ин чаҳорӯм бор буд, ки ба Бухоро омада буд ва ҳарб карда ва мол бистуда ва лахте аз вилоят ғорат карда ва баъзеро кушта ва баъзеро асир карда ва барда, то ба Марв рафтӣ ва боз омадӣ ба вилояти Бухоро ... .

ЗИКРИ ФАТҲИ БУХОРО ВА ЗОҲИР ШУДАНИ ИСЛОМ ДАР Ӯ

Муҳаммад бинни Ҷаъфар овардааст, ки Хотун, модари Тағшодаро шавҳар мурда буд, Бухорхудот, подшоҳзода пи-

сари вай хурд буд ва мулк ин Хотун медошт ва зикри он карда шудааст,[186] бо Убайдуллоҳ бинни Зиёд ва бо Саид бинни Усмон бинни Аффон. Ва ҳар бор, ки лашкари ислом ба Бухоро омадӣ ғазо кардӣ тобистон ва зимистон боз рафтӣ. Ва ин Хотун бо ҳар кӣ биёмадӣ лахте ҳарб кардӣ ва боз сулҳ кардӣ. Чун писари вай хурд буд ҳар касе аз аҳлон бадин мулк тамаъ кардандӣ ва ба ҷанг Бухорхудот Бухороро гирифта буд. Ҳар боре аҳли Бухоро мусулмон шудандӣ ва боз чун
57 араб боз гаштанди//риддат оварданди. Ва Қутайба бинни Муслим се бор ишонро мусулмон карда буд, боз риддат оварда кофир шуда буданд. Ин бори чаҳорум Қутайба ҳарб карда шаҳр бигрифт ва аз баъди ранҷи бисьёр ислом ошкоро кард ва мусулмонӣ андар дили ишон биншонд, ба ҳар тариқе кор бар ишон сахт кард ва ишон ислом пазируфтанд ба зоҳир ва ба ботин будпарастӣ мекарданд. Қутайба чунон савоб дид, ки аҳли Бухороро фармуд як нима аз хонаҳои хеш ба араб доданд, то араб бо ишон бошанд ва аз аҳволи ишон бохабар бошанд, то ба зарурат мусулмон бошанд. Бадин тариқ мусулмонӣ ошкоро кард ва аҳкоми шариат бар ишон лозим гардонид ва масҷидҳо бино кард ва осори куфр ва расми габрӣ бардошт. Ва ҷидди азим мекард ва ҳар ки дар аҳкоми шариат тақсире кардӣ уқубат мекард. Ва масҷиди ҷомеъ бино кард ва мардумонро фармуд, то намози одина оварданд то аҳли Бухороро эзиди таоло савоби ин хайр захираи охирати ӯ кунад.

ЗИКРИ БИНОИ МАСҶИДИ ҶОМЕЪ

Қутайба бинни Муслим масҷиди ҷомеъ бино кард андар ҳисори Бухоро ба соли наваду чаҳор (713). Ва он мавзеъ бутхона буд. Мар аҳли Бухороро фармуд, то ҳар одина дар он ҷо ҷамъ шудандӣ, чунон ки ҳар одина мунодӣ фармудӣ, ҳар ки ба намози одина ҳозир шавад, ду дирам бидиҳам. Ва мардумони Бухоро ба аввали ислом дар намоз Қуръон ба порсӣ хондандӣ ва арабӣ натавонистандӣ омӯхтан. Ва чун вақти рукӯъ шудӣ, марде будӣ, ки дар паси ишон бонг зади بکنیتا نکینت[187] ва чун саҷда ҳостандӣ кардӣ бонг кардӣ نکونیا نکونی.
58 Муҳаммад бинни // Ҷаъфар андар китоб ёд кардааст, ки масҷиди ҷомеи Бухороро дидам бар вай дарҳои босурат ва

рӯи онро тарошида ва боқиро барҳол гузошта. Гуфт: «Пурсидам аз устоди хеш, ки он дарҳо ба аввал кӣ нихода буд?»

Ва марде, ки умр ёфта буд гуфт: «Сабаби он чунон бувад, ки ба замон[188] гуфтандӣ ба берунӣ шаҳр ҳафтсад кӯшк буд, ки тавангарон он чо бошидандӣ ва ишон гарданкаштар буданд ва ба масҷиди ҷомеъ бештар кас ҳозир нашудандӣ ва дарвешон рағбат намудандӣ бадон ду дирам то бигиранд, аммо тавонгарон *рағбат накарданд. Як рӯзи одина* мусулмонон ба дари кӯшкҳо рафтанд ва ишонро ба намози одина хонданд ва илҳоҳ карданд. Ишонро аз бому кӯшк санг мезаданд, ҳарб шуд ва дасти мусулмонон кавӣ омад ва дарҳои кӯшкҳои ишон баркандан ва биёварданд. Ва бадон дарҳо ҳар касе сурати бути хеш карда буданд, чун масҷиди ҷомеъ зиёдат шуд, он дарҳоро ба масҷиди ҷомеъ ҳарҷ карданд ва[189] рӯи сурат битарошида ва боқи бигзошта рост карданд».

Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гӯяд: «Имрӯз аз он дарҳо яке мондааст бадон мавзеъ, ки аз бомҳо фуруд ой бар дари масҷиди ҷомеъ, чун хохӣ ба сарои амири Хуросон равӣ нахустин дар бимонӣ, дари дуввум аз бақияти он дарҳо аст ва асари тарошидагӣ бар вай падид аст ҳанӯз».

Ва он масҷид, ки андар ҳисор аст, Қутайба бино кардааст, мардумон дар вай намоз мекарданд. Чун мусулмонӣ зиёдат шуд ва рағбати мардумон ба ҳар рӯз ба ислом бештар мешуд пас бадон масҷид нағунҷиданд, то ба рӯзгори Фазл бинни Яҳьё бинни Холиди Бармакӣ чун амири Хуросон шуд
59 ба рӯзгори Ҳорунаррашид, // Мардумони Бухоро ҷамъ шуданд ва иттифоқ карданд ва поргини ҳисор[190] бино карданд ва миёни ҳисору шористон масҷиди ҷомеъ бино карданд андар соли саду панҷоҳу чаҳор (770—771).[191] Андар масҷиди ҷомеи ҳисор намози одина гузориданд. Ва чун масҷиди ҷомеъ фарсуда ва масҷиди ҷомеи ҳисор маътал шуд ва девони хироҷ шуд ва ҳеҷ касро дар иморати масҷиди бузург он асар набуд, ки Фазл бинни Яҳьё Бармакиро ва вай бисьёр мол харҷ кард. Ва баъд аз он, ҳар касе зиёдат мекарданд то ба рӯзгори амир Исмоили Сомонӣ, раҳматуллоҳ. Вай бисьёр хонаҳо харид ва ба миқдори сулсе аз масҷиди ҷомеъ зиёдате кард. Ва нахустин касе, ки моҳи Рамазон ба масҷидҳо кандилҳо фармуд, ин Фазл бинни Яҳьё Бармакӣ буд.

Ҳикоят. Овардаанд, ки ба рӯзгори амири Саид Наср бинни Ахмад бинни Исмоил андар моҳи Рамазон рӯзи одина буд ба вақте ки мардум дар масҷиди ҷомеъ даршуда буданд масҷид боякбор фуруъ рафт ва халқи бисьёр дар вай ҳалок

шуданд. Ва дар ҷумлаи шаҳр тазъият шуд. Ва баъзеро берун оварданд ва ҳанӯз дам мезаданд ва соате будӣ бимурдандӣ. Ва баъзе даст ва пой шикаста буданд. Дар ҷумлаи шаҳр халқи бисьёр ҳалок шуданд, чунон, ки баъди он шаҳри Бухоро холӣ монд. Ва боз мардумони шаҳр истодагӣ карданд ва пайвастагони султон ҳар касе ёрӣ доданд. Ва Абӯ... Қозӣ,[192] *раҳматуллоҳ, қиём карда буд он шуғлро, то ба як сол тамом* шуд. Бори дигар боз соли дигар вайрон шуд, ҳарду ҷониби қибла фурӯъ рафт, валекин мардумон он ҷо набуданд. Боз ободон карданд ва дар муддати панҷ сол манораро Абӯубайдуллоҳ ал-Ҷайҳонӣ[193] бароварда аз холис моли хеш андар
60 соли сесаду шаш (918—919) // ва ӯ вазири султон буд бадон таърих. Ва ин масҷиди ҷомеъ пайвастаи ҳисор буд, то охири аҳди[194] Иброҳим Тамгочхон ӯ ба мулк биншаст.

Тамгочхонро писари дигар буд Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим, ӯ қасди Бухоро кард. Сайфас ҳисори Бухоро устувор кард.[195] Шамсулмулк бар дари ҳисори Бухоро ҷанг кард. Аз манораи масҷиди ҷомеъ ба ҳисор тир андохтанд ва аҳли ҳисорро аз он ранҷ буд. Шамсулмулк фармуд то аз ҳисор оташ андохтанд ва сари манора аз чӯб буд, бисӯхт ва сӯхтаҳо ба масҷиди ҷомеъ фуруд омад ва масҷиди ҷомеъ низ бисӯхт. Чун малик Шамсулмулк ҳисорро бигрифт ва мулки Бухоро ӯро мусаллам шуд, фармуд, то масҷиди ҷомеъ боз бино карданд. Андар миёни ҳисор ва миёни масҷиди ҷомеъ хандақ фармуд канданд ва сари манораро аз хишти пухта сохтанд мақсура. Ва он сарой, ки мақсура дар ӯст, аз ҳисор дуртар фармуд. Ва хоҷагон ва тавонгарон ҳар касе ёрӣ доданд то ин иморат тамом шуд. Ва ин сӯхтани масҷиди ҷомеъ ба соли чаҳорсаду шаст (1067—1068) буд ва дар соли чаҳорсаду шасту як (1068—1069) буд, ки тамом шуд.

Муҳамад бинни Абӯбакр гӯяд; ки «Аз сиқот шунавидам, ки ин мақсура ва минбар ва меҳроб, ки дар Бухорост малик Шамсулмулк фармуд то ба Самарканд тарошиданд ва мунаққаш карданд ва ба Бухоро оварданд». Ва ин масҷид бадин сифат мебуд то ба рӯзгори Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон. Ӯ фармуд то масҷиди ҷомеъ аз ҳисор дуртар карданд, то халале падид наёяд, чунон ки ба вақти Шамсулмулк. Ва Арслонхон дар шористон хонаҳои бисьёр харид ва
61 аз масҷиди ҷомеъ он чӣ // ба ҳисор наздиктар буд фармуд ниҳоданд. Ва манора ба наздики ҳисор бифармуд то он манора аз он ҷо баркананд ва ба шористон фармуд ниҳоданд, чунон ки мисли ӯ дар ҳеҷ ҷой набудӣ дар ғояти такаллуф ва

некӯй. Ва чун тамом шуд ва сари вай ниҳоданд ва андаке монд то тамом шавад чашм расид ва манора фурӯ афтод (ва) дар масҷиди ҷомеъ зад, миқдори сулсе аз масҷид фурӯ рафт ва чӯбҳои нақкошӣ ва дуредгарӣ карда ҳама бишкаст. Дигарбора Арслонхон фармуд, то манора баровардаид ва такаллуф дар устувории ӯ карданд ва сари вай аз хишти пухта карданд ва ҷумла аз моли холиси худ кард. Ва он масҷиди ҷомеъ, ки Арслонхон фармуд дар пансаду понздаҳ (1121—1122) буд.

Дар ҷумлаи масҷид панҷ миёнсарой аст ва ин ду, ки ба шористон аст бо манора кардаи Арслонхон аст ва он сарои бузург ва мақсура кардаи Шамсулмулк аст. Ва дар миёни инҳо ду миёнсарой аст аз қадим. Он, ки ба наздики ҳисор аст аз бақияти амир Исмоили Сомонӣ аст, раҳматуллоҳ, андар соли дувисту навад (902—903) кардааст. Ва он дигар, ки ба ҷонибӣ сарои амири Хуросон аст кардаи амири ҳамид Нӯҳ бинни Наср бинни (Аҳмад бинни) Исмоили Сомонӣ аст ба соли сесаду чиҳил (951—952), аз ҳичрати нубувия ...

ЗИКРИ НАМОЗГОҲИ ИД

Чун Қутайба бинни Муслим масҷиди ҷомеъ бино кард андаруни ҳисор буд, аз андаруни шаҳр ва он ҳаволиро регистон мехонанд, он мавзеъро намозгоҳи ид кард. Ва мусулмононро берун овард то намози ид карданд. Ва мардумонро фармуд //, то силоҳ бо худ берун оварданд, ба сабаби 62
он, ки ислом ҳанӯз нав буд ва мусулмон аз кофирон эмин набуданд. Ва имрӯз суннат мондааст, то ҳар, ки аҳли силоҳ бошанд бо хештан, берун оранд. Ва он дарвозаро дарвозаи сарои Муъбад хонанд. Ва ин Муъбад ул-Хайл амири Бухоро будааст ва бадин намозгоҳ солҳои бисьёр намози ид гузоридаанд, намеғунҷидаанд. Амири садид Мансур бинни Нӯҳ бинни Наср[196] бар роҳи Самтин ҳоитҳо ва боғҳои бонӯзҳат бихарид ба қимати бисьёр ва моли бисьёр дар он харҷ карда, онро намозгоҳи ид сохт ва минбар ва меҳроби некӯ фармуд ва милҳое фармуд сохтанд, то мукаббирон бар он милҳо такбир гӯянд, то мардумон бишнаванд. Ва аз мавзеи намозгоҳ то ба дари ҳисори Бухоро миқдори ним фарсанг будӣ, ҳама пурмардум будӣ. Ва солҳои бисьёр намози ид он ҷо карданд ва ин таърих соли сесаду шаст буд (970—971). Он намозгоҳ то ба рӯзгори Арслонхон буд. Арслонхон фармуд,

то намозгоҳ ба наздики шаҳр карданд, то мардумонро ранҷ набошад ва агар вақте душмане қасди шаҳр кунад мардумони шаҳр ғоиб набошанд.

Ба дарвозаи Иброҳим боғе буд мар подшоҳонро, ки онро Шамсобод хондандӣ, боғ вайрон шуда буд, ки дар вай кашоварзӣ кардандӣ. Ва хоқони турк[197] фармуд, то он ҳамаро барбаст карданд ва деворҳои баланд бар ӯ заданд ва минбар ва меҳроб сохтанд аз хишти напухта. Дар вай милҳои мукаббирон сохтанд ва онро дар соли панҷсаду сездаҳ буд (1120) аз ҳиҷрати нубувия ...

ЗИКРИ ҚИСМ ҚАРДАНИ ШАҲРИ БУХОРО ДАР МИЁНИ АРАБ ВА АҶАМ

63 //Муҳаммад бинни Ҷаъфар аз Ҳотим ал-Фақеҳ ривоят кунад, ки чун Қутайба бори чаҳорум ба Бухоро омад ва Бухороро бигирифт ва сулҳ кард бадон, ки ҳар сол дувист ҳазор дирам халифаро диҳанд ва даҳҳазор дирам амири Хуросонро ва аз хонаҳо ва зиёъҳо як нима ба мусулмонон диҳанд ва алафи сутурони араб ва ҳезум ва он чӣ харҷ гардад. Қасоне, ки аз берунӣ шаҳр бошанд ҳам диҳанд. Ва андар шаҳр кушкҳо буд ва баъзе маҳалатҳо пароканда, дур аз якдигар бошанд.

Чун русто ва шаҳристонро ҳафт дарвоза будааст; дари аввалро дари Бозор гуфтаанд, ки он рӯз ба ҳеҷ дарвоза ба наздики шаҳр бозор набудааст магар бар ин дарвоза ва модари Аттороӣ мехонем. Пас Қутайба қисмат кард шаҳристонро аз он ҷо, ки аз дари Аттороӣ андаронӣ, то ба дари Ҳисор ва аз он ҷо то ба дари Нуӣ мар рабиъа ва музарро дода буд ва боқи аҳли Ямонро. Ва чун ба шаҳристон андарони нахустин кӯе, ки ба дасти чап аст, онро кӯи Риндон[198] хонанд ва аз паси он калисои тарсоён будааст ва он ҷо масҷиде аст ва он масҷидро масҷиди бани Ҳанзала хонанд.

Ва чун аз дари шаҳр (истон) андарони ба дасти рост кӯе аст, ки онро кӯи Вазир бинни Аюб бинни Ҳассон хонанд ва он кӯйро кӯи Кох низ хонанд. Ва ин Вазир бинни Аюб сарҳанге будааст, аз сарҳангони Қутайба ва падараш Аюб амири Бухоро будааст. Аввал касе, ки дар ислом дар Бухоро амир шудааст аз дасти Қутайба бинни Муслим ӯ будааст. Ва пайваста амирони Бухоро дар ин кӯи Кох будаанд ва он ҷо
64 сарое будааст алоҳида аз баҳри амирони Бухоро//Ва деҳко-

не будааст, ки ӯро Хина ном ва чун ислом овард Аҳмад ном гашт ва ин кӯи Кох ҷумла ӯро будааст ва дар ин кӯй кохе будааст мар ин деҳқонро ва амирони Бухоро пайваста дар ин кох будандӣ. Ва баъди ӯ ин кох аз дасти худованди ӯ берун шуда буд.

Соли саду панҷоҳ (767—768) варасаи ин деҳқон Кадраи Хина ном пеши Абӯҷаъфар Давопакӣ,[199] ки халифа буд, даъво карданд ин кохро ва қабола берун оварданд, ҳадди аввали ӯ бораи шаҳристон пайвастаи Чубаи Бакқолон, ҳадди дуввум ҳам бораи шаҳристон, ки пайвастаи бозори писташиканон аст; ҳадди сейум роҳи рост, ки аз дари Нун барои то миёни шористон, аз дари Аттороп то ба дари Нун ҷумла як маҳалатаст, ки рубъи шаҳристон аст дар ин қабола ёд карда будаанд. Ва як ҳазор дӯкон андар ин шаҳри Бухоро ва ҳафтоду панҷ пора деҳаи хос ба руди Бухоро ва Фаровези Ульё, ки ба рузгори ислом шуда буд, ин ҷумларо пеши халифа даъво карданд ва қаболаҳо арза доштанд ва гувохон гувоҳӣ доданд. Халифа фармуд, то сиҷил карданд ва ба Бухоро оварданд ва ҷумларо боз гирифтанд. Боз баъди он фарзандони ишон пора-пора ба ҳар кас фурӯхтанд, то пароканда гашт дар дасти мардумон. Ва чун аз дари Аттороп бигзарӣ дари Бани Саъд ояд ва масҷиди Бани Саъд. Ва Ҳасан бинни Алои Сугдӣ марде бузург будааст, ва ӯро кӯшке дар шористон баҳоят олӣ будааст, чунон ки ҳеҷ подшохро набудааст мисли он. Ва кӯи Алоъ ба дарвозаи Алоъ бино кардааст ва ин ҳазира у сохтааст. Ва ҳар моҳе ӯро як хазору дувист динор аз ин ҳазира ғалла ба ҳосил омадааст. Ва
65 андар шористон мустағалҳо доштааст//.

Ҳикоят. Ба рӯзгори Ҳасан[200] бинни Тоҳир, ки амири Хуросон буд, ӯро вазире буд номи ӯ Ҳафс бинни Ҳошим. Ӯ тамаъ кард, ки ин амлокро аз ишон бихарад ва нафурӯхтанд, бадон сабаб банд кард ва уқубати бисьёр кард. Ва ҳар ҳафта ба як бор ишонро ба наздики хеш хондӣ ва харидори кардӣ. Чун нафурӯхтандӣ боз ба зиндон фиристодӣ ва уқубат зиёдат фармудӣ, то поздаҳ сол барин баромад. Ва ишон уқубат ва ранҷи бисьёр мекашиданд ва амлоки хеш намефурӯхтанд. Рӯзе Ҳафс бинни Ҳошим ишонро бихонд ва гуфт: «Рӯзгоре дароз гашт, то шумо дар уқубат мондаед охир чӣ чизро меёбед?».

Ҳасан бинни Алоъ гуфт: «Яке аз се корро меёбам; ё он ки ту бимирӣ, ё худовандгори ту бимирад, ё мо бимирем!».

Ҳафс фармуд, то он рӯз банду уқибат зиёдат карданд. Аз

ин суҳан як моҳ барнаёмада буд, ки амири Хуросон бимурд ва ғавғо бархост ва зиндон бишкастанд ва Ҳафс бинни Ҳошим бигрехт ва сарон уро ғорат карданд. Ва Ҳафс ҳамчунон мутавори[201] буди, ки бимурд ва Ҳасан бинни Алоъ бо бародарони хеш ба Бухоро боз омаданд.

Чун аз дари Бани Саъд бигзари дари Бани Асад аст. Ва ин дарро дар ҷоҳилият дари Муҳра хондаанд. Ва чун аз он дар беруне ой ва ба поён фурудои, сарон амири Хуросон аст.

Ва дарвозаи дигарро дари Габрия[202] хондаанд аз баҳри он, ки чун аз дарвоза берун он ҳисор дар пеш бошад. Ва имруз он маҳалла вайрон шудааст ва он маҳалларо Фағсодраҳ мехонанд. Ва акнун он ҷойгаҳ гуристонҳо шудааст.
66 Ва хонаҳои араб бештар ба он//дарвоза будааст. Ва он дарвоза устувортарини дарвозаҳост ва камари бузург дорад ва дарозии он миқдори шаст гом аст. Ва зери он камар хонаҳои бисьёр аст. Ва ин иморатро амире кардааст, ки номи ӯ Суфштегин[203] аст ва ҳам бадин мавзеъ гурҳонаи ӯст.

Ва дарвозаи дигарро дари Ҳакраҳ аст. Ва Хоҷа имом Абӯҳафси Кабири Бухорой,[204] раҳматуллоҳи алайҳ, бадон маҳалла мебудаанд. Ва ишон аз Бухоро ба Бағдод рафта ва шогирдии имом Муҳаммад Ҳусайни Шайбонӣ,[205] раҳматуллоҳ, карда. Ва мисли вай касе дар вилоят набуда. Ва вай аз ҷумлаи матохирини бухорост, ҳам зоҳид буд, ҳам олим ва Бухоро ба сабаби вай Қубатулислом шудааст. Ва сабаб он, ки аҳли Бухоро бо илм шуданд ва илм дар вай фош шуд ва аимма[206] ва уламо муҳтарам гаштанд сабаб ӯ шудааст.

Ва писари ӯ Абуабдуллоҳро[207] илм бадон дараҷа будааст, ки чун қофила аз ҳаҷ гаштӣ уламои ишон ба наздики Хоҷа имом Абӯҳафс омадандӣ ва аз ӯ масъалае пурсидандӣ ӯ гуфтӣ: «Аз Ироқ меоӣ, чаро аз уламои Ироқ напурсидӣ?».

Гуфтӣ: «Дар ин масъала бо уламои Ироқ мунозира кардам, ишон ҷавоб патавонистанд гуфтан ва маро ғуфтанд: «чун ба Бухоро расӣ ин масъаларо аз Хоҷаимом Абӯҳафси Бухорой пурс, ё аз фарзандони ишон бипурсед онгоҳ вай ин масъаларо ҷавоби босавоб гуфтӣ».

Ва Хоҷа Абӯҳафс ҳар шабонарӯзе ду бор хатми Қуръон кардӣ бо он, ки мардумонро илм омӯхтӣ Ва чун заиф ва пир шуд як бор хатм кардӣ ва чун заифтар шуд нимае аз Қуръон бархондӣ, то аз дунъё бирафт...//
67

Ҳ и к о я т. Овардаанд, ки Яҳьё бинни Наср гуфт: «Ба

наздики Хоҷа Абӯҳафс будам намози бомдод гузорида буд ва рӯй ба қибла нишаста ва чизе мехонд, чун офтоб баромад сипас нигарист, қавм ҳозир нашуда буданд то илм гуфтӣ. Бархост ва чаҳор ракъат намоз гузорид ва суратулбакарат ва ол-умрон ва суратуннисоъ ва суратулмоидатун бархонд андар ин чаҳор ракъат намоз. Ва чун салом дод ҳанӯз қавм ҳозир нашуда буд, бархост ва дувоздаҳ ракъат намоз бигузорид ва то суратулраъд хонд».

Муҳаммад бинни Толути Ҳамадонӣ аз «Фазл ул-хитоб»[208] ривоят кардаанд, ки ба Бухоро амире будааст, номи ӯ Муҳаммад Толут, рӯзе Хашвияро, ки вазири ӯ буд гуфт: «Мебояд, ки ба зиёрати Хоҷа имом Абӯҳафс равем ва ӯро дарьёбем», Ва ин Хашвия аз муҳимтарини Бухоро буд ва мӯҳташам.

Хашвия гуфт: «Туро наздики ӯ нашояд рафтан ва чун ту ба наздики ӯ даррави пеши ӯ сухан натвонӣ гуфт аз ҳайбати ӯ».

Гуфт: «Ҳар оина биравам».

Пас бо вазир ба наздики Хоҷа имом Абӯҳафс рафт. Ва нишон дар масҷид буданд ва намоз мегузориданд. Баъд аз намози пешин чун салом доданд вазир[209] андаромад ва гуфт: «Амир омадааст дастуре ҳаст то дарояд?».

Гуфт: «Ҳаст» ва рӯй ба қибла нишаста буд ва амир андаромад ва салом кард ва биншаст ва ҳеҷ сухан натвонист гуфтан.

Хоҷа, раҳматуллоҳи алайхи гуфт. «Чӣ ҳоҷат дорӣ?».

Ҳарчанд ҷаҳд кард, ки сухан гӯяд (ҳеҷ) натавонист гуфтан.

Чун амир Ҳашвияро дид гуфт: «Хоҷа Абӯҳафсро, чигуна ёфтӣ?».

Гуфт: «Ҳамчунон, ки ту гуфтӣ, ҳайрон фурӯъ мондам. Чанд бор ба наздики халифа рафтам ва бо халифа сухан
68 гуфтам,//маро муҳобати халифа аз он сухан боз надошт ва ин ҷо аз ҳайбати нишон сухан натвонистам гуфтан».

Ривоят кардаанд аз Муҳаммад бинни Салом Байкандӣ, ки вай бозӯҳд ва боилм буд, гуфт,ки «ба хоб дидам расулро... ба Бухоро дар бозори Харқон. Ва бозори Харқон аз сари кӯи Муғон то кӯи Деҳқонон, онро дар қадим бозори Харқон хондаанд, гуфт: «Расулро дидам дар ҳамон шутуре, ки дар хабар омадааст, нишаста ва кулоҳи сафед бар сар нихода ва халқе анбӯҳ ба пеши ӯ истода ва шодӣ мекарданд ба омадани расул... ва мегуфтанд, расулро... ба кучо фуруд

орем ва онгоҳ ба хонаи Хоҷа имом Абӯҳафс, раҳматуллоҳу алайҳи, фуруд оварданд. Хоҷа Абӯҳафсро дидам пеши расул... нишаста ва китоб мехонад ба муддати се рӯз. Расул... ба хонаи Хоҷа Абӯҳафс бошиданд ва ӯ китоб мехонд ва расул... мешунавид ва дар ин се рӯз хеҷ бар вай рад накард ва ҳама савоб дошт».

Ва имрӯз сарои Хоҷа Абӯҳафс, раҳматуллоҳи алайҳи намондааст. Ҳарчанд, ки мардум он ҷо иморат карданд, лекин осори вай мондааст ва савмаа[210] низ андар он хона барҷой аст ва он мустаҷобуддаъват аст. Ва вафоти ӯ ба таърихи дувисту ҳафтдаҳ будааст (832). Ва хоки ӯ ба Дарвозаи Нав маъруф аст, ҷои дуои мустаҷоб аст. Ва он талро тали Хоҷа имом Абӯҳафс хонанд ва он ҷо масҷидҳо ва савмааҳост ва пайваста муҷовирон мебошанд. Ва мардумон бадон хок табаррук кунанд ва он мавзеъро дари Ҳақраҳ бадон мехонанд, ки мардумони фатво он ҷо бурдандӣ, наздики Хоҷа Абӯҳафс, раҳматуллоҳи алайҳи ва фатворо ҳақ хонанд хон-
9 даанд ва аз ин//ҷиҳат ҳақраҳро ҳақ[211] хостаанд.

Ва дарвозаи ҳафтумро дари Нав мехонанд бо ин маънӣ, ки дар охири дарҳои шористон аст. Ва чун бадин дар андарой ба дасти рост масҷиди қурайшиён аст, ки ба наздики сарои Хоҷа Абӯҳафс аст. Ва инро масҷиди қурайшиён бадон мехонанд, ки Муқотил бинни Сулаймон ал-Қурайшӣ он ҷо бошидааст. Ва ин Муқотил мавлои Ҳайён аст ва Ҳайён мавлои Талҳат бинни Ҳабират-ул-Шайбонӣ буда аст.

Ва ин Ҳайён марди бузург будааст ва боқадр. Ба Хуросон рафта ва сулҳ карда миёни Қутайба ва Тархун, малики Суғд, ба вақте ки Қутайбаро кофирон дар миён гирифта буданд ба дари Бухоро. Ва боз ҳамин Ҳайён ба Фарғона лашкар баргумошт то Қутайбаро куштанд[212] ва Ҳавзи Ҳайён ба вай боз мехонанд. Ва хоки Қутайба ба Фарғона маъруф аст дар ноҳияти Работи Сарҳанг дар деҳе ки онро Кох хонанд, осуда аст. Ва аз вилоятҳо пайваста он ҷо раванд ба зиёрат. Ва панҷоҳу панҷ сол буд, ки шаҳодат ёфт...

ЗИКРИ ОЛИ СОМОН ВА НАСАБИ ИШОН

Чун Асад бинни Абдуллоҳ ал-Кушайри[213] амири Хуросон
0 шуд ва ба Хуросон омад//ва ҳамон ҷо буд то аз дуньё бирафт, дар соли саду шасту шаш (782—783). Ва овардаанд, ки марди некӯкор буд ва ҷавонмард. Ва дили ӯ бадон ҷо-

ниб нигарон, ки хонадонҳои бузурги қадимро таъмор карди ва мардумони асилро неку дошти ҳам аз араб ва ҳам аз аҷам. Ва чун Сомонхудот,[214] ки ҷаддаи ишон буд, аз Балх бигрехт ва ба наздики вай омад ба Марв, варо икроми кард ва ҳимоят кард ва душманони уро қаҳр кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард. Ва уро Сомонхудот бадон сабаб хонанд, ки деҳе бино кардааст ва онро Сомон[215] ном кардааст, уро ба он ном хондаанд, чунон ки амири Бухороро Бухорхудот. Чун Сомонхудотро писаре омад аз дустии ӯ писарро Асад ном кард. Ва ин Асад ҷадди амири мозӣ, амир Исмоили Сомони аст, раҳматуллоҳи алайҳи. Исмоил бинни Асад бинни Сомонхудот ва Сомонхудот аз фарзандони Баҳроми Чубин[216] малик будааст ва аз он гоҳ 7
боз боргоҳи сомониён ҳарруз баландтар аст, то расид он ҷо, ки расид.

Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гуяд, ки Муҳаммад бинни Ҷаъфар ривоят кардааст андар китоб аз Муҳаммад бинни Солеҳ ал-Лайси ва Абулҳасан Майдони,[217] ки ба рӯзгори Асад бинни Абдуллоҳ ал-Қушайри марде берун омад ва аҳли Бухороро ба имон хонд ва аҳли Бухоро бештар аҳли зимма[218] буданд ва ҷузъия медоданд. Қавме иҷобат карданд ва мусулмон шуданд, малики Бухоро Тағшода буд вайро хашм омад аз баҳри он, ки дар сар кофир буд. Ӯ ба амири Хуросон Асад бинни Абдуллоҳ нома навишт, ки «ба Бу-
71 хоро марде падид омадааст ва//вилоят бар мо шӯрида медорад ва қавмеро ба хилофи мо берун овардааст ва мегӯянд ки ислом овардем ва дурӯғ мегӯянд. Ислом ба забон овардаанд ва ба дил ба ҳамон кори хеш мешғуланд. Ва бадин баҳона вилоят ва мулк шурида медоранд ва хироҷ мешикананд». Бадин сабаб Асад бинни Абдуллоҳ нома кард ба уммоли[219] хеш Шарик бинни Ҳарис ва уро фармуд, ки он қавмро бигирад ва ба малики Бухоро таслим намояд, то ҳарчи хоҳад бикунад.

Овардаанд, ки он қавм дар масҷид будаанд, ҷумла бо овози баланд мегуфтанд: «аҳшадан ло илоҳа иллавло ва аҳшадан Муҳаммадан[220] абдуҳу ва расулуҳу» ва фарьёд мекарданд, ки «Во Муҳаммадо! Ва во Аҳмадо!». Ва Тағшода Бухорхудот ишонро гардан мезад ва ҳеҷ касро заҳра набудӣ, ки сухан гӯяд ё шифоат кунад, то чаҳорсад танро гардан зад ва ба дор кард ва боқиро барда кард ба номи Асад бинни Абдуллоҳ ва ба наздики ӯ фиристод ба Хуросон. Ва ҳеҷ кас аз ин қавм аз ислом барнагашт ва ҳар ки монд бар

ислом монд. Ва ин қавмро Асад бинни Абдуллох аз ислом боз надошт. Ва чун Тағшода Бухорхудот бимурд он қавм ба Бухоро боз омаданд ва аллоҳу аълам!

ЗИКРИ НАСР САЙЁР[221] ВА МАҚТАЛИ[222] ТАҒШОДА

Дар ҳамин соли саду шасту шаш/782--783/ буд, ки Асад бинни Абдуллоҳ бимурд ва Ҳушом бинни Абдулмалик бинни Марвон.[223] Наср Сайёрро ба Хуросон амир гардонид ва маншури Хуросон ба вай фиристод. Чун ӯ ба Мовароуннаҳр
2 омад ва бо туркон//ғазот кард ва Фарғонаро бикушод ва ишонро пароканда кард ва ба Самарқанд боз омад. Чун ба Самарқанд расид Тағшода Бухорхудот ба наздики ӯ рафт ва Наср ӯро киромӣ кард ва ҳурмат доштӣ, ки духтари ӯро хоста буд. Тағшода зиёи Ульёи Хунбун, ки Қораки Аловиён гуянд ба вай дода буд. Чун Тағшода ба наздики Наср Сайёр омад, Наср Сайёр бар дари сарои худ нишаста буд, ва моҳи Рамазон буд ва вақти офтоб фуруъ шудан. Ва Наср Сайёр бо Тағшода Бухорхудот сухан меғуфт, ки ду деҳқон аз Бухоро биёмаданд, ҳарду аз хешони Бухорхудот буданд ва харду бар дасти Наср Сайёр ислом оварда буданд ва бузургзодагон буданд. Ҳарду дар пеши Наср Сайёр аз Бухорхудот тазаллум[224] карданд ва ғуфтанд, ки Бухорхудот деҳаҳои моро ғасб кардааст. Ва амири Бухоро Восил бинни Амр он чо ҳозир буд, аз вай низ дод хостанд ва гуфтанд: «Ин ҳарду даст яке кардаанд ва мулкҳои мардумон мегиранд». Ва Тағшода бо Наср Сайёр нарм-нарм сухан мегуфт. Ишон гумон бурданд, ки Тағшода аз Наср Сайёр дармеҳоҳад то ишонро бикушад. Ишон азм карданд ва гуфтанд бо якдигар ки: «Бухорхудот чун моро хоҳад куштан боре дили худ хуш кунем».

Тағшода гуфт, бо Наср Сайёр, ки: «Ин ҳарду тан бар дасти ту имон овардаанд, эй амир, бар миёни ишон ханҷарҳо чарост?».

Наср Сайёр гуфт, эшонро ки: «Ин ханҷарҳо чаро бар миёни медоред?».

Ишон гуфтанд: «Миёни мо ва миёни Бухорхудот адоватаст, мо хештан бар вай эмин намедорем».

Наср Сайёр Ҳорун бинни Сиёвушро фармуд, то ханҷарҳоро аз миёни ишон бикшод ва амир бар ишон рӯй турш

73 шуд. Он ҳарду деҳқон дуртар//шуданд ва тадбири куштани ишон карданд. Наср Сайёр ба намоз бархост ва иқомат кард ва имомӣ кард ва намоз бигзорид. Ва Бухорхудот бар курсие нишаста буд, намоз нагузорид, аз он ки ҳанӯз кофир буд, дар сар. Чун Наср Сайёр аз намоз фориғ шуд, ба саропарда андаромад ва Тағшодаро бихонд. Ва Тағшодаро бар дари сарой пой андар лағзид ва биафтод. Яке аз он ду деҳқон бидавид ва корде бизад, бар шиками Бухорхудот ва шиками ӯро бидарронид. Ва он дигар ба Восил андаррасид ва вай ҳанӯз андар намоз буд, дашна андар шиками Восил зад. Восил чун ӯро бидид, тез шамшер бизад ва сари он деҳқонро биандохт ва ҳарду ба як бор мурданд. Ва он, ки Бухорхудотро корд зада буд Наср Сайёр фармуд, то ӯро бикуштанд, дарҳол. Бухорхудотро ба саропарда бурданд ва Наср Сайёр ӯро бар болини худ биншонд ва такья дод ва қариҳа табибро бихонд ва фармуд то муолиҷати ӯ кунад. Ва Бухорхудот васият мекард ва як соат буд бимурд.[225] Чокарони ӯ даромаданд ва гӯшт аз вай ҷудо карданд ва устуҳонҳои уро ба Бухоро оварданд. Вай сивуду сол шодшоҳ буд.[226] Наср Сайёр бар Восил бинни Амр намоз карда андар саропардаи хеш гур кардаш. Ва Бишр бинни Тағшодаро ба бухорхудоятӣ нишонд ва Холид бинни Ҷунайдро ба Бухоро ба амирӣ нишонд. Ва аллоҳу аълам.

ЗИКРИ ШАРИҚ БИННИ ШАЙХ АЛ-МАҲРӢ[227]

Марде буд аз араб, ба Бухоро бошида ва марди мубо-
74 риз буд ва мазҳаби шиа//доштӣ ва мардумонро даъват кардӣ ба хилофати фарзандони амирламӯъминин Алӣ,[228] ...Ва гуфтӣ мо аз ранҷи Марвониён[229] кунун халос ёфтем, моро ранҷи оли Аббос[230] намебояд. Фарзандони пайғамбар бояд, ки халифаи пайғамбар бувад. Халқе азим ба вай гирд омаданд ва амири Бухоро Абулҷаббор Шуайб буд ва бо вай байат кард ва амири Хоразм Абдулмалик бинни Ҳарсама бо вай байат кард ва иттифоқ карданд ва амири Барзам[231] Мухаллад бинни Ҳусайн бо вай байат кард ва иттифоқ карданд ва пазируфтанд, ки ин даъватро ошкоро кунем ва ҳар кас, ки пеш ояд бо ӯ ҳарб кунем. Ин хабар ба Абӯмуслим[232] расид ӯ Зиёд бинни Солеҳро бо даҳ ҳазор мард ба Бухоро фиристод ва бифармуд, ки чун ба Омуй расӣ сабр кунӣ ва ҷосусон бифиристӣ, то аз аҳволи Шарик хоричӣ ҳа-

бар диҳанд ва бо эҳтиёт ба Бухоро равӣ. Ва Абӯмуслим, раҳматуллоҳ, аз Марв берун омад ва аз роҳи Омуй[233] ба як манзил ба Кашмиз[234] лашкаргоҳ зад ва аз ҳар ҷониб лашкари худ гирд карда Зиёд бинни Солеҳро гуфт: «Ман онҷоям агар туро лашкар ҳоҷат бошад хабар деҳ то бифиристам».

Зиёд ба Бухоро омад ва лашкаргоҳ зад. Ва Шарик бинни Шайх бо лашкаре азим бар дари Бухоро лашкаргоҳ зад ва ҷумлаи аҳли Бухоро бо вай иттифоқ карданд, ба ҳарби Зиёд бинни Солеҳ ва Абӯмуслим. Ва муддати сию ҳафт рӯз ҳарб карданд. Ва ҳеҷ рӯз набуд, илло зафар мар ин Шайхро буди ва ҳар рӯз бисьёре аз лашкари Зиёд бинни Солеҳ кушта шудӣ ва асар гаштӣ, то Сулаймон Қурайшӣ, мавлои Ҳайён Набатӣ ,бо пансад мард ба дари шаҳр рафт. Ҳамзат ул-Ҳамадонӣ аз шаҳри Бухоро берун омад дар муқобилаи ӯ. Ва Сулаймон чаҳорсад мард дар камин ниҳода буд ва худ бо сад мард пеши ҳарби Ҳамзат-ул-Ҳамадонӣ омада. Ҳамзат//пиндошт, ки мардаш ҳамин қадар беш нест, пештар омад ва ҳарб кард. Ва он чаҳорсад мард аз камин берун омаданд ва халқе бисьёрро ҳалок карданд ва боқӣ ба шаҳр андар бигрехтанд. Ва Қутайба бинни Тағшода Бухорхудот бо дах ҳазор мард биёмад ва аломати сипоҳ[235] ошкоро кард ва бо Зиёд бинни Солеҳ ҷанг дар пайваст. Ва бифармуд то дари кӯшкҳо бикшоданд. Ва бар дари шаҳри Бухоро ҳафтсад кӯшк буд. Аҳли кӯшкҳоро бифармуд то аломати сипоҳ ошкоро карданд. Ва дар ин кӯшкҳо мардум беш аз он буданд ки дар шаҳр, валекин дар шаҳр буд бо аҳли шаҳр[236] ва дар кӯшкҳо аз араб кас набуд. Ва Бухорхудот бифармуд аҳли русто ва аҳли кӯшкҳоро бо лашкари Шарик дарҳо баста доранд ва таом ва алаф надиҳанд ва фармуд то таом ва алаф ба лашкаргоҳи Зиёд баранд.

Ва ба ҳар тариқе кор бар лашкари Шарик сахт карданд, то лашкар ба танг андармонданд ва гурусна шуданд ва сутурони ишон алаф наёфтанд ва аз кор фурӯ монданд. Тадбир карданд, иттифоқ бар он афтод, ки бар дари дарвозаи шаҳр наздиктар раванд, то аз шаҳр таом ва алаф берун оранд ва шаҳрро паси пушт кунанд ва рӯй сӯи хасм кунанд ва аз шаҳр низ лашкари дигар бо ишон ёр шавад. Валекин ба рӯз натавонистанд рафтан аз баҳри он, ки лашкаргоҳи Зиёд ва Бухорхудот бар роҳ буд. Ба шаб рафтанд, то расиданд ба як фарсанги шаҳр, Зиёд хабар ёфт берун омад ва роҳ бар ишон бигрифт. Ва ҳам ҳарб дарбанд карданд сахт. Ва хазимат бар лашкари Зиёд ва Бухорхудот афтод.

Бухорхудот гуфт: «Савоб он аст, ки бар соқаи лашкар занем, ки агар мо пеши ишон берун оем қоеро бизананд ва кор бар мо душвор шавад. Ва чун бар соқа занем муқаддимаи ишон хешро ба шаҳр афканда бошад ба таъқил//бозгардонд ва ба ҳарб боистанд ва маслиҳати мо барояд».

Пас ҳамчунин карданд ва бимонданд то баъзе бирафтанд, онгоҳ бар соқа заданд ва ҳарб даргирифтанд ва ҳарб мекарданд ва мерафтанд, то ба Навканда расиданд.

Бухорхудот Зиёд бинни Солеҳро гуфт, ки: «Ин қавм гуруснаанд ва имсол ишон ангур ва харбуза надидаанд ва нахӯрдаанд. Чун ба Навканда расанд бимонем, то ишон хештанро ба ангур ва харбуза машғул кунанд ва муқаддимаи ишон ба шаҳр расида буд онгоҳ бар ишон заием».

Чун ба Навканда расиданд пароканда шуданд ба талаби ангур ва харбуза ва мева. Ва муқаддима ба шаҳр расида буданд, онгоҳ Бухорхудот ва Зиёд бар ишон заданд ва ҳамла карданд ва халқе азимро бикуштанд ва боқи баҳазимат шуданд. Ва дар ин миён Шарик бинни Шайх, ки соҳибуддаъваи он қавм буд, аз асб биафтод ва кушта шуд.

Ва Зиёд бинни Солеҳ ба дари Моҳ, ки ҳоло масҷиди Мағок хонанд, фуруд омад, андар лаби руд ва бифармуд то оташ андар шаҳр заданд ва се шабонарӯз шаҳр бисӯхт. Ва мунодо фармуд, ки «Ҳар кӣ берун ояд уро амон диҳанд». Ва Зиёд лашкарро аз шаҳр дуртар монда буд, ки ишон берун оянд. Ва писари Шарик ва яке аз калонтарони лашкараш дар ин шаб бар дари шаҳр расиданд, ҳар дуро бигирифтанд ва ба наздики Зиёд бурданд, фармуд то ҳардуро бар дор карданд. Ва дигар бор мардуми шаҳр баддил гаштанд ва бадин мунодо берун наёмаданд.

Аз баъди се рӯз Зиёд ба дари шаҳр омад ва ба кӯшки Бухорхудот, ки бар дари Ҳисор буд, ба Регистон фуруд омад ва фармуд, то лашкар ба дари шаҳр рафтанд ва боз ҳарб дарпайвастанд ва ҳарб мекарданд ва такбир мегуфтанд, чунон ки замин меларзид. Ва ҳарб сахт шуд ва тане
77 чанд аз маъруфон берун омаданд. Ва ба дари Атторон//ҳарб шуд ва бисьёр кас аз аҳли шаҳр кушта шуданд. Ва Зиёд бифармуд, то ҳар киро аз шаҳр бигрифтанд, бар дари шаҳр бар дор карданд ва оқибат шаҳрро бигрифтанд.

Ва чун Зиёд аз кори Бухоро дил фориғ кард, ба ҷониби Самарқанд рафт ва он ҷо ӯро ҳарбҳо афтод ва боз ба ҷониби Хуросон рафт. Валлоҳу аълам.

ЗИКРИ ХУРӮҶИ МУҚАННАЪ ВА УТАБОИ Ӯ АЗ САПЕДҶОМАГОҲ

Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср чунин ғуяд, ки Муҳаммад бинни Ҷаъфар андар китоб ин фаслро овардааст лекин нотамом. Ва Иброҳим, ки соҳиби «Ахбори Муқаннаъ» аст ва Муҳаммад бинни Ҷарир ат-Табарӣ[237] овардааст, ки Муқаннаъ марде буд аз аҳли рустои Марв аз деҳе, ки онро Коза хонанд. Ва номи у Ҳошим бинни Ҳаким буд ва вай дар аввал козаргарӣ кардӣ ва баъд аз он ба илм омӯхтан машғул шудӣ ва аз ҳар ҷинсе илм ҳосил кард. Ва машъабадӣ ва илми низ наҷот[238] ва тилисмот биёмухт. Ва шӯъбада нек дониста даъвии набувват низ мекард. Ва Маҳдӣ бинни Мансураш[239] халок кард дар санаи саду шасту ҳафт /783—784/ аз ҳиҷрат. Низ наҷот биёмухт ва бағоят зирак буд. Ва китобҳои бисьёр аз илми пешиниён хонда буд ва дар ҷодуи бағоят устод шуда буд. Ва падари уро Ҳаким ном буд ва сарҳанге буд, аз сарҳапгони амири Хуросон ба рӯзгори Абуҷаъфар Давонақӣ[240] ва аз Балх буд.

Ва ӯро Муқаннаъ бадон хонданд, ки сару руи хешро пӯшида доштӣ, аз он ки бағоят зишт буд ва сараш кал буд ва як чашмаш кӯр буд ва пайваста муқаннаи сабз бар сару руи худ доштӣ. Ва ин Муқаннаъ ба рӯзгори Абӯмуслими соҳиб-
78 уддаъвати оли Аббосият, сарҳанге буд, аз сарҳанғони//Хуросон ва вазири Абулҷаббор Аздӣ[241] шуд. Ва вай даъвии набувват кард ва муддате бар ин буд ва Абӯҷаъфар Давонақӣ уро кас фиристод ва аз Марв ба Бағдод бурд ва зиндон кард. Солҳо аз баъди он чун халос ёфт ба Марв боз омад ва мардумонро гирд кард ва гуфт: «Донед ки ман киам?».

Мардумон ғуфтанд: «Ту Ҳошим бинни Ҳакимӣ»!

Гуфт: «Ғалат кардаед, ман худои шумоям ва худои ҳама олам». Хокаш бар даҳон ва гуфт: «Ман худро ба ҳар кадом ном хоҳам хонам». Ва гуфт: «Ман онам, ки худро ба сурати Одам ба халқ намудам ва боз ба сурати Нӯҳ ва боз ба сурати Иброҳим ва боз ба сурати Мӯсо ва боз ба сурати Исо[242] ва боз ба сурати Муҳаммад Мустафо, салиаллоҳу алайҳиссалом ва боз ба сурати Абӯмуслим ва боз бо ин сурат, ки мебинед».

Мардумон гуфтанд:

«Дигарон даъвии пайғамбарӣ карданд, ту даъвии худоӣ мекунӣ?».

Гуфт: «ишон нафсонӣ буданд, ман рӯҳониам, ки андар ишон будам ва маро ин қудрат ҳаст, ки худро ба ҳар сурат ки хоҳам бинамоям».

Ва номаҳо навишт бо ҳар вилояте ва ба доиёни хеш дод ва андар нома чунин навишт, ки: «Бисмиллоҳ ур-раҳмон урраҳим. Ман Ҳошим бинни Ҳаким саидуссодоти олӣ, фалон бинни фалон... Одам ва Нӯҳ ва Иброҳим ва Исо ва Мӯсо ва Муҳаммад ва Абӯмуслим, сумоилал Муқаннаъ-ул қудрат вассултон вализзат валбурҳон. Ба ман гаравед ва бидонед, ки подшоҳӣ марост,—алайҳи ул-лаънат, ва изз ва кирдукорӣ марост ва ҷуз ман худои дигар нест, — хокаш ба даҳон, — ва ҳар кӣ ба ман гаравад биҳишт ӯрост ва ҳар кӣ нагаравад дӯзах ӯрост».

Ҳанӯз ба Марв буд ва доиён ба ҳар ҷой беруи кард ва
79 бисьёр//халқро аз роҳ беруи бурд.[243] Ва ба Марв марде буд аз араб номи ӯ Абдуллоҳ бинни Амр ва ба вай бигаравид[244] ва духтари худ ба вай дод ба заиӣ. Ва ин Абдуллоҳ аз Ҷайҳун бигзашт ва ба Нахшаб ва ба Кеш[245] омад ва ҳар ҷое халқро даъват кардӣ ба дини Муқаннаъ, алайҳи ул-лаънат. Ва халқи бисьёрро аз роҳ бибурд ва андар Кеш ва рустои Кеш бештар буданд. Ва нахустин дехе, ки ба дини Муқаннаъ даромаданд ва дини ӯ зоҳир карданд дехе буд, дар Кеш, номи он деҳа Субах ва мехтари ишон Умар Сӯбахӣ буд. Ишон хуруҷ карданд ва амири ишон марде буд аз араб порсо, вайро бикуштанд. Ва андар Суғд ағлаби[246] деҳаҳо ба дини Муқаннаъ даромаданд ва аз деҳахои Бухоро бисьёр кофир шуданд ва куфр ошкоро карданд. Ва ин фитна азим шуд ва бало бар мусулмонон сахт шуд. Қорвонҳо мезаданд ва деҳаҳо ғорат мекарданд ва бисьёр харобӣ мекарданд.

Ва сабаби рафтани Муқаннаъ ба Мовароуннаҳр ин буд, ки чун хабари Муқаннаъ ба Хуросон фош шуд Ҳомид Қахтаба, ки амири Хуросон буд фармуд, ки ӯро банд кунанд. Ӯ бигрехт аз деҳаи хеш ва пинҳон мебуд, чандон ки ӯро маълум шуд, ки ба вилояти Мовароуннаҳр халқе (азим) ба дини вай гирд омадаанд ва дини вай ошкоро карданд. Қасд кард аз Ҷайҳун бигзарад, Амири Хуросон фармуда буд, то бар лаби Ҷайҳун нигоҳбонон ӯро нигоҳ доранд. Ва пайваста сад савор бар лаби Ҷайҳун бармеомаданд ва фуруд меомаданд, то агар бигзарад ӯро бигиранд. Вай бо сиву шаш тан бар лаби Ҷайҳун омад ва амад сохт ва аз Ҷайҳун бигзашт ва ба вилояти Кеш рафт. Ва он вилоят ӯро мусаллам

80 шуд ва халқ бар вай рағбат//карданд. Ва бар кӯҳи Сом ҳисоре буд бағоят устувор ва андар вай оби равон ва дарахтон ва кашоварзон. Ва ҳисоре дигар аз ин устувортар, онро фармуд, то иморат карданд ва моли бисьёр ва неъмати бешумор он ҷо ҷамъ кард ва нигоҳубинон нишонд ва сафедҷомагон бисьёр шуданд ва мусулмонон андар кори ишон оҷиз шуданд. Ва нафир ба Бағдод расид ва халифа Маҳдӣ буд, андар он рузгор тангдил шуд ва бисьёр лашкарҳо фиристод ба ҳарби вай. Ва ба охир худ омад ба Нишобур, ба дафъи он фитна. Ва метарсид ва бими он буд, ки ислом хароб шавад ва дини Муқаннаъ ҳама ҷаҳон бигирад.

Ва Муқаннаъ турконро бихонд ва хун ва моли мусулмонон бар ишон мубоҳ гардонид. Ва аз Туркистон лашкарҳои бисьёр ба таман ғорат биёмаданд ва вилоятҳо ғорат мекарданд ва занон ва фарзандони мусулмонон асир мебурданд ва мекуштанд. Ва ба Бухоро́ туркон нахустин падид омаданд.

Гурӯҳи сафедҷомагон, ки аз шиаи Муқаннаъ буданд, ба дехе рафтанд, ки онро Нумичкат[247] хонанд ва ба шабе ба масҷид андаромаданд ва муаззинро бо понздах тан бикуштанд ва ҳама аҳли деҳаро бикуштанд ва ин дар соли саду панҷоҳу нӯҳ буд (775—776) ва амири Бухоро Ҳусайн бинни Маоз буд.

Ва аз меҳтарони тоифаи Муқаннаъ марде буд аз аҳли Бухоро, номи ӯ Ҳаким Аҳмад ва бо вай се сарҳанги дигар буданд, номи яке Ҳашвӣ[248] ва дуввум Боғӣ ва ин ҳарду аз кушкни Фузайл буданд ва номи сеюм Гурдак буд, аз деҳаи Ғиҷдувон. Ва ин ҳар се марди мубориз буданд ва айёр ва даванда ва тарвор. Чун аҳли деҳаро бикуштанд ва хабар
81 ба шаҳр расид//аҳли Бухоро ҷамъ шуданд, ба наздики амир рафтанд ва гуфтанд: «Ҳар оина моро бо ин сапедҷомагон ҳарб мебояд кард». Ҳусайн бинни Маоз бо лашкари хеш ва қозии Бухоро Омир бинни Умрон бо аҳли Бухоро берун омаданд, дар мохи Рачаб, сол бар саду панҷоҳу нӯҳ (776) рафтанд то ба деҳан Наршах ва ҳоло деҳан Нарҷак гӯянд ва дар мукобили ишон лашкаргоҳ заданд. Қозии Бухоро гуфт: «Мо ишонро ба дини ҳак хонем, моро бо ишон ҳарб нашояд кардан». Пас қозӣ бо аҳли силоҳ ба деҳа андаромаданд, то ишонро ба дини ҳақ хонанд.

Ишон гуфтанд: «Мо инҳо, ки шумо мегӯед надонем».

Ҳар рӯз куфр зиёдат карданд ва насиҳат наназируфтанд. Онгоҳ ҷанг андар пайвастанд ва нахустин касе, ки ба ишон ҳамла кард, марде буд аз араб, номи ӯ Наим бинни

Саҳл. Бисьёр ҳарб кард ва чандин касро бикушт ва ба охир кушта шуд. Ва ҳазимат ба сапедҷомагон афтод ва ҳафсад мард аз ишон кушта шуд, дигарон бигрехтанд. Ва он рӯз ба охир расид. Чун бомдод шуд, расул фиристоданд ва амон хостанд ва гуфтанд: «Мо мусулмон шудем»...

Бо ишон сулҳ карданд ва сулҳнома навиштанд ва шартҳо карданд, ки пеши роҳ назананд ва мусулмононро накушанд ва пароканда шаванд, ба деҳаҳои хеш ва амири хешро тоат доранд ва аҳдҳои худой ва расули худой устувор карданд. Ва ҳама аъёни шаҳр бар он сулҳнома хатҳо навиштанд. Ва чун мусулмонон боз гаштанд, ишон низ аз он ахд боз гаштанд ва боз ба роҳзадан машғул шуданд ва мусулмонро мекуштанд ва киштҳои сабзи саркашидаро ба ҳисори Наршах андар меоварданд. Ва кор бар мусулмонон сахт шуд.

82 //Маҳдӣ, ки ҳалифа буд вазири худ Ҷабраил бинни Яҳьёро ба ҳарби Муқаннаъ фиристод. Ва ӯ ба Бухоро омад ва ба Дарвозаи Самарқанд лашкаргоҳ зад, то ба ҳарби Муқаннаъ равад. Ҳусайн бинни Маоз наздики ӯ рафт ва гуфт: «Ту маро ба ҳарби сапедҷомагон ёрӣ деҳ, то чун аз ин кор фориг гардем, бо ту ба ҳарби Муқаннаъ равем».

Ҷабраил иҷобат кард ва лашкар бардошт ва бирафт то ба деҳаи Наршах ва бифармуд то бар дар гирди деҳа хандақ канданд ва андаруни хандақ лашкаргоҳ заданд. Ва бифармуд то лашкар баҳуш бошанд, то сафедҷомагон берун наёянд ва бар мо шабехун назананд. Ва ҳамчунон омад, ки ӯ гуфт. Шаби нахустин берун омаданд ва бар ишон шабехун заданд ва бисьёр вайронӣ карданд. Чун Ҳусайн бинни Маоз, ки амири Бухоро буд, чунон бидид бисьёр лутф кард Ҷабраилро ва гуфт: «То ба Бухоро бошад ба Кеш наравад, чандон ки ин шуғл тамом шавад».

Ҷабраил ҳарб пайваст ва чаҳор моҳ пайваста ҳарб карданд, бомдод ва шабонгоҳ ва ҳеҷ руз набуд илло, зафар сапедҷомагонро будӣ. Мусулмонон бечора шуданд, тадбир чустанд. Малик бинни Форим гуфт: «Ман тадбир бигуям». Бифармуд то чуе канданд аз лашкаргоҳ, то ба девори ҳисор. Мардумони босилоҳ он чо андар фиристод ва бифармуд то ҳарчӣ меканданд ба чӯб ва най ба хок устувор мекарданд ва мепӯшониданд, то ба зери девори ҳисор бирасиданд. Ва миқдори панҷоҳ газ чое суроҳ карданд, бо сутунҳо устуворӣ карданд. Чун панҷоҳ газе чое барканда шуд, онро пури ҳезум карданд ва нафт бизаданд ва оташ андар

заданд, то он сутунҳо бисӯзад ва девори ҳисор биафтад.
83 Оташ амал накард аз баҳри он, ки//оташро бод бояд то амал кунад ва андар ҳисор он ҷо бодро роҳ набуд. Манҷаниқҳо биниҳоданд ва рост карданд бар он бурҷ, ки зери ӯ оканда буд, сангҳо андохтанд ҳафра шуд ва бод роҳ ёфт ва оташ кор кард ва он сутунҳо бисухт ва миқдори панҷоҳ газ биафтод. Ва мусулмонон шамшер андар ниҳоданд ва бисьёр касро бикуштанд ва боқи амон хостанд.

Ва боз аҳд карданд бар ҳамон ҷумла, ки аввал карда буданд, ки мусулмонпро парончонанд ва ба деҳаҳои хеш боз раванд ва меҳтарони ишонро ба наздики халифа фиристоданд ва силоҳ бо худ надоранд. Бадин шартҳо аҳд карданд ва беруи омаданд ва аз хандақ бигзаштанд ва нихон силоҳ бо худ доштанд. Ва меҳтари ишон Ҳакимро Ҷабраил ба Аббос, писари худ, супурд ва гуфт, ки вайро ба саропарда биншон ва пиниҳон вайро бикуш. Ва ишон имтисоли амри ӯ карданд, ба саропарда бурданд. Ва ишон аз дур истода буданд. Ва Ҷабраил ба саропарда рафт. Сапедҷомагон Хашвиро, ки ёри Ҳаким буд фиристоданд ва Ҷабраилро гуфтанд: «Мо бе Ҳаким паравем!».

Ва Хашви мӯзаҳои нав пушида буд ва ин сухан мегуфт, ки Аббос писари Ҷабраил омаду гуфт, ки Ҳакимро куштам. Ҷабраил фармуд, то Хашвиро аз асб фуруъ кашиданд ва дарҳол бикуштанд. Сапедҷомагон бонг баровардаид ва силоҳ беруи карданд ва ҷанг шуд. Ҷабраил бифармуд то лашкарҳо ҳама савор шуданд ва ҳарб андар пайвастанд аз он қавитар, ки буд. Ҳарбҳои сахт карданд то дигарбора ба ҳазимат шуданд ва ҳалқе бисьёр аз ишон кушта шуданд ва он ки монд бигрехт.

Ва ховапди деҳон Наршах зане буд шуи ӯро Шараф[249]
84 ном буд ва ӯ//сарҳанги Абӯмуслим буд ва Абумуслим, раҳматуллоҳ, ӯро кушта буд. Ин занро ба наздики Ҷабраил оварданд ва бо пай яке писари амм, нобино буд, багоят палид ва бадкор. Ҷабраил он занро гуфт, ки Абӯмуслимро биҳил кун, ӯ гуфт: «Абӯмуслим падари мусулмонпро гӯянд ва ӯ падари мусулмонон нест, ки шавҳари маро куштааст».

Ҷабраил фармуд, то он занро аз мнён ба ду ним заданд ва писари амми уро низ куштанд. Ва Гурдак ба наздики Муқаннаъ рафт. Ва Боғи, ки ҳам аз ишон буд дар ҳарб кушта шуд. Ва Ҷабраил сарҳои эшонро ба Суғд бурд, то дили сапедҷомагони Суғд бишканад. Ва аҳли Суғдро амире шуда буд аз нақибони[250] Муқаннаъ номи ӯ Суғдиён, аҳли

Суғд бо вай иттифоқ карданд. Ва Ҷабраилро бо аҳли Суғд ҳарбҳои бисьёр афтод ва ба охир марде аз аҳли Бухсро ин Суғдиёнро бикушт ва он қавм пароканда шуданд.

Ва Ҷабраил аз он ҷо ба Самарқанд рафт ва бо туркон ва сафедҷомагон ӯро ҳарбҳои бисьёр афтод.

Ва бо амирии Хуросон Маоз бинни Муслим шуд.[251] Сол бар саду шасту як буд, ки (777—778) ба Марв омад ва аз он ҷо кор сохт ва ба биёбони Омӯй фурӯ рафт. Чун ба Бухоро расид аз аҳли Бухоро деҳқонон мардони ҳарб ҷамъ карданд, понсаду ҳафтод ҳазор мард ҷамъ шуд. Маоз бинни Муслим фармуд, то олатҳои ҳарб бисьёр сохта карданд. Ва се ҳазор марди кориро бо тешаҳо ва белҳо ва кӯзҳо ва табарҳо ва аз ҳар ҷинс саноатварон, ки андар лашкар ба кор оянд мухайё кард ва манҷаниқҳо ва арродаҳо бисохт ва ба некӯтарин таъбия[252] рӯй ба сӯи Суғд ниҳод. Ва дар
85 Суғд//сапедҷомагон бисьёр буданд ва лашкари турк бисьёр омада буд. Ва амири Ҳарӣ[253] аз Ҳарӣ даҳ ҳазор гӯсфанд оварда буд ва бо худ ҳамебурд. Маоз бинни Муслим ӯро гуфт: «Ин ҷо туркон моро хасмони наздиканд ва ишонро ба гӯсфанд рағбат бисьёр бошад, ин гӯсфандонро ба Бухоро бимон ё ба ман бифрӯш, то ба лашкар қисмат кунам». Розӣ нашуд. Хайле аз туркон баромаданд ва битохтанд ва ҷумлаи ғӯсфандонро бибурданд, андар манзиле, ки миёни Арбинҷон ва Зармон аст.[254] Лашкар дар ақиби ишон рафтанд, ишонро низ баъзе бикуштанд ва баъзе ба ҳазимат боз омаданд.

Ва Маоз бинни Муслим ба Суғд ва Самарқанд рафт ва бо туркон ва сапедҷомагон ҳарбҳои бисьёр кард, то муддати ду сол, гоҳ зафар ӯро буд ва гоҳ хасми ӯро. Ва аз баъди ду сол афв хост ва амири Хуросон Мусайяб бинни Зохир уз-Забӣ шуд. Ба Марв дар таърихи Ҷумодиюллаввал сол бар саду шасту се (январь, февраль 780) дар моҳи Раҷаб (март, апрель 780) ба Бухоро омад. Ва амири Бухоро Ҷунайд бинни Холид буд, ӯро амири Хуросон ба Хоразм фиристонд.

Ва ба Бухоро сарҳанге аз сарҳангони Муқаннаъ буд Кулортегин ном, бо лашкар ва хашами сохта бо ӯ ҳарбҳо кард.

Муҳаммад бинни Ҷаъфар[255] овардааст, ки панҷоҳ ҳазор тан аз лашкари Муқаннаъ, аз аҳли Мовароуннаҳр, аз турк ва ғайра ба дари ҳисори Муқаннаъ ҷамъ шуданд ва сачда ва зорӣ карданд ва аз вай дидор хостанд, ҳеҷ ҷавоб

наёфтанд, илхоҳ карданд ва гуфтанд: «Боз нагардем то дидори худованди хешро набинем».

Гуломе буд ӯро Ҳочиб ном, Муқаннаъ ӯро гуфт: «Бигӯй бандагони маро, — хокаш ба даҳон, — ки Мӯсо аз ман дидор хост напамудам, ки тоқат надошт ва ҳарки бинад маро тоқат надорад ва дарҳол бимирад».

86 Ишон тазаррӯъ ва хоҳиш знёдат//карданд ва гуфтанд: «Мо дидор хоҳем! Агар бимирем раво бошад».

Вай ишонро ваъда кард, ки фалон рӯз бнёед то шуморо дидор намоям.

Пас бифармуд то он занон, ки бо ӯ дар ҳисор буданд, сад зан буданд аз духтарони деҳқонони Суғд ва Кеш ва Нахшаб, ки бо худ медошт, Ва онро одат он буд, ки ҳар кучо зани боҷамол буд ӯро нишон доданд, вай онро биёвардӣ ва бо худ бидоштӣ ва дар ҳисор бо вай ҳеҷ кас набудӣ магар ин занон ва ин ғуломи хос. Ва он чӣ ҳоҷати ишон будӣ аз хӯрданӣ ҳар рӯз як бор дари ҳисор бикшодӣ ва аз берунӣ сӯ вакиле будӣ, он чӣ бонсти омода кардӣ ва ғулом аз вай бихостӣ ва ба ҳисор андаровардӣ ва боз дари ҳисор барбастӣ, то ба рузи дигар. Ҳеҷ кас рӯи зиштӣ ӯ надидӣ аз он, ки муқаннаъ сабзе бар рӯи хеш доштӣ.

Пас вай он занонро бифармуд то хар зане оинае бигиранд, ва бо боми ҳисор бароянд ва баробари якдигар медоранд, бадон вақте ки нури офтоб ба замин афтода буд ва ҷумлаи оинаҳо ба даст гиранд ва баробар доранд бе тафовут. Халқ ҷамъ шуда буданд, чун офтоб бар он оинаҳо битофт аз шуои он оинаҳо, он ҳаволӣ пурнур шуд. Онгоҳ он гуломро гуфт: «Бигӯй мар бандагони маро, ки худой рӯи хеш ба шумо менамояд бингаред». Чун бидиданд ҳама ҷаҳонро пурнур диданд, битарсиданд ва ҳама ба якбор сачда карданд ва гуфтанд:

«Худовандо ин қудрат ва азамат, ки дидем бас бошад. Агар знёдат аз ин бинем заҳраҳон мо бидарад». Ва ҳамчунон дар сачда мебурданд то Муқаннаъ фармуд он ғуломро, ки «Бигӯй бандагони маро, то сарҳо аз сачда бардорад, ки худои шумо аз шумо хушнуд аст ва гуноҳи шуморо омӯрзид».

87 Он қавм сар аз сачда бардоштанд//бо тарс ва бим. Онгоҳ гуфт: «Ҳама вилоятҳо бар шумо мубоҳ кардам ва ҳар кӣ ба ман нагаравад худ ва мол ва фарзандони ӯ бар шу-

мо ҳалоласт», хокаш ба даҳон. Ва он қавм аз он ҷо руй ба ғорат оварданд ва он қавм бар дигарон фахр мекарданд ва мегуфтанд: «Мо худойро дидем».

САБАБИ ҲАЛОК ШУДАНИ МУҚАННАЪ

Санд, ки амири Ҳирот буд ба дари ҳисори вай бинишаст,[256] бо лашкари бисьёр ва хонаҳо ва гармобаҳо бино карданд ва тобистон ва замистон он ҷо бошиданд.

Ва андар ҳисор чашмаи об буд ва дарахтон ва кашоварзон. Ва хосагони вай андар ҳисор будандӣ ва сипаҳсолорон бо лашкари қавӣ. Ва андар ҳисор, ҳисори дигар буд бар сари кӯҳ ва ҳеҷ касро бадон ҳисор роҳ набудӣ. Вай бо он занон дар ҳисор мебуд. Ва одати вай он буд, ки ҳар рӯзе таом бихӯрдӣ, бо он занон ва ба шароб нишастӣ ва бо ишон шароб хурди. Ва чаҳордаҳ сола барин кори вай баромад. Чун амири Ҳирот кор бар вай танг кард ва лашкарҳои вай пароканда шуд ин сипаҳсолор, ки дар ҳисор буд дари Ҳисор бикшод ва ба тоат берун омад ва ислом пазируфт. Мусулмонон ҳисор бигрифтанд. Муқаннаъ донист, ки ҳисори андарунро натвонад доштан.

Муҳаммад бинни Ҷаъфар ривоят кардааст аз Абуалӣ Муҳаммад бинни Ҳорун, ки аз деҳқонони Кеш буд ва гуфт, ки ҷаддаи ман аз ҷумлаи хотунон будааст, ки Муқаннаъ аз баҳри хеш гирифта буд ва дар Ҳисор медошт. Ва мегуфт:
88 «Рӯзе//Муқаннаъ занонро бинишонд ба таом ва шароб бар одати хеш ва андар шароб заҳр кард ва ҳар занеро як қадаҳи хос фармуд ва гуфт: «Чун ман қадаҳи хеш бихӯрам шумо бояд, ки ҷумла қадаҳи хеш бихӯред». Пас ҳама хурданд ва ман нахурдам ва дар гиребони худ рехтам ва вай надонист. Ҳама занон бнафтоданд ва бимурданд ва ман низ хештан дар миёни ишон андохтам ва хештанро мурда сохтам. Ва вай аз ҳоли ман надонист. Пас Муқаннаъ бархост ва нигоҳ кард, ҳама занонро мурда дид, наздики ғуломи худ рафт ва шамшер бизад ва сари вай бардошт. Ва фармуда буд, то се рӯз боз танӯр тафтсонида буданд, ба наздики он танӯр рафта ва ҷома берун кард ва хештанро дар танӯр андохт ва дуде баромад. (Ман) ба наздики он танӯр рафтам, аз ӯ ҳеҷ асаре надидам ва ҳеҷ кас дар ҳисор зинда набуд».

Ва сабаби худро сӯхтани вай он буд, ки пайваста гуф-

ти, ки: «Чун бандагони ман осӣ шавад, мап ба осмон равам ва аз он ҷо фариштагон орам ва ишонро қаҳр кунам». Вай худро аз он ҷиҳат сӯхт то халқ гӯянд, ки ӯ ба осмон рафт, то фариштагон орад ва моро аз осмон нусрат диҳад ва дини ӯ дар ҷаҳон бимонад. Пас он зан дари Ҳисор бикшод ва Саид Ҳарашӣ даромад ва он хазина бардошт:

Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гуяд: «Ҳанӯз он қавм мондаанд дар вилояти Қеш ва Нахшаб ва баъзе аз деҳаҳои Бухоро, чун; кӯшки Умар ва кӯшки Хиштувон ва деҳаи Размон». Ва ишон худ аз Муқаннаъ ҳеҷ хабар надоранд ва бар ҳамон дини вайанд. Ва мазҳаби ишон он аст,
89 ки намоз нагузоранд ва рӯза//надоранд ва ғусли ҷанобат накунанд, валекин ба амонат бошанд. Ва ин ҳама аҳвол аз мусулмонон пинҳон доранд ва даъвии мусулмонӣ кунанд.

Ва чунин гӯянд, ки ишон занони хешро ба якдигар мубоҳ доранд ва гӯянд: «Зан ҳамчу гул аст ҳар кӣ бӯяд аз вай ҳеҷ кам нашавад». Ва чун марде ба наздики зане андарояд, ба хилват аломате бар дари хона бимонад, ки чун шӯи ин зан бирасад бидонад, ки ин зан бо марде дар хона аст, боз гардад ва чун он мард фориғ шавад вай ба хонаи хеш андарояд. Ва ишонро раисе бувад андар ҳар деҳе, ки ишон ба фармони вай бошанд.

Ҳ и к о я т. Чунин гӯянд, ки ишонро дар ҳар деҳе марде бошад, ки андар он деҳа ҳар кӣ зани бикр хоҳад гирифт аввал бакорати ӯ он мард зоил кунад, аз баъди он ба шӯй таслим кунанд.

Аҳмад бинни Муҳаммад ибни Наср гӯяд: «Савол кардам аз пирони русто, ки андар ин чӣ маънӣ аст, ки ин неъмати бадин бузургеро бадин як тан мондаанд ва дигарон хешро маҳрум гардонидаанд». Гуфтанд: «Расми ишон ин аст, ки ҳар кӯдаке, ки наврасида шавад то онгоҳ, ки зане ба занӣ кунад хоҷати хеш бадин мард раво кунад ва қасоси ӯ он аст, ки шаби аввали зани хешро ба вай монад. Ва чун он мард пир гардад дигаре ба ҷои вай насаб кунанд ва пайваста мардони ин деҳа[257] бо ин мард ин муомила мекунанд. Ва номи ин шахс, ки ин шуғл кунад «такона»[258] хонанд, валекин ба ҳақиқати ин ҳол воқиф нагаштам. Ин ҳикоят аз пирони кӯҳнаи русто шунидам ва аз он ҷамоат, ки
90 дар деҳаҳои ишонанд»...//

ЗИКРИ БИДОЯТИ ВИЛОЯТИ ОЛИ СОМОН...

Пеш аз ин ёд карда шуда буд, ки Сомонхудотро писаре буд Асад ном кард, аз дустии Асад бинни Абдуллоҳ ал-Қушайри. Ва Асадро чаҳор писар буд; Нуҳ ва Аҳмад ва Яҳьё ва Ильёс.

Ва чун Рофеъ бинни Лайс хуруҷ кард бар Ҳорунаррашид ва Самарқанд бигрифт, Ҳорунаррашид Ҳарсама бинни Аъянро[259] ба ҳарби вай фиристод. Ва Рофеъ Самарқандро ҳисор кард, Ҳарсама дар кори вай оҷиз буд. Маъмун бо Ҳорунаррашид ба Хуросон омада буд, ба сабаби ҳамин ҳодиса ва дили Ҳорун бағоят машғул буд бадин кор. Маъмун номае кард ба фарзандони Асад ва бифармуд, то Ҳарсамаро дар ҳарби Рофеъ ёри диҳанд. Ва фарзандони Асад Рофеъро бадон доштанд, то бо Ҳарсама сулҳ кард ва миёни ишон мусоҳарат карданд ва дили Ҳорун аз он кор фориғ гашт. Ва хатари он буд, ки Рофеъ ҳаман Хуросон бигрифти ва ин кор ба наздики Маъмун нек дар мавқеъ афтод.

Ва дар ин сафар Ҳорун ба Тус вафот ёфт.[260] Ва чун хилофат ба Маъмун расид[261] Ғассон бинни Уббод амири Хуросон шуд. Маъмун вайро фармуд то фарзандони Асад бинни Сомонхудотро вилоят диҳад аз шаҳрҳои Хуросон Ҳар якеро шаҳре муътабар дод дар ҳаққи он чӣ карда буд. Ва Ғассон бинни Уббод Нуҳ бинни Асадро ба Самарқанд амир кард ва Аҳмад бинни Асадро ба Марв амир кард ва ин дар соли дувисту ду (817—818) буд.[262]

Ва чун Ғассон аз Хуросон маъзул шуд[263] Тоҳир бинни ал-Ҳусайн амири Хуросон шуд[264] ва ин вилоятҳо бар ишон муқаррар дошт ва Нуҳ бинни Асадро, ки бузургтар буд хилъат дод. Ва вай ба Самарқанд мебуд, то аз дунъё бирафт, бародари хеш Аҳмад бинни Асадро//халифа кард. Ва ин Аҳмад бинни Асад марде буд олим ва порсо ва ба Самарқанд мебуд, то аз дунъё бирафт,[265] писари хешро халифа кард. Наср бинни Аҳмад бинни Асад чун ба ҷои падар бинишаст аз халифа Восиқ[266] биллоҳ, маншури аъмоли Мовароуннаҳр бирасид,[267] ба номи вай, ба таърихи рӯзи шанбе ғурраи моҳи мубораки Рамазон сол бар дувисту панҷоҳу як (865) буд.

ЗИКРИ БИДОЯТИ ВИЛОЯТИ АМИРИ МОЗӢ ЛАБӮИБРОҲИМ ИСМОИЛ БИННИ АҲМАД УС-СОМОНӢ

Аввали салотини Сомониён аст[268] ва ба ҳақиқат подшоҳи сазовори боистеҳқоқ буда, марди оқил, одил, мушфиқ, соҳиброй ва тадбир ва пайваста бо хулафо изҳори тоат кардӣ ва мутобаати ишон воҷиб ва лозим донистӣ. Дар рӯзи шанбеи муитасафи Рабиюлохири санаи сабъа ва самонуна ва миатайн (287ҳ--900) Амр [бинни] Лайсро[269] ба Балх асир кард ва бар мамлакат муставли гашт ва муддати ҳашт сол подшоҳи кард. Ва дар санаи хамса ва тисъуна ва миатайн (295ҳ - 907--908) дар Бухоро ба ҷавори раҳмати ҳақ пайваст...

Ва уро вилоят[270] ба Фарғона будааст, дар моҳи Шаввол таърих бар дувисту сиву чаҳор (849). Ва чун ӯ шонздаҳсола шуд падари ӯ вафот ёфт. Ва амир Наср, ки бародари бузургтари ӯ буд уро бузург дошт ва ӯ хидмати амир Наср кардӣ.

Ва чун Ҳусайн бинни Тоҳир ат-Тоӣ аз Хоразм ба Бухоро омад, дар Рабиюлохири сол бар дувисту шаст (874) буд ва миёни ува аҳли Бухоро ҳарбҳо афтод ва баъд аз панҷ руз бар шаҳр даст ёфт ва бо аҳли Бухоро узри шаҳр ва русто кард ва бисьёр касро бикушт ва хоразмиёнро баргу-
2 монт,//то дуздӣ мекарданд ва мусодират мекарданд. Ва ба шаби мукобарат хонаҳоро бармезаданд ва ҷиноятҳои гарон мениҳоданд ва мол месутуданд. Аҳли Бухоро бо ӯ ба ҳарб берун омаданд ва бисьёр кас кушта шуданд ва аз шаҳр миқдори ду донг бисӯхт. Ва чун аҳли шаҳр даст қавӣ карданд ӯ мунодо кард ва амон дод ва мардумон, ки ҷамъ шуда буданд ва ҳарбро омода гашта, чун хабари амон бишниданд пароканда шуданд ва баъзе ба русто рафтанд. Чун Ҳусайн бинни ат-Тоҳир донист, ки мардум пароканда шуданд шамшер андар ниҳод ва халқе азимро бикушт. Боз гавғо карданд ва Ҳусайн бинни Тоҳир баҳазимат шуд ва ҳама рӯз ҳарб карданд. Чун шаб шуд ӯ дари кӯшкро маҳкам кард ва халқро дар кӯшк нигоҳ медоштанд, то вайро бигиранд. Ва ӯ хироҷи Бухоро битамоме гирифта буд ҳама дирами «ғидрифӣ» ва дар миёни сарой рехта буд ва мехост, ки ба нуқра сарф кунад, замон наёфт ва он шаб деворро сӯрох кард ва бигрехт, бо касони хеш бараҳна ва гурусна ва он, дирамҳои «ғидрифӣ» бимонд. Мардумон хабар ёфтанд, андаромаданд ва он мол ғорат карданд ва бисьёр кас

аз он мол тавонгар шуданд, чунон ки асари он дар фарзандони ишон бимонд ва андар шаҳр ғуфтандӣ: «Фалон кас тавонгари сарои Ҳусайни бинни Тоҳир аст».

Ва баъд аз он (Ҳусайн бинни Тоҳир) бигрехт ва пас аз вай фитнаҳои дигар ва ҳарбҳо бо аҳли Бухоро ҳар касро бисьёр шуд. Аҳли илм ва силоҳ аз Бухоро ба наздики Абӯабдуллоҳ ал-Фақеҳ, писар(и) Хоҷа Абӯҳафси Кабир, раҳматуллоҳи алайҳ, ҷамъ шуданд ва вай мубориз буд бо вай тадбир карданд дар кори Бухоро. Ва ба Хуросон амире набуд
93 ва Яқуб бинни Лайс[271] Хуросонро ба ғалаба гирифта буд//ва ба Бухоро Рофеъ бинни Ҳарсама бо вай ҳарб мекард ва ба Хуросон низ фитна буд ва Бухоро хароб мешуд аз ин фитнаҳо. Пас Абуабдуллоҳ писари Хоҷа Абӯҳафс, номае кард ба сӯи Самарқанд ба Наср бинни Аҳмад бинни Асад ус-Сомонӣ ва ӯ амири Самарқанд ва Фарғона буд, аз ӯ ба Бухоро амир хостанд, ӯ бародари хеш Исмоил бинни Аҳмадро ба Бухоро фиристод. Чун амир Исмоил ба Кармина расид чанд рӯз он ҷо мақом кард ва расул фиристод ба Бухоро ба наздики Ҳусайн бинни Муҳаммад ал-Хоричӣ, ки амири Бухоро буд. Чанд бор расули ӯ мерафт ва меомад, то қарор бадон афтод, ки амир Исмоил амири Бухоро бошад ва Ҳусайн бинни Муҳаммад-ал-Хоричӣ халифаи ӯ шавад ва лашкари ӯ дар ин маънӣ тоат намуданд. Амир Исмоил маншури хилофати хеш ба наздики Хоричӣ фиристод, бо алам ва хилъат. Ва Хоричиро бо ин алам ва хилъат дар шаҳри Бухоро бигардонидаид ва аҳли шаҳр шодӣ намуданд. Ва ин рӯзи сешанбе буд. Ва рӯзи одина хутба ба номи Наср бинни Аҳмад хонданд ва номи Яқуб Лайс аз хутба биафканданд, пеш аз андаромадани амир Исмоил ба Бухоро ва он рӯзи одинаи пахустин буд аз моҳи мубораки Рамазон сол бар дувисту шаст (874). Ва писари Хоҷа Абӯҳафси Кабир, раҳматуллоҳ, берун омад ба истиқбол. Ва ашрофи Бухоро аз араб ва аҷам ҳама бо вай буданд, то ба Кармина ва Абуабдуллоҳ бифармуд то шаҳрро биоростанд.

Ва амири Исмоил аз омадан ба Бухоро пушаймон шуда буд, аз он ки бо вай ҳашами бисьёр набуд ва Бухоро шурида буд ва ғавғо бархоста буд ва маълум набудаш, ки аҳли Бухоро ба дил бо вай чигунаанд. Чун Абуабдуллоҳ бинни Хоҷа Абӯҳафс берун омад ва бо Кармина бирафт дили вай қавӣ шуд, донист, ки Абуабдуллоҳ ҳар чӣ кунад аҳли шаҳр
94 онро ботил//натавонанд кардан, азм қавӣ гардонид. Абуабдуллоҳ ӯро бисьёр мадҳҳо гуфт ва дили вай қавӣ гардонид.

Чун уро ба шаҳр андаровардand муаззам ва мукаррам дошtанд. Ва Абуабдуллоҳ фармуд то аҳли шаҳр зарру сим бисьёр бар вай нисор карданд.

Ва Амир Исмоил Ҳусайн ал-Хориҷиро бигрифт ва ба зиндон фиристод ва он ғавғо пароканда шуд...

ЗИКРИ ДАРОМАДАНИ АМИР ИСМОИЛ... БА БУХОРО

Дар рӯзи душанбе дувоздаҳуми моҳи мубораки Рамазон сол бар дувисту шаст (874) буд ва бадон сабаб шаҳр қарор гирифт ва аҳли Бухоро аз ранҷ берун омаданд ва ба роҳат пайвастанд. Ва дар ҳамин сол амир Наср бинни Аҳмадро маншури вилояти ҳамаи аъмоли Мовароуннаҳр, аз оби Ҷайҳун то Ақсӣ билоди машриқ биовардand, аз халифа Муваффақ, биллоҳ ва хутбаи Бухоро ба номи амир Наср бинни Аҳмад ва ба номи амир Исмоил гуфтанд ва номи Яқуб Лайси Саффор аз хутба афтода буд. Ва амир Исмоил муддате ба Бухоро бошид ва баъд аз он ба Самарқанд рафт бе он, ки аз амир Наср уро фармон будӣ, писари бародари худро бар Бухоро халифа кард, Абузакариё Яҳьё бинни Аҳмад бинни Асад. Чун ба Ришхан[272] расид амир Наср хабар ёфт нохуш омадаш ба чиҳати он, ки бе дастуре буд, Фармуд, то уро истиқбол карданд, валекин худ берун наёмад ва ҳеҷ икром накард. Ва фармуд, то уро ба ҳисори Самарқанд фуруд оварданд ва сохибшурати[273] Самарқанд ба исми у карданд. Ва ҳамчунон бар вай дар хашм буд. Ва амири Исмоил ба салом рафтӣ, чунон ки пеш аз рафтани Бухоро чунон набуд//. Ва Муҳаммад бинни Умарро халифаи вай карданд. Ва амир Исмоил ба салом омадӣ ва соате боистодӣ ва боз бирафтӣ. Ва амир Наср бо вай ҳеҷ сухан нагуфтӣ, то барин ҳолат сездаҳ моҳ баромад. Писари амми вай Муҳамад бинни Нӯҳро ва Абдулҷаббор бинни Ҳамзаро ба шифоат овард то уро ба Бухоро боз фиристод ва Исмат бинни Муҳаммад ал-Марвазиро вазири вай кард ва Фазл бинни Аҳмад ал-Марвазиро дабири[274] вай гардонид. Ва амир Наср бо ҳама вуҷӯҳ аъён ба сиқоти Самарқанд ба мушояати у берун омаданд ва дар ин асно амир Наср рӯй суи Абдулҷаббор бинни Ҳамза кард ва гуфт: «Ё Абулфатҳ ин кудакро, ки мо ҳамефиристем, то мо аз вай чи хоҳем дидан?».

Абдулҷаббор гуфт: «Чунин магӯй, ки ӯ бандаи туст ба

шарти он, ки ҳар чӣ фармоӣ амир Исмоил ҳамон кунад ва ҳаргиз бо ту хилоф накунад».

Гуфт: «Чунон аст ба ҳақиқат, ки ман мегуям».

Абдулҷаббор гуфт: «Боз чӣ ҳукм кардаӣ?».

Амир Наср гуфт: «Андар чашмҳо ва шамоили вай хилоф ва исьён ҳамебинам».

Амир Исмоил чун ба Бухоро расид аҳли Бухоро истиқбол карданд ва ба эъзози тамом уро ба шаҳр даровардаид.

Ва яке аз дуздон халқеро ба худ гирд карда буд ва аз авбошон ва риндони русто чаҳор ҳазор мард ҷамъ шуда буданд ва ҳама дар миёни Ромитин ва Баркад роҳ мезаданд ва наздик буд, ки қасди шаҳр кунанд. Амир Исмоил Ҳусайн бинни ал-Алоъро, ки соҳибшарти ӯ буд ва ҳазирон Бухоро вай ниҳода буд ва Куи Алоъро ба вай боз мехонанд,
96 ба ҳарби ин дуздон фиристод ва аз аҳли Бухоро//бузургон ва меҳтарон бо вай ёр шуданд ва рафтанд ва ҳарб карданд ва дуздонро ҳазимат карданд. Ва Ҳусайн бинни ал-Алоъ бар ишон нусрат ёфт ва калонтари дуздонро бигрифт ва бикушт ва сари вайро биёварда ва ҷамоате аз онҳо, ки бо вай ёр буданд бигрифт. Амир Исмоил ишонро банд кард ва ба Самарқанд фиристод.

Ва чун аз ин кор фориғ шуданд, хабар доданд, ки Ҳусайн бинни Тоҳир боз бо ду ҳазор мард ба Омӯй омадааст ва қасди Бухоро карда, Амир Исмоил лашкар ҷамъ кард он чӣ тавонист ва ба ҳарб рафт. Хабар доданд, ки Ҳусайн бинни Тоҳир аз Ҷайҳун бигзашт бо ду ҳазор марди хоразмӣ. Амир Исмоил баринишаст ва берун омад ва ҳарб сахт карданд ва Ҳусайн бинни Тоҳир ҳазимат шуд. Ва аз лашкари вай баъзе кушта шуданд ва баъзе ба об гарқ шуданд ва ҳафтод мард асир шуданд. Ва ин ҳарби нахустини амир Исмоил буд, ки кард. Чун бомдод шуд амир асиронро бихонд ва ҳар мардеро як ҷоман карбос дод ва боз фиристод. Ҳусайн бинни Тоҳир ба Марв рафт.

Ва амир Исмоил ба Бухоро боз омад ва дар ҳоли мулк тааммул кард ва маълум кард, ки уро бо меҳтарони Бухоро чандон ҳурмате зиёдат нест ва ба чашми ишон ҳайбате нест ва аз ҷамъ шудани ишон манфиате ба вай роҷеъ нахоҳад шуд. Савоб чунин дид, ки ҷамоате аз меҳтарони Бухорро бихонд ва гуфт: «Бояд, ки аз баҳри ман ба Самарқанд равед ва пеши амир Наср бигуед ва узр аз ман бихоҳед».

Ишон гуфтанд: «Самъан ва тоатан».

Рӯзе чанд амон хостанд ва баъд аз он бирафтанд. Ва
7 ин ҷамоат амирони Бухоро буданд пеш аз амир Исмоил:// Абумуҳаммад Бухорхудот[275] худ подшоҳи Бухоро буд ва Абуҳотам Ясори бағоят тавонгар буд ва ба сабаби моли бисьёр ишонро итоат надоштӣ. Бузургони Бухоро бо ин ҳарду ба Самарқанд рафтанд. Амир Исмоил нома кард ба амир Наср, то ишонро банд кунад ва ба зиндон фиристад, то вай мулки Бухоро гавонад дошт. Амир Наср ҳамчунон кард ва он қавмро рузгоре дар он ҷо боздошт, то он гоҳ, ки Бухоро қарор гирифт.Амир Исмоил боз ба Амир Наср нома кард ва ишонро талабид ва аз баъди он амир Исмоил ишонро некӯ дошти ва ҳоҷатҳои ишонро раво кардӣ ва ривояти ҳуқуқӣ ишонро бар хештан воҷиб дидӣ.

Ва Наср бинни Аҳмад бар Исмоил вазифа ниҳода буд аз амволи Бухоро дар соле пансад ҳазор дирам. Ва аз баъди он уро ҳарбҳо афтод ва он мол харҷ шуд ва патавонист фиристодани дигарон. Амир Наср қосидон фиристод ба талаби он мол ва вай нафиристод. Миёни ишон бадин сабаб нохушӣ падид омад. Амир Наср лашкар ҷамъ кард ва нома фиристод ба Фарғона ба наздики бародари худ Абулашьас ва бихондаш бо лашкари бисьёр. Ва номаи дигар ба Шош фиристод ба бародари дигар Абӯюсуф Яъқуб бинни Аҳмад ,то бо лашкари худ биёяд ва туркони Исфиҷобро[276] низ биёранд. Ва лашкари азим ҷамъ карданд. Онгоҳ рӯй ба Бухоро ниҳода дар моҳи Раҷаб сол бар дувисту ҳафтоду ду /885—886/ буд. Чун амир Исмоил хабар ёфт Бухороро холӣ кард ва ба Фараб рафт аз ҷиҳати ҳурматдошти бародар.
98 Амир Наср ба Бухоро омад, чун амир//Исмоилро наёфт ба Байканд рафт ва он ҷо фуруд омад. Аҳли Байканд истиқболаш карданд ва зарру сим ба ӯ нисор карданд ва назилҳои бисьёр беруи оварданд.

Ва миёни амир Исмоил ва Рофеъ бинни Ҳарсама, ки бадон таърих амири Хуросон буд дӯстӣ буд, амир Исмоил ба вай нома кард ва аз вай ёрӣ хост. Рофеъ бо лашкари худ биёмад ва Чайҳун ях карда буд аз рӯи ях бигзашт. Чун амир Наср хабари омадани Рофеъ ёфт ба Бухоро боз омад. Ва амир Исмоил бо Рофеъ иттифоқ карданд, ки равонд ва Самарқандро бигиранд. Ин хабар ба амир Наср расид ба таъчил ба Тавоис рафт ва сари роҳ бигрифт. Амир Исмоил бо Рофеъ ба роҳи биёбон рафтанд ва ҳама рустоҳои Бухоро ба тасарруфи амир Наср буд ва ишон андар биёбон таом ва алаф намеёфтанд. Ва он сол қаҳтӣ буд ва кор бар ишон

душвор шуд, то андар лашкари ишон як ман[277] нон ба се дирам шуд ва халқе азим аз лашкари Рофеъ ба гуруснагӣ ҳалок шуданд. Ва амир Наср нома кард ба писари худ Аҳмад ба Самарқанд, то вай аз суғдӣ Самарқанд ғозиёнро ҷамъ месохт. Ва аҳли вилоят амир Исмоилро алаф надоданд ва гуфтанд, ки: «Инҳо хориҷиёнанд моро ҳалол набошад нусрат додани ишон».

Ва амир Наср ба сабаби омадани Рофеъ тангдил шуда буд. Амир Наср ба Қармина рафт ва ишон бар асари ӯ мерафтанд, ки Рофеъро касе насиҳат кард ва гуфт: «Ту вилояти худ мондай ва ин ҷо омадай, агар ишон, ҳарду бародар, бо якдигар бисозанд ва туро дар миён//гиранд ту чӣ тавонӣ кардан?». Рофеъ аз ин сухан тарсид ва расул фиристод ба наздики амир Наср ва гуфт: «Ман ба ҳарб наёмадаам, барои омадаам, то дар миёни шумо сулҳ кунам». Амир Насрро аз ин сухан хуш омад ва сулҳ карданд бадон, ки амир касе дигар бувад Бухороро ва амир Исмоил омили хироҷ[278] бувад ва амволи девон[279] ва хутба ба номи вай набувад ва ҳар соле понсад ҳазор дирам бидиҳад. Ва Наср бинии Аҳмадро бихонд ва Исҳоқ бинии Аҳмадро низ ва хилъат дод ва амирии Бухороро ба вай дод. Ва амир Исмоил бадон ризо дод ва амир Наср боз гашт ва Рофеъ низ ба Хуросон рафт ва ин дар соли дувисту ҳафтоду се (886—887) буд.

Чун аз ин ҳол понздаҳ моҳ баромад амир Наср кас фиристод ба талаби мол. Амир Исмоил мол боз гирифт ва нафиристод. Амир Наср номае кард ба Рофеъ, ки вай замон карда буд. Рофеъ низ номае ба амир Исмоил кард бадин маънӣ. Амир Исмоил илтифот накард. Амир Наср дигарбора лашкарҳо ҷамъ кард ҳама аз аҳли Мовароуннаҳр ва Абулашьас аз Фарғона биёмад. Ва дигарбора рӯй ба Бухоро оварданд ба ҳамон таври пеш. Ва рӯй ба Бухоро ниҳода чун ба Қармина расид, амир Исмоил низ лашкари худ ҷамъ кард ва ба Тавоис рафт ва харб андар пайваст. Ва корзори сахт шуд ва Исҳоқ бинии Аҳмад ба Фараб ба ҳазимат рафт. Амир Исмоил ҳамлаи қавӣ кард бар аҳли Фарғона ва Абулашьас ба ҳазимат рафт то Самарқанд. Аҳли Самарқанд хостанд, ки ӯро бигиранд аз он ки бародари худро монда буд ва гурехта буд. Абулашьас аз Самарқанд боз гашт ва ба Рабинҷан омад. Ва амир Исмоил Аҳмад бинии Мусо Мазруқро асир кард//ва ба Бухоро фиристод. Ва дигарбора лашкари Бухоро ҳазимат шуд. Ва амир

Исмоил бар ҷой истода буд ва бо вай андак мардум монда буданд ва аз маъруфон Симоиулқабир бо вай буд. Амир Исмоил кас фиристод ва аз ғуломон ва маволиён ҳар кӣ гурехта буд, ҳамаро ҷамъ кард ва Исҳоқ ибни Аҳмадро аз Фараб боз овард. Ва аз ғозиёни Бухоро ду ҳазор мард низ берун омаданд ва лашкари қарӣ[280] ҷамъ карданд ва ҳамаро улуфа бидод. Ва амир Наср ба Рабинҷан рафт ва кори лашкар бисохт ва боз гашт. Ва амир Исмоил пеш пеши вай боз рафт ба деҳаи Возбадин[281] ва он ҷо ҷамъ шуданд ва ҳарб дарнайвастанд, рӯзи сешанбе попздаҳуми моҳи Ҷумодиюлохир сол бар дувисту ҳафтоду панҷ (888). Амир Исмоил бар лашкари Фаргона зафар ёфт ва Абулашьас ба ҳазимат рафт ва лашкар ҳама ҳазимат шуда буданд. Ва амир Наср бо мардуми андак бимонд, вай низ баҳазимат шуд.

Амир Исмоил ҷамоате аз хоразмиёнро бонг барзад ва аз амир Наср дур карда ва аз асб фуруд омад ва рикоби у/ро/ буса дод. Ва Симоиулкабир ғуломи падари ишон буд. Ва сипаҳсолор амир Исмоилро хабар дод аз ҳол ва Симоиулкабир кас фиристод ва амир Исмоилро хабар дод ва аз ин ҳол,[282] Наср бинни Аҳмад аз асб фуруд омад ва ниҳолин биафканд ва бипишаст. Ва амир Исмоил бирасид ва хештан аз асб биандохт ва пеш омад ва ниҳолинро буса дод ва гуфт: «Ё амир! Ҳукми худой ин буд, ки маро бар ту берун овард мо имруз ба чашми хеш мебинем ин кори бадин азимеро».

Амир Наср гуфт: «Мо мутааҷҷибем бадин кор, ки ту оварди, ки тоати амири худ надоштӣ ва фармоне, ки худои таоло бар ту карда буд нагузоридӣ».

101 Амир Исмоил гуфт: «Ё амир! Ман муқаррам, ки//хато кардам ва гуноҳ ҳама марост ва ту авлитарӣ ба фазл, ки ин гуноҳи бузург аз ман даргузаронӣ ва авф кунӣ».

Ишон дар ин сухан буданд, ки бародари дигар, Исҳоқ бинни Аҳмад бирасид ва аз асб фуруд наёмад. Амир Исмоил гуфт: «Ё фалон! Худованди кори хешро фурӯ наой!». Ва дашном додаш ва хашм гирифт бар вай, Исҳоқ зуд фуруд омад ва дар пои Наср афтод ва заминро буса дод ва узр хост, ки ин асби ман тавсан аст ва аз вай зуд фуру натавон омадан. Ин сухан тамом кард, амир Исмоил гуфт: «Ё амир, савоб он аст, ки зуд ба мақарри иззи хеш боз гардӣ пеш аз он, ки ин хабар он ҷо расад ва раият бишӯранд дар миёни Мовароуннаҳр».

Амир Наср гуфт: «Ё Абоиброхим ин тун, ки маро ба чои хеш мефиристй?».

Амир Исмоил гуфт:

«Ин накунам чи кунам? Ва бандаро бо худовандгори хеш чуз ин муомила нашояд кардан, ки харчй ки муроди ту бошад».

Ва амир Наср сухан мегуфт ва об аз чашми ӯ меборид ва пушаймонй мехурд бар он чи рафта буд ва бар хунхои рехташуда. Ногох бархост ва барнишаст, Амир Исмоил ва бародар Исҳоқ рикобҳо гирифтанд ва уро гардоиндаид. Ва Симонулкабир ва Абдуллоҳ бинии Муслимро ба мушоя фиристод. Як манзил рафтанд, амир Наср ишонро бозгардонид ва ба Самарқанд рафт. Ва он руз, ки Наср бинии Аҳмад асир буд ҳамчунон сухан мегуфт, бо он қавм, ки дар айёме, ки амир буд ва бар тахт нишаста буд ва ишон ба хидмат пеши ӯ истода буданд. Ва амир Наср аз баъди он ба чаҳор сол вафот ёфт, ҳафт руз монда буд аз мохи Ҷумодиюлаввал дар соли дувисту ҳафтоду нӯҳ (892). Ва амир Исмоил-
102 ро//халифа карданд бар чумлаи уммоли Мовароуннаҳр ва бародари дигар ва писари хешро ба фармони ӯ кард.

Ва чун амир Наср аз дунъё бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самарқанд рафт ва мулк рост кард ва писари у Аҳмад бинии Насрро халифаи худ бинишонд ва вай аз он чо гузӯ неш гирифт.

Ва амир Исмоил, ба Бухоро омада буд бист сол то он гох, ки бародари у аз дунъё бирафт ва чумлаи Мовароуннаҳр ба вай дод. Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амиралмуъминин Муътазид,[283] биллоҳ, расид маншури амали Мовароуннаҳр ба амир Исмоил бидод, дар моҳи Муҳаррам ба таърихи дувисту ҳаштод (893) Ва вай ба ҳамин таърих ба ҳарб ба Тироз рафт ва бисьёр ранч дид ва ба охир амири Тироз берун омад ва салом овард бо бисьёр деҳқонон ва Тироз кушода шуд ва калисон бузургро масчиди чомеъ карданд ва ба номи амиралмуъминин Муътазид, биллоҳ, хутба хонданд. Ва амир Исмоил бо бисьёр ғанимат ба Бухоро омад ва ҳафт сол подшохй кард ва амири Мовароуннаҳр буд то он гоҳ, ки Амр [бинии] Лайс бузург шуд ва баъзе аз Хуросон бигрифт ва руй ба ғазв ниҳод. Ва Алй бинии ал-Ҳусайн,[284] ки амир буд аз Аҳмад[285] ки амири Гузгониён буд ёрй хост чавоби некӯ наёфт. Алй ибни ал-Ҳусайн аз Чайҳун бигзашт ва ба наздики амир Исмоил омад ба Бухоро .Амир шод шуд ва вайро, неш рафт бо синоҳ ва

ба эъзоз ва икром ба Бухоро даровардаид ва бисьёр неъмат ба назди вай фиристод. Ва Али бинни ал-Ҳусайн ба Фараб рафт ва сездаҳ моҳ он ҷо бошид ва амир Исмоил пайваста ба паздики ӯ ҳадьяҳо фиристодӣ ва вайро неку дошт. Ва Али бинни ал-Ҳусайн он ҷо мебуд то писараш ҳам уро бикушт дар ҳарб

Амр [бинни] Лайс нома кард ба Абӯдовуд, ки амири Балх буд ва ба Аҳмад бинни Фариғун, ки амири Гузгониён буд ва ба амир Исмоил, ки амири Мовароуннаҳр буд ва
103 мар инҳоро ба тоати хеш хонд ва аҳдҳои неку//кард. Ва инҳо ба фармони у пеш рафтанд ва хидмат намуданд. Расул ба паздики амир Исмоил омад ва нома бидод ва аз тоат намудани амири Балх ва амири Гузгониён хабар дод ва гуфт: «Ту бадин тоат намудан сазовортари ва бузургвортари ва қадри подшоҳӣ ту беҳтар донй, ки подшоҳзодай».

Амир Исмоил ҷавоб дод, ки: «Худованди ту бадон нодонест, ки маро бо инҳон яке мекунад ва инҳон маро бандаанд. Ҷавоби ман ба шамшер(у)тир аст ва миёни ман ва ӯ ҷуз ҳарб нест, бозгард ва уро хабар деҳ, то асбоби ҳарб соз кунад».

Амр [бинни] Лайс бо амирон ва бузургон тадбир кард ва аз инҳон ёри хост дар кори амир Исмоил ва гуфт: «Дигар касе бояд фиристодан ва суханони хуш бояд гуфтан ва ваъдаҳои хуб бояд кардан». Пас ҷамоате аз машоихи Нишобурро ва аз хосагони хеш бифиристод ва нома бинвишт. Ва дар нома ёд кард, ки ҳарчанд амиралмуъминин ин вилоят маро дод, валекин туро бо худ шарик кардам, дар мулк бояд, ки маро ёр бошй ва дил бо ман хуш дорй, то ҳеҷ бадгӯе миёни мо роҳ наёбад. Ва миёни мо дӯстй ва ягонаги буда ва он чй пеш аз ин гуфта будем аз роҳи густохи буд, аз сари он даргузаштем. Бояд, ки вилояти Мовароуннаҳр нигоҳ дорй, ки сарҳадди душман аст ва раиятро тимор дорй. Ва мо он вилоятро ба ту арзонй доштем ва ҷуз ҳушнудй ва ободонии хонумони ту нахоҳем». Ва аз маъруфони Нишобур чандеро фиристод ва пеши падар рафт ва аҳд кард ва инҳоро бар ҳуд гувоҳ гирифт ва гуфт: «Моро бар ҳеҷ кас
104 эътимод нест//ҷуз бар ту бояд, ки ту низ бар мо эътимод кунй ва ба мо аҳд кунй, то миёни мо дустй устувор гардад».

Ва чун хабари Амр [бинни] Лайс ба амир расиди ба лаби Ҷайҳун фиристод ва раҳо накард, то аз об бигзаранд ва чизе, ки оварда буданд аз инҳон нагирифтанд ва наёварданд ва онро ба хорй боз гардонданд. Ва Амр [бинни] Лайс-

ро хашм омад, харбро рост сохт. Ва Алӣ биппи Сурушро, ки сипаҳсолори ӯ буд бо сипоҳ фармуд, ки биравад ва ба Омуя лашкарро фуруд орад ва ба гузоштан шитоб накунад то он гоҳ бифармоем. Ва аз паси ӯ сипаҳсолори дигаре, ки Муҳаммад биппи Лайс[286] буд бо панҷ ҳазор мард бифиристод ва гуфт: «Бо Алӣ биппи Суруш тадбир кунед ва сипоҳро бидоред ва ҳар кӣ аз он ҷо ба амон ояд, амон диҳед ва пекӯ доред ва киштиҳо сохта кунед ва ҷосусон фиристед». Ва Амр [биппи] Лайс лашкарҳо паёпай мефиристод.

Ва чун амир Исмоил хабар ёфт аз Бухоро бо бист ҳазор мард тохтан кард ва ба лаби Ҷайҳун рафт ва ногоҳ шабехун бурд ва аз оби Ҷайҳун бигзашт ба шаб. Ва Алӣ биппи Суруш хабар ёфт зуд баргашт ва сипоҳро силоҳ дод ва пиёдагонро пеш фиристод ва ҳарб дар пайваст. Ва аз ҳар сӯ лашкари амир Исмоил медаромадӣ ва ҳарб сахт шуд ва Муҳаммад биппи Алӣ биппи Суруш баргашт ва ӯ низ гирифтор шуд[287] ва аз маъруфони Нишобур бисьёр гирифтор шуданд. Ва дигар рӯз амир Исмоил сипоҳи Амр [биппи] Лайсро бинавохт ва улуфа дод ва ҳамаро ба наздики Амр [биппи] Лайс фиристод. Ва бузургони лашкар бо
105 амир Исмоил гуфтанд «Инҳо, ки ба мо ҳарб карданд чун// бигрифти ҳамаро хилъат додӣ ва боз нас фиристодӣ?».

Амир Исмоил гуфт: «Чӣ хоҳед аз ин бечорагон, бимонед то ба мулки хеш бираванд. Ишон ҳаргиз ба ҳарби шумо боз наёянд ва дигарон[ро] дил табоҳ кунанд».

Ва амир Исмоил боз гашт ва бо бисьёр сим ва ҷома ва зар ва силоҳ ба Бухоро боз омад.

Ва аз баъди он як сол Амр [биппи] Лайс ба Нишобур бошид ғамнок ва ғамгин ва андуҳгин ва пушаймон ва мегуфт: «Ман кини Алӣ Суруш ва писар боз хоҳам». Ва чун амир Исмоил хабар ёфт, ки Амр [биппи] Лайс тадоруки ҳарб месозад, вай мар сипоҳи хешро гирд кард ва улуфаи ишон бидод ва аз ҳар сӯ рӯй ба ишон ниҳод ва мар аҳл ва поаҳлро ва ҷулоҳа ҳамаро улуфа бидод. Ва мардумро аз ин сахт меомад ва мегуфт: «Бо ин лашкар ба Амр [биппи] Лайс ҳарб хоҳад кардан». Ва хабар ба Амр [биппи] Лайс расид шод шуд. Амир Исмоил ба лаби Ҷайҳун буд Мансур Қаротегин ва Порс Байкандӣ аз Хоразм ба Омуя омаданд ва аз вилояти Туркистон ва Фарғона сӣ ҳазор мард расид. Ва биступанҷуми Зулқаъда[288] амир Исмоил Муҳаммад биппи Хорунро бо муқаддимаи лашкар фиристод ва худ рӯзи дигар берун рафт ва аз Ҷайҳун бигзашт ва сипоҳ аз ҳар

ҷой ба Омуя гирд кард. Ва аз Бухоро ба шаҳри Хоразм рафтанд ва то душанбеи дигар кор рост карданд ва аз он ҷо рӯй ба Балх оварданд.

Ва Амр [бинни] Лайс шористони ҳисор бигрифт ва худ пеши шористон сипоҳ фуруд овард ва лашкар бурда гирд бар гирд хандақ бигрифт ва чанд рӯз буд то сипоҳ даромад ва борҳо устувор кард ва ба мардум чунон намуд, ки ман аз шаҳри шумо гардам ва мардумро дил хуш кард.

106 Ва амир Исмоил//Алӣ бинни Аҳмадро ба Форьёб[289] фиристод ва фармуд, то кордорони Амр [бинни] Лайсро бикуштанд ва бисьёр мол биёварданд. Ва аз ҳар ҷо касон фиристод, то касони Амр [бинни] Лайсро мекуштанд ва мол меоварданд.

Ва амир Исмоил ба Алиободи Балх фуруд омад ва се рӯз он ҷо мақом кард ва аз он ҷо лашкар бардошт ва чунон намуд, ки ба Намозгоҳ хоҳад фуруд омад. Ва он роҳро фарохтар фармуд карданд. Чун Амр [бинни] Лайс чунон бидид, он ҷониб дарвозаҳо устувор кард ва лашкар бадон ҷониб пеш дошт ва манҷаникҳо ва арродаҳо бадон ҷониб рост кард ва ба роҳи Намозгоҳ камин ниҳод ва ҷон лашкарро машгул кард. Пас чун бомдод шуд амири мозӣ роҳ бигардонид ва ба роҳи дигар ба дарвозаи шаҳр рафт ва ба пули Ато фуруд омад. Амр [бинни] Лайс аз ин кор ба тааҷҷуб монд ва манҷаникҳо низ бадон ҷониб боист бурданд. Ва амир Исмоил се руз он ҷо бошид ва бифармуд то об аз шаҳр баргирифтанд ва девор ҳамеафкандand ва дарахтон ҳамекандand ва роҳҳоро паст карданд, то рузи сешанбе бомдод, ки амир Исмоил ба андак сипоҳ баргашт ва ба дари шаҳр рафт. Амр [бинни] Лайс берун омад ва ҳарб дарпайваст ва ҳарб сахт шуд ва лашкари вай баҳазимат шуданд. Ва лашкар дар паи ишон ҳаметохт ва баъзеро ҳамекуштанд ва баъзеро мегирифтанд, то ба ҳашт фарсанги Балх бирасиданд, Амр [бинни]) Лайсро диданд бо ду чокар, яке бигрехт, ва он дигар ба Амр [бинни] Лайс даровехт. Пас Амр [бинни] Лайсро бигирифтанд ва ҳар кас мегуфт, ки — Амр [бинни] Лайсро ман гирифтам.

107 Амр [бинни] Лайс гуфт: «Маро ин//чокари ман гирифтааст».

Ва Амр [бинни] Лайс мар он чокарро понздаҳ дона марворид додааст, қимати ҳар яке ҳафтод ҳазор дирам. Он марворидҳо аз он ғулом бистуданд. Ва гирифтани[290] Амр

[бинни] Лайс чоршанбе буд даҳуми моҳи Ҷумодиюлаввали соли дувисту ҳаштоду ҳашт (901).

Ва Амр [бинни] Лайсро пеши амир Исмоил оварданд. Амр [бинни] Лайс хост, ки ниёда шавад, амири мозӣ дастуре надод ва гуфт: «Ман имруз бо ту он кунам, ки мардумон аҷаб доранд». Ва бифармуд то Амр [бинни] Лайсро ба саропарда фуруд ованд ва бародари хешро ба нигоҳ дошт ани у фиристод. Ва аз паси чаҳор руз амирро бидид.

Амр [бинни] Лайсро бипурсиданд, ки: «чигуна гирифтор шудӣ?».

Гуфт: «Ҳаметохтам асбам фуру монд, фуруд омадам ва хуфтам ва ду гулом дидам ба сари ман истода, яке аз нишон тозиёна раҳо кард ва бар бинни ман бинҳод. Гуфтам. «Аз ин нирмард чи мехоҳӣ?. Савганд додам мар нишонро, ки маро ҳалок накунанд. Фуруд омаданд ва пои маро бӯса доданд ва маро зинҳор доданд. Яке аз нишон маро бар асб нишонд ва мардумон ҷамъ омаданд ва гуфтанд: «Бо ту чист?». Гуфтам: — бо ман чанд марворид аст қимати ҳар яке ҳафтод ҳазор дирам. Ва ангуштари хеш бидодам ва мӯза аз пои ман беруи карданд, лахте гавҳарҳон гаронбаҳо ёфтанд. Ва синоҳ маро андар ёфт ва Муҳаммадшоҳ мардумонро аз ман боз ҳамедошт. Ва дар ин миён амир Исмоилро дидам аз дур, хостам, ки фуруд оям ба ҷои ва сари хеш савганд додам, ки фурӯмояи дили ман қарор гирифт ва маро ба саропарда фуруд овард, ва Абӯюсуф бо ман нишаст ва маро боз дошт ва чун об хостам маро ҷуллоб доданд ва
108 дар ҳаққи ман анвои//эъзоз ва икром намуданд. Пас амир Исмоил наздики ман андаромад ва маро бинавохт ва аҳд кард, ки туро накушам. Ва бифармуд, то маро дар аморӣ нишонанд ва ба ҳурмат ба шаҳр расонанд ва ба шаб маро ба шаҳри Самарқанд даровардаид, чунон ки аз аҳли Самарқанд ҳеҷ касро хабар набуд. Ва амир Исмоил ангуштари ман бихарид аз он кас, ки бо вай буд, ба се ҳазор дирам ва баҳои он бидод ва ба наздики ман фиристод ва нигини ангуштарӣ ёқути сурх буд».

Ва Амр [бинни] Лайс гуфт, ки «рӯзи ҳарб бо ман чиҳил ҳазор дирам буд, ки дар ҷанг бурданд ва ман бар асбе будам, ки панҷоҳ фарсанг роҳ рафтӣ ва бисьёр озмуда будам. Имруз ҳамон асб чунон суст ҳамерафт, ки хостам фуруд оям пойҳои асб ба чуе фурӯ шуд, аз асб фурӯ афтодам ва аз хештан навмед гаштам. Чун он ҳар ду чокар қасди ман карданд, он кас, ки бо ман буд ӯро гуфтам: — бар асби

ман биншин ва бигрез. Вай бар асби ман биншаст нигоҳ кардам, чун абр ҳамерафт, донистам, ки он аз бедавлатии ман будааст айби асб нест».

Амр [бинни] Лайс амир Исмоилро гуфт: «Ман ба Балх дах харвор зар пинҳон кардаам бифармой, то биёваранд, ки имруз бадон сазовортарӣ». Амир Исмоил кас фиристод ва биёваранд, ҷумларо ба наздики Амр [бинни] Лайс фиристод. Ва амир Исмоилро, раҳматуллоҳ, ҳарчанд илҳоҳ карданд, ҳеҷ қабул накард.

Ва номаи амиралмӯъминин ба Самарқанд расид ба талаби Амр [бинни] Лайс. Унвони нома чунин навишта буд, ки: «Ман Абдуллоҳ ибни ал-имом Абулаббос ал-Муътазид,
109 ...амиралмуъминин оли Абонброҳим//Исмоил бинни Аҳмад, мавлии амиралмӯъминин». Чун нома ба амир Исмоил расид андӯхгин шуд аз ҷиҳати Амр [бинни]Лайс, фармони халифаро рад натавонист кардан. Фармуд, то Амр [бинни] Лайсро дар аморӣ нишонда ба Бухоро оварданд. Ва амир Исмоил аз шарм рӯй ба вай нанамуд ва кас фиристод, ки агар ҳоҷате дорӣ бихоҳ. Амр [бинни] Лайс гуфт: «Фарзандони маро неку доранд ва ин касонс, ки маро мебаранд васият кун, то ишон маро неку доранд». Амир Исмоил ҳамчунон кард ва дар аморӣ нишонда ӯро ба Бағдод фиристод. Ва чун ба Бағдод расид, халифа ӯро ба Софӣ ходим супурд ва вай дар банд мебуд пеши Софӣ ходим, то охири аҳди Муътазид. Ва вай ду сол дар зиндон буд то кушта шуд, ба таърихи дувисту ҳаштоду (нуҳ) (901—902).

Ва чун амир Исмоил Амр [бинни] Лайсро наздики халифа фиристод халифа маншури Хуросон ба вай фиристод ва аз ақабаи Ҳалвон ва вилояти Хуросон ва Мовароуннаҳр ва Туркистон ва Синду Ҳинд ва Гургон ҳама ӯро шуд. Ва ба ҳар шаҳре амире насаб кард ва осори адл ва сирати хуб зоҳир кард. Ва ҳар ки зулм кардӣ бар раъият, гушмол додӣ. Ва ҳеҷ кас аз оли Сомон босиёсаттар аз вай набуд, бо он, ки зоҳид буд. Дар кори мулк ҳеҷ муҳобо накардӣ ва пайваста халифаро тоат намудӣ ва дар умри хеш як соат бар халифа осӣ нашудӣ ва фармони ӯро бағоят устувор доштӣ.

Ва амир Исмоил бемор шуд ва ранҷи ӯ бештар аз рутубат буд. Атиббоъ гуфтанд: «Ҳавои Ҷӯи Мулиён турост».[291] Ӯро ба деҳаи Зармон бурданд, ки аз хоссаи мулки ӯ буд ва гуфтанд: «Он ҳаво ӯро мувофиқтар бошад». Ва амир он
110 деҳаро дӯст доштӣ//ва ба ҳар вақт он ҷо рафтӣ ба шикор. Ва он ҷо боге сохта буд ва муддате он ҷо бемор буд, то ва-

фот ёфт. То ӯ ҳам дар он боғ буд ба зери кавзани бузург, дар понздаҳуми моҳи Сафар ба соли дувисту наваду панҷ (25 ноябрь 907). Ва вай бист сол амири Хуросон буд ва муддати ҳукумати ӯ сӣ сол буд. Худои таоло бар вай раҳмат кунад, ки дар айёми вай Бухоро дорулмулк шуд ва ҳама амирони оли Сомон ҳазрати хеш ба Бухоро доштанд. Ва ҳеҷ амирони Хуросон ба Бухоро мақом накардаанд, пеш аз вай ва вай ба Бухоро мақом доштан муборак дошта ва дили вай ба ҳеҷ вилоят наёромидӣ, ҷуз ба Бухоро. Ва ҳар кӯҷо будӣ гуфтӣ: «Шаҳри мо чунин ва чунин», яъне Бухоро.

Ва баъд аз вафоти вай писари у ба ҷои [ӯ] бинишаст. Ва уро лақаб амири мозӣ карданд.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ АМИРИ ШАҲИД АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ

Амири Хуросон шуд ва ӯро амири шаҳид хонданд.[292] Ӯ ба сирати падари хеш мерафт ва адл мекард ва инсофӣ раият битамоми дод. Ва раоё дар роҳат ва осоиш мебуданд. Ва аз он ҷо ба Хуросон рафт ва мамлакати хешро мутолаа мекард ва Систон бикшод. Ва ба рӯзгори амири мозӣ Систон ба номи ӯ буд ва аз он ҷо ба Бухоро омад. Ва ӯ шикор дӯст дошт ва ба шикор рафта буд ба лаби Ҷайҳун ва саропарда зада. Чун аз шикор боз омад қосиде омад ва номае овард аз Абулаббос, амири Табаристон, нома бархонд навишта буд, ки Ҳусайн ибни Алоъ хурӯҷ кард ва бештар аз
111 вилояти Гургон ва Табаристон гирифт ва маро//ба зарурат мебояд гурехт. Амир дилтанг шуд ва багоят ғамнок шуд, дуо кард ва гуфт: «Бор худоё! Агар ин мулк аз ман хоҳад рафтан, маро марг деҳ» ва ба саропарда даромад.

Расм он буд, ки яке шер доштӣ ҳар шабе бар дари он хона, ки вай хуфтӣ ба занҷир бар бастандӣ, то ҳар кӣ хостӣ, ки бар ин хона дарояд он шер вайро ҳалок кардӣ. Он шаб чун дилтанг буд, хосагон ҳама дил машғул буданд, фаромӯш карданд овардани шерро. Ӯ бихуфт, ҷамоате аз ғуломони амир даромаданд ва сарашро бибуриданд, дар панҷшанбе ёздаҳуми Ҷумодиюлохир, дар соли сесаду як аз ҳичрат (12 январь 914). Ва ӯро ба Бухоро оварданд ва дар гӯрхонаи навканда ниҳоданд ва ӯро амири шаҳид лақаб карданд. Ва Абдулҳасанро тӯҳмат ниҳоданд, ки ӯ гумоштааст ва ӯро ба Бухоро оварданд бар дор карданд. Ва он ғу-

ломонро, ки кушта буданд баъзе ёфтанд ва бикуштанд ва баъзе ба Туркистон бигрехтанд.

Ва муддати вилояти ӯ шаш солу чаҳор моҳ буд ва панҷ руз.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ АМИРИ САИД АБУЛҲАСАН НАСР БИННИ АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ...

Чун аз дафни амири шаҳид фориғ шуданд писари ӯ Насрро[293] саид лақаб карданд ва вай *ҳаштсола буд*[294] ва вазорати у Абуабдуллоҳ Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Ҷайҳонӣ гирифт ва сипаҳсолор Ҳамавия бинни Алӣ шуд ва ӯро соҳибвучудӣ Хуросон хондандӣ.

Ва кори амири саид ба аввал заъиф буд ва ба ҳар ҷой фитна падид омадӣ. Ва амми падари вай Исҳоқ бинни Ах-
112 мад ба Самарқанд байат хост//ва аҳли Самарқанд бо вай байат карданд ва писари у Абусолеҳ Мансур бинни Исҳоқ ба Нишобур хуруҷ кард ва баъзе аз шаҳрҳои Хуросон бигрифт ва кори Исҳоқ бинни Аҳмад ба Самарқанд қавӣ шуд. Амири саид сипаҳсолори худ Ҳамавия бинни Алиро фиристод ба ҳарб. Исҳоқ баҳазимат шуд ва лашкар ба Самарқанд даромад. Исҳоқ дигарбора хештан рост кард ва аҳли Самарқанд бо вай берун омаданд ва бо Ҳамавия ҳарб карданд ва аҳли Самарқанд баҳазимат шуданд ва Исҳоқ бинни Аҳмад бори сеюм берун омад ва ин бор гирифтор шуд. Ва писари вай Мансур бинни Исҳоқ ба Нишобур буд бимурд ва ҳамаи Хуросон ва Мовароуннаҳр бар амири саид софӣ шуд ва дар Форс ва Кирмон ва Табаристон ва Гургон ва Ироқ хутба ба номи ӯ гуфтанд.

Ҳикоят. Ба таърихи соли сездаҳӯм[295] амири саид аз Бухоро ба Нишобур рафт ва ба Бухоро халифае монд яке аз тавобеи хешро, номи ӯ Абулаббос Аҳмад бинни Яҳьё бинни Асад ус-Сомонӣ.

Бадин таърих дар маҳаллаи Гардункашон оташ афтод ва оташе чунон азим, ки мардумон ба Самарқанд бидиданд он оташро, Ва аҳли Бухоро гуфтанд: — «он оташ аз осмон омад». Ва ин маҳалла ҳама бисухт, чунон ки фурӯ нишондан мутааззир шуд.

Алқисса бародарони дигари вай хурӯҷ карданд ва бисьёр фитна ангехтанд ва оқибат Абӯзакариё, ки асли фитна буд бигрехт бо мардуми андак ва бебарак ва бенаво ва ба

Хуросон рафт ва бародарони дигар амон хостанд. Амир саид ишонро амон дод ва ба паздики хеш овард, то он фи-
113 на биёромид//.

Хикоят. Ҳам ба рӯзгори амири саид Наср бинни Ахмад бинни Исмоил дар моҳи Рачаб сол бар сесаду бисту панҷ (май—июль 937) дар Бухоро оташ афтод ва ҷумлаи бозорҳо бисӯхт ва оғози он аз дукони ҳарисапазе буд бо дарвозаи Самарқанд, ки хокистар аз зери деги ҳариса бардошт ва ба бом баровард. Ва бар боми ӯ мағоке буд то оканда шуд, пораи оташ дар миёни хокистар буд ва ва надониста буд. Бод бурд ва он оташ бар тавора зад ва он тавора даргирифт ва аз он ҷумлаи бозорҳо даргирифт ва маҳаллаи дарвозаи Самарқанд ҷумла бисӯхт.

Ва оташ бар ҳаво чун абр ҳамерафт ва куи Бикор ва тимчаҳои бозор ва мадрасаи Форчак ва тими Қафшгарон ва бозори Саррофон ва Баззозон ва он чӣ дар Бухоро буд бадон ҷониб, ҳама бисӯхт, то ба лаби рӯд. Ва пораи оташ бичаст ва масҷиди Мох даргирифт ва тамом бисӯхт. Ва ду шабонарӯз месӯхт ва аҳли Бухоро дар он очиз шуданд ва бисьёр ранҷ диданд, то рӯзи саввӯм бикуштанд. Ва як мох он чӯбҳо ба зери хок месухт ва зиёда аз сад ҳазор дирам аҳли Бухороро зиён шуд ва ҳаргиз иморатҳои Бухоро мисли он натавонистанд кардан.

Ва амири саидро сиву як сол мулк буд ва подшоҳи одил буд. Ва ӯ аз падари хеш одилтар буд ва шамоили ӯ бисьёр будааст, ки агар ҳамаро ёд кунем дароз гардад.

Ва чун аз дуньё бирафт писари ӯ Нӯҳ бинни Наср ба мулк бинишаст.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ АМИРИ ҲАМИД АБӮМУҲАММАД НӮҲ БИННИ НАСР БИННИ АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ

Амири Ҳамид[296] ба мулк бинишаст ба аввали Шаъбон
114 сол бар сесаду сиву як [10 апрель 943]//Абӯзар вазири ӯ шуд ва вай қозии Бухоро буд ва ба рӯзгори вай касе аз вай фақеҳтар набуд ва «Мухтасари кофӣ» таснифи ӯ буд.[297]

Ва чун амири саид вафот ёфт ҳар касе ҷой қарор карданд. Амири ҳамид аз Бухоро берун омад ва ба Нишобур рафт ва Абӯалӣ Исфаҳонӣ[298] амири Нишобур буд, (лашкар) бифиристод, то ӯро бигирифтанд ва вилоятҳо софӣ

кард ва мухолифонро пароканда кард ва Нишобурро ба Иброҳим Симҷурӣ[299] дод. Абӯалӣ Исфаҳонӣ бо хеш гуфт, ки: «Ман мулк бар вай рост кардам вай вилоят ба дигаре дод». Абӯалӣ Исфаҳонӣ мар Абӯисҳоқ иброҳим бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомониро гуфт: «Ба Бухоро рав ва мулк бигир. Чун ман бо ту бошам, амир бо ту муқобила натавон кардан». Абӯисҳоқ лашкар бикашид ва хилоф зоҳир кард. Амири ҳамид аз Нишобур бозгашт. Абӯисҳоқ қасди ӯ кард ва миёни ишон ҳарб афтод ва амири ҳамид дар ҳазимат шуд ва то Бухоро биёмад. Ва Абӯисҳоқ, амми вай, бар асари вай ба Бухоро биёмад ва дар Ҷумодиюлохири ба соли сесаду сиву панҷ (январь 947), бо вай ҳамаи аҳли Бухоро байат карданд ва бар ҳама минбарҳои Бухоро хутба ба номи Абуисҳоқ хонданд. Ва баъд аз муддате ӯро маълум шуд, ки лашкари вай бо вай дил бад кардаанд ва бо амири ҳамид рост шудаанд ва қасди он доранд, ки уро бикушанд. Аз Бухоро боз гашт ва ба Чағониён рафт. Ва амири ҳамид сипаҳсолорӣ Мансур Қаротегинро дод ва ба Марв фиристод ва Алӣ бинни Муҳаммад ал-Қазвиниро бигирифт ва банд кард ва ба Бухоро фиристод ва он фитнаро фурӯъ нишонд. Ва амири ҳамидро дар муддати мулки худ бо ҳар касе аз толибони мулки хеш ҳарбҳои бисьёр афтод ва ба таърихи сесаду чиҳилу як
115 (952—953)//вилоятҳо бар амири ҳамид софӣ шуд.

Ва амири ҳамид аз дуньё бирафт ва дар моҳи Рабиюлохири сесаду чиҳилу се (август 954). Ва муддати мулки ӯ дувоздаҳ сол буд.

Ва Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср гӯяд, ки «Муҳаммад, бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ ин китоб ба номи ӯ кардааст ва ба аввали аҳди вай дар соли сесаду сиву ду (943—944). Ва он чӣ дар аҳди амири ҳамид будааст битамоми дар китоби хеш ёд накардааст ва ҳам чунин он чӣ баъд аз амири ҳамид моро дуруст шудааст аз ҳоли умарои Сомонӣ...»

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ АБДУЛМАЛИҚ БИННИ НӮҲ БИННИ НАСР БИННИ АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ...

Чун амири ҳамид аз дуньё бирафт ба амири рашид[300] байат карданд ва вай даҳсола буд, ки ба мулк биншаст. Ва

чун хабари вафоти амири ҳамид ба вилоятҳо бирасид, ҳар касе ба вилояте тамаъ карданд. Ашъас бинни Муҳаммад бинни Муҳаммадро ба Хуросон фиристода буд ва ӯро ба Ҳарӣ ва Исфаҳон ҳарбҳои бисьёр афтод ва вилоятҳо софӣ кард. Ва ҳанӯз дар он кор мебуд ва ҳарб мекард, ки амири рашид аз асб биафтод ва ҳам дар он шаб вафот ёфт ва он шаби чаҳоршанбе буд ва ҳашт рӯз аз моҳи Шаввол гузашта буд ба соли сесаду панҷоҳ (20 ноябрь 961). Ва муддати мулки ӯ ҳафт сол буд. Ва чун ӯро дафн карданд лашкар бишӯриданд ва хилоф карданд ва ҳар касе тамаи мулк карданд ва фитнаҳо зоҳир шуд.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ МАЛИК МУЗАФФАР АБӮСОЛЕҲ МАНСУР БИННИ НАСР БИННИ АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ

Амири садид[301] ба мулк биншаст ва лашкар ба вай бай-
116 ат карданд ва иттифоқ падид//омад баъд аз ихтилофи бисьёр. Ва байати ӯ рӯзи одина буд нуздаҳуми моҳи Шаввол ба соли сесаду панҷоҳ (ноябрь—декабрь 961) буд. Ва сипаҳсолор Албтегин дар Нишобур буд, чун хабари вафоти амири рашид ба ӯ расид қасди ҳазрат кард, то амири садидро бигирад. Ва амири садид лашкар фиристод ва чун ба Ҷайҳун расид хост, ки бигзарад натавонист гузаштан, аз он ки лашкар бисьёр омада буд. Ва хост, ки бозгардад ва ба Нишобур равад бо вилояти худ. Амири садид нома кард ба Муҳаммад бинни Абдулраззоқ ба Нишобур, то ӯро нагузорад, ки ба Нишобур дарояд. Албтегин хабар ёфт, донист, ки ба Нишобур натавонад рафтан, ҳачунон аз оби Ҷайҳун ва аз Омӯй бигзашт ва ба Балх рафт ва Балхро бигрифт ва хилоф зоҳир кард.

Амири садид Ашьас бинни Муҳаммадро фиристод ва бо Албтегин ҳарбҳо кард ва ба охир Албтегинро аз Балх берун кард. Албтегин ба Ғазна рафт. Ашьас бинни Муҳаммад бар асари вай ба Ғазна рафт ва он ҷо низ ҳарбҳо карданд ва дигарбор Албтегин аз пеши вай баҳазимат шуд ва боз ба Балх гурехт. Ва боз амири садид ӯро амон дод, баъд аз хилоф ва ҳарби бисьёр ба хидмат омад. Ва дар ин айём амири садид лашкарҳои бисьёр ба вилоятҳо фиристод ва мамлакат софӣ кард ва беш дар вилоят мунозеъ намонд. Ва вилояти Дайламон бигрифт ва бо Дайламон сулҳ кард,

бадон, ки ҳар сол саду панҷоҳ ҳазор дирами нишобурӣ бидиҳанд.

Ва амири садид аз дуньё бирафт дар рӯзи якшанбе шонздаҳҳуми моҳи Муҳаррам ба соли се саду шасту панҷ (25 сентябрь 975). Ва муддати мулки ӯ понздаҳ сол ва панҷ
17 моҳ буд ва аллоҳу аълам//.

ЗИКРИ ВИЛОЯТИ АМИРИ РАШИД АБУЛҚОСИМ НӮҲ БИННИ МАНСУР[302] БИННИ НАСР БИННИ АҲМАД БИННИ ИСМОИЛ УС-СОМОНӢ

Чун амири садид рӯзи якшанбе аз дуньё бирафт, рӯзи душанбе писари вай ба мулк биншаст ва ба вай байат карданд. Ва Абуабдуллоҳ Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Ҷайҳонӣ вазир шуд ва боз ба сабаби пири узр хост ва баъд аз вай ду се рӯзи дигар шуд. Онгоҳ Амир Муҳаммад бинни Абдуллоҳ бинни Азиз вазир шуд ва кори мулк боравнақ шуд. Ва Абулаббос Тош сипаҳсолори лашкар буд маъзул шуд, Абулҳасан Муҳаммад бинни Иброҳим сипаҳсолор шуд. Абулаббос Тош хилоф кард ва Нишобур бигирифт. Ва сипаҳсолор Абулҳасан ва писари вай Абуалӣ ва Абулҳасан ал-Фоиқ ал-Хосса ба Нушобур рафтанд ва ӯро ҳазимат карданд ба соли сесаду ҳафтоду ҳафт (987—988). Ва Абулаббос аз Нишобур бигрехт ва ба Гургон гурехт. Алӣ бинни Ҳасан бо вай ёр шуд ва ба Гургон даровардаш.

Ва чун сипаҳсолор Абулҳасан Муҳаммад бинни Иброҳим аз дуньё бирафт ба охири Зулқаъда соли сесаду ҳафтоду ҳашт (март 989) ва писари вай сипоҳсолор шуд. Ва баъд аз вай амири рашид аз вай бо кароҳият шуда ва ӯро маъзул кард ва сипоҳсолор Абулҳасан ал-Фоиқ ал-Хосса шуд ва ба Ҳари рафт ва бо вай ҳарб кард ва Фоиқ ал-Хосса аз вай бигрехт ва ба Марв рафт, ба таърихи Зулҳиҷча андар соли сесаду ҳафтоду ҳашт (март—апрель 989) аз ҳиҷрат.

Ва баъд аз вай Абулҳорис Мансур бинни Нӯҳ[303] як солу нӯҳ моҳ волӣ буд, бектузиён[304] ӯро дар Сарахс банд карданд ва мулки олии Сомон аз дасти ишон беруи рафт. Ва аллоҳу аълам.

ТАВЗЕХОТ

[1] Абӯнаср Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср ал-Қубовӣ — мутарҷими китоби «Таърихи Бухоро» аз забони араби ба тоҷикӣ.

[2] Абӯбакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ — муаллифи китоби «Таърихи Бухоро».

[3] Муҳаммад бинни Зуфар бинни Умар дар соли 1178 «Таърихи Бухоро»-ро боз ҳам кӯтоҳтар намуда рӯйбардор кардааст.

[4] Садри судур — раиси раисон, яке аз мансабҳои олии динӣ; Садрони Бухоро дар асри XII ҳокимиятро ба дасти худ гирифта буданд.

[5] Себавайх ибни Абдулазиз ал-Бухорӣ аннахвӣ (тақрибан соли 800 вафот кардааст) донишманди фанни грамматика. Олими намоёни асри IX араб дар фанни грамматика. Абуалӣ Муҳаммад бинни ал-Мустанир Қутруб (ваф. 822) шогирди ӯ мебошад.

[6] Ин шахс аз сабаби рӯи лолагун доштани худ лақаби ғанҷорро гирифтааст. Исо ибни Мӯсо ат-Таймӣ Ғанҷор яке аз олимони маъруфи замони худ буда дар Ироқ, Ҳиҷоз ва Миср будааст. Ӯ соли 184 ҳичрӣ (800 мелодӣ) вафот кардааст. (Нигаред ба тарчимаи англисии «Таърихи Бухоро» сах. 103, эзоҳи 8).

[7] Бандаи покдоман.

[8] Фақеҳ — қонуншиноси шариат.

[9] Зоҳид — шахси порсо, тарки дунёкарда.

[10] Имоми Шофеъи — асосгузори яке аз чор мазҳабҳои машҳури суннӣ «мазҳаби шофеъӣ» буда, соли 767 таваллуд ёфта, соли 820 вафот кардааст.

[11] Абулфазл Муҳаммад бинни Муҳаммад ал-Марвазӣ-ус-Суламӣ (ал-ҳоким-уш-шаҳид—вазири Нӯҳ бинни Наср (943—954) буда соли 946 ба қатл расонида мешавад. (В. В. Бартольд. Соч. Т. I. М., 1963, стр. 588).

[12] Қазо кард, яъне қозигӣ кард.

[13] «Хазоин ул-улум» асарест, ки аз тарафи Абулҳасан Абдураҳмон ан-Нишопурӣ, таълиф шуда, то замони мо омада нарасидааст.

[14] Руди Мосиф — дарьёи Зарафшони ҳозира.

[15] Битик—қишлоқ дар мукобили шаҳри Чорчӯй дар соҳили Аму дар наздикии Фараб ҷойгир гирифтааст. В. В. Бартольд онро Бетик хондааст. (В. В. Бартольд. Соч. т. 1, М., 1963, стр. 132).

[16] Фараб — дар соҳили рости Аму ҷойгир гирифта бештар бо номи «Деҳи Алӣ» «Работи Тоҳир бинни Алӣ» машҳур мебошад. (В. В. Бартольд. Соч. т. 1, стр. 132).

[17] Абрӯй — сардори шӯриши асри VI дар Бухоро. Тахмин мекунанд, ки ин шахс дар солҳои 80 асри VI дар Бухоро ҳукм рондааст. (История Узбекской ССР, т. 1, кн. 1, стр. 137).

[18] Нур—ҳозира Нурато, яке аз районҳои вилояти Самарқанд.

[19] Харконруд — яке аз каналҳои қадимӣ, ки барои обьёрӣ намудани қишлоқҳои Шопурком ва Ғичдувон аз дарьёи Зарафшон бароварда шудааст. Дар ин ҷо қишлоқи Харкона бояд ба назар дошта шуда бошад, ки вай дар соҳили ҳамин канал, шимолтари дарьёи Зарафшон ҷойгир аст. (ниг. ба саҳ. 92 тарҷумаи узбекии «Таърихи Бухоро»).

[20] Вардона — ҳоло бо номи «Қурғони Вардонзӣ» маълум буда, дар райони Шофиркоми вилояти Бухоро ҷой гирифтааст. Қисми зиёди ин қишлоқро соли 1868 рег пахш кардааст. (В. В. Бартольд. Соч., т. I, стр. 165).

[21] Таровча — қишлоқи дар ҷанубу ғарбии Бухоро ҷой гирифтаи Тароб дар назар дошта шудааст. (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 166).

[22] Сафна ва Исвона — қишлоқҳоеанд, ки то алҳол ҷойгиршавии онҳо маълум нашудаанд (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 171).

[23] Байканд — Пойканд — вайронаҳои ин қишлоқ дар ҷанубӣ ғарбии Бухоро дар ҳудуди колхози Октябрь райони Свердлов ҳоло ҳам вуҷуд дорад.

[24] Қалъаи Дабусӣ — дар наздикии станцияи роҳи оҳани Зиёваддини РСС Ӯзбекистон ҷой гирифтааст (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 148).

[25] Деҳқонон—то асри XIII, дар баъзе вилоятҳои кӯҳи то асри XVI, дар зери ин калима заминдорони калон (феодалон) соҳибони деҳ дар назар дошта мешуд.

[26] Тироз — ҳозира шаҳри Ҷамбул.

[27] Қаро Чурин турк—ҳоқони турк, ки с. 585 Абрӯйро ба мағлубият дучор намудааст. Соли 588 аз тарафи Баҳроми Чӯбин шикаст хӯрда кушта мешавад.

[28] Зиёъ — замини зироатӣ.

[29] Қадевар — шахси вобаста аз деҳқони бузург, яъне аз заминдорони калон.

[30] Шаҳристон қисми асосии шаҳр, ки бо девори махсуси мудофиавӣ иҳота карда шудааст.

[31] Мамостин — қишлоқ дар ғарбии шаҳри Бухоро. В В. Бартольд онро Мастин ё Масти навиштааст (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 169).

[32] Сақматин (баъдтар Сумитон) — қишлоқ дар соҳили канали Шаҳрруди назди Бухоро ҷой гирифтааст, ки ҳозир бо номи Чорбакр маълум аст. (Таърихи РСС Ӯзбекистон, ҷ. 1, китоби 1, Тошкент, 1956, саҳ. 499).

[33] Самтин — номи деҳ, вале ҷойгиршавии он то ҳол маълум карда нашудааст. (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 160).

[34] Искачкат — яке аз қишлоқҳои калонтарини назди Бухоро.

[35] Шарғ — яке аз қишлоқҳои назди Бухоро.

[36] Ромитин — Ромитани ҳозира.

[37] Абубакри Сиддиқ—яке аз чорьёрони Муҳаммад буда дар солҳои 632—634 ҳукм рондааст.

[38] Дар ин ҷо дар матн хатогӣ содир шудааст, зеро дар таърих ду Муовия ба хилофати араб нишастанд. Муовияи I дар солҳои 661—680 ва Муовияи II дар солҳои 683—684. Аммо ба Хуросон амир таин шудани Қутайба бинни Муслим ва ба Бухоро ҳучум қардани у дар солҳои 705—714 содир шудааст.

[39] Суқон бинни Тағшода — дар баъзе нусхаҳо Суконро бародари Тағшода нишон дода шудааст. Н. С. Лышокин дар тарҷумаи ҳуд ду Тағшодаро номбар кардааст.

[40] Буньёт бинни Тағшода — ҳафт сол ҳукмронӣ кардааст, шояд ӯ бародари Қутайба бинни Тағшода бошад.

[41] Исмоили Сомонӣ — Абӯиброҳим Исмоил бинни Аҳмад ус-Сомонӣ. — Исмоили I. Яке аз амирони машҳури Сомониён, аз соли 874 то соли 892 ҷонишини Наср бинни Аҳмад дар Бухоро, аз соли 892 то соли 907 амири Сомониён.

[42] Бедуи Бухорхудот соли 680 аз тарафи Муслим бинни Зиёд кушта шудааст.

[43] Хотун — дар солҳои 680—695 дар Бухоро хукм рондааст.

[44] Ҳамон Қутайбест, ки дар тарчумаи узбеки Сукон нисбат дода шудааст.

[45] Соҳиббарид — намояндаи ҳукумати марказй, ки аз болои амалдорон ба тарзи махфй назорат мебурд. Дар замони Сомониён махсус девон буд, ки онро соҳиб ул-барид меномиданд. Вазифаи ин девон расонидани мактубҳои давлатй ва аз болои амалдорони маҳаллй назорати махфй бурдан буд.

[46] Маҳдй — яке аз халифаҳои бани — Аббосия, ки дар солҳои 775—785 хукм рондааст.

[47] Мустағаллот — заминҳое, ки ғалла корида мешуданд.

[48] Аз суханони «ва мамлакат дар дасти вай будй» маълум мегардад, ки муаллиф дар зери номи Иброҳим Исмоили I Сомониро дар назар дорад. Дар як аз нусхаҳои истифода бурдаи Фрай Абӯиброҳим омадааст, ки кунияти Исмоил мебошад. Аз ин ҷо тахмини П. С. Лыкошин «вероятно Исмаил» рост мееяд.

[49] Иртифоот — ҷамъи иртифоъ — ҳосил, ҳосили зироат.

[50] Наср — бародари калони амир Исмоил мебошад, ки соли 892 вафот кардааст.

[51] Муқтадир — яке аз халифаҳои бани Аббосия мебошад, ки дар солҳои 908—932 ҳукм рондааст.

[52] Соҳибшурат — сардори гвардияи дарборй.

[53] Мулки султонй — замини султонй, яъне замине, ки ба хазина тааллук дошт.

[54] Байтулмол — байтулмол кардан, яъне замин, мол ва дигар боигарии шахсеро ба манфиати давлат гирифтан.

[55] Ориз — ҳисобдори лашкар, муваккали таъминоти ҳарбиён ё худ хазинадор.

[56] Севанч — номи деҳ, вале ҷойгиршавии он то ҳол маълум нашудааст. В. В. Бартольд ин қишлоқро ба Исвона нисбат додааст. (В. В. Бартольд, Указ. соч., стр. 171).

[57] Ҷайҳун, дарьёи Аму.

[58] Фарсанг — масофа, ки тахминан ба 6—8 км рост мееяд.

[59] Тобеин шахсонеанд, ки саҳобаҳоро яъне ҳамсуҳбатони Муҳаммад пайғамбарро бо чашми худ дидаанд.

[60] Тавоис — номи деҳ ҷойгиршавии он то ҳол муайян карда нашудааст. В. В. Бартольд онро Тавовис навишта, номи кӯҳнаи онро Арфуд гуфтааст. (В. В. Бартольд, Указ. соч., стр. 149).

[61] Дар В. В. Бартольд Арфуд оварда шудааст (Бартольд В. В. Соч. т. 1, с. 740).

[62] Барда — асир, банда, гулом.

[63] Чоч — номи қадимаи шаҳри Тошканд.

[64] Қандиз (кӯҳандиз) — қалъаи кӯҳна.

[65] Кашоварзй — деҳқонй.

[66] Чуфт аслан «чуфти гов» ченаки миқьёс, ки барои муайян кардани масоҳати замини корам истифода бурда мешуд.

[67] Карбос — номи пӯшокворй.

[68] Абӯаҳмад ал-Муваффақ, биллоҳ (вафот 891) бародари халифа Мӯътамид (870—892), ки корҳои давлатиро адо мекард.

[69] Мукотаа (икта) — мулки шарите, ки аз тарафи ҳоким ба шахсе барои иҷрои вазифаи ҳарбй ё граждани тақдим карда мешуд.

[70] Муҳаммад бинни Тоҳир—амири Хуросон дар солҳои 862—873.

[71] Дар байни Иброҳим ва Тамғочхон калимаи бинни изофагӣ омадааст. Малик Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим Тамғочхон яке аз ҳукмронони хонадони сулолаи Қарахониҳо буда, соли 1068 ба манфиати писараш Шамсулмулк аз тахти ҳукмронӣ даст кашида, соли 1080 вафот кардааст.

[72] Ҳаўли анбуҳ — аз ҳад зиёд, беандоза.

[73] Уммол (ҷамъи омил) — шахси андозҷамъкунанда.

[74] Аимма — ҷамъи имом.

[75] Қадрхон Ҷабраил бинни Умар бинни Тугрулхон — яке аз намояндагони сулолаи Қарохониҳо буда дар солҳои 1100—1103 дар Мовароуннаҳр ҳукм рондааст. Вале дар баъзе асарҳои таърихӣ ба ҷои Қадрхон Қодирхон омадааст.

[76] Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон яке аз ҳокимони сулолаи Қарохониҳо, ки дар солҳои 1102—1130 ҳукм рондааст.

[77] Киторӣ — маънои ин калима маълум нашуд.

[78] Руи — мис.

[79] Дар яке аз нусхаҳои истифода бурдаи Ризавӣ «асаре ҳаст» омадааст.

[80] Мумкин яке аз шоҳзодаҳои сулолаи Сосониёни Эрон—Шопур писари Хусрави I (531—578) ё Хусрави II (590—628) дар назар дошта шуда бошад.

[81] Дар чопи Бухоро дар ин ҷо иборан «гуянд, ки шайх Абуали ибни Сино дар Афшина таваллуд ёфтааст» изофа омадааст.

[82] Алавиён — авлоди Алӣ ки дар солҳои 656—661 ҳукм рондааст. Дар Эрон тарафдорони мазҳаби шиаи дувоздаҳимомия ӯро имоми аввалини меҳисобанд.

[83] Авлоди Имом Ҷаъфари Содиқ (вафот 765) имоми шашум, дар назар дошта шудааст.

[84] Афросиёб — подшоҳи афсонавии Туронзамин.

[85] Дар чопи Бухоро баъд аз ин калима чунин ҳикоя илова омадааст: «Гуянд, ки Афросиёбро духтаре буда, ки дарди сари доимӣ дошт, чун бар Ромитин қарор гирифт аз дарди сар халос шуд, ки ҳавои ӯ ӯро мувофиқ омад. Он ҷоро Ромитан ном кард ва омман халқ Ромитин гуфтаанд».

[86] Абӯҳафси Кабири Бухорой — хоҷа имом Абӯҳафс Қабири Бухорой яке аз фақеҳони машҳури Бухорост, ки дар соли 834 вафот кардааст.

[87] Вараҳша — шаҳри қадимааст, ки дар шимолу ғарбии Бухоро ҷой гирифтааст.

[88] Хунукхудот — яке аз ҳукмрони асри VIII Бухоро.

[89] Дар бораи ба тахт нишастани Аҳмад бинни Нӯҳ I маълумоти аниқ нест. Назар бо нишондоди муаллифи «Сулолаи мусулмонон» К. Э. Босворт, баъд аз Нӯҳи I бинни Наср II писарони у Абдулмалик бинни Нӯҳи I (954—961) ва Мансури I бинни Нӯҳи I (961—976) ҳукмронӣ кардаанд.

[90] Дар чопи Бухоро «Зиёда аз бист ҳазор» омадааст.

[91] Ғалаба — дар ин ҷо ба маънои ғулув, ҳуҷум омадааст.

[92] Дар чопи Бухоро «кофирони дашт» омадааст.

[93] Ғазв — ҷанг дар роҳи дин.

[94] Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон — нигаред ба эзоҳи 76.

[95] Бо ҳашамат, бо шукӯҳ.

[96] «Масолик ва мамолик» («Роҳҳо ва мамлакатҳо»)—одатан ба китобҳои ҷуғрофии бо забони арабӣ навишташуда бештар чупин ном гузошта мешуд.

[97] Харвор — ченаки вазн. Дар ҳар шаҳр бо ҳар хел миқдор истифода бурда мешавад; боре, ки як харвор бардошта метавонад — тақрибан 300 кг.

[98] Шаддод — мувофиқи ривоятҳо гуё у боғи Ирамро бино кардааст. Ӯ ба бераҳмӣ ном бароварда, ки дар бисьёр адабиётҳо ба ҳокимони бераҳму золим лақаби Шаддод додаанд.

[99] Байтуттироз — аз ду реша «Байт» — хона ва «Тироз» — нақшу нигор. Коргаҳе, ки дар он матоъҳои нафиси нақшу нигордор кор карда мебароварданд.

[100] Омил — нигаред ба эзоҳи 73.

[101] Дар чопи Бухоро баъд аз калимаи «будӣ» ҷумлаи «ва баъзеро мураккаб карданд ва онро алоча ходнанд» изофа шудааст.

[102] Дар чопи Бухоро «Ҳар боре, ки бозор будӣ бутонро фурӯхтандӣ» омадааст. Вале дар баъзе дастхатҳо ба ҷои «бут» «бозии бачагон» омадааст. (Нигаред ба тарҷимаи ӯзбекӣ, саҳ. 96).

[103] Дар чопи Бухоро баъд аз калимаҳои «оташ парастидандӣ» ҷумлаи «ва боз берун омаданди ва бут харидандӣ ва ба хона рафтанди» изофа омадааст.

[104] Нумичкат — назар ба маълумоти манбаъҳои асрҳои миёна Нумичкат шаҳри алоҳидае дар назди Бухоро буда баъдтар ин ду шаҳр бо ҳам пайвастаанд, аз ин ҷост, ки Бухоро гоҳо Нумичкат номида мешуд (нигаред ба В. В. Бартольд. Соч. т. V, М., 1968, стр. 289. Эзоҳи 32).

[105] Салмони Форсӣ — аслан эронӣ буда, яке аз саҳобаҳои Муҳаммад пайғамбар мебошад, ки соли 655 вафот кардааст.

[106] Буқъат — ҷой, макон.

[107] Дар баъзе дастхатҳо «Ҳисори арки Бухоро» омадааст. (Нигаред ба тарҷумаи ӯзбекӣ, саҳ. 97).

[108] Ориятӣ — мувакқатӣ, амонатӣ.

[109] Дар чопи Бухоро баъд аз калимаҳои «бадгӯй карданд» боз ҷумлаи «Қаршюз» (کرشیوز) бародари Афросиёб бадгуи кард» изофа омадааст.

[110] Муғон (ҷамъи муғ) марди рӯҳонии оташпарастон, ки ба дараҷаи поинтар аз мубадон меистодааст.

[111] Дар чопи Бухоро баъд аз калимаи «доранд», «қабри ӯро мазори Сиёвуши вали гӯянд», омадааст.

[112] Банотуннаъш номи галаситира, ки онро ба тоҷикӣ ҳафт Додарон меномапд. Дар ин ҷо банотуннаъш ба маънои тартиби гузоштани сутунҳои сохтмон омадааст.

[113] Девон — маҳкама, идораи давлатӣ, вазоратхона.

[114] Кутвол (ё қутвол) — қалъабон, диждбон маъмури муҳофизаи қалъа.

[115] Дар ин ҷо Хоразмшоҳ Отсиз ба назар дошта шудааст, ки вай дар солҳои 1127—1156 ҳукм рондааст.

[116] Султон Санҷар — яке аз ҳукмронони сулолаи Салҷуқиён, ки дар қисми зиёди Осиёи Миёна, Эрон, Ироқ, Шом ва Осиёи Хурд ҳукмронӣ кардааст. Муизуддуньё ва-д-дин Санҷар бинни Маликшоҳ (1108—1157), ҳукмрони охирини «Салҷуқиёни бузург» буд, ки дар замони ӯ парокандашавии ин давлат сар шуда буд.

[117] Албтегин — яке аз ҳокимони Бухоро, ки соли 1141 аз тарафи қарохитоиён таин шуда буд.

[118] Гурхон — унвони султони қарохитоиҳо, ки соли 1141 ба султон Санҷар зарба зада Моваруннаҳрро ба даст даровардапд.

[119] Ҳашами гуз, яке аз қабилаҳои турк — ғузҳо дар назар дошта шудааст, ки дар зери тасарруфи султон Санҷар буданд.

[128] Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни Султон Такаш яке аз ҳукмронони давлати Хоразмшоҳиён буда дар солҳои 1200—1220 ҳукм рондааст. Дар охирҳои ҳукмронии ӯ (соли 1218) ҳуҷуми чингизиён ба Осиёи Миёна сар мешавад.

[121] Хитоиён мақҳур шуданд — бояд мағлуб гаштани қарохитоиёнро дар назар дошта бошад, ки он соли 1210 рӯй дода буд.

[122] Чингизхон — Темучин (1162—1227) асосгузори империяи муғулҳо.

[123] Оли Сомон — нигаред ба эзоҳи 133 — Сомониён.

[124] Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони — Насри II яке аз амирони сомониён, ки дар солҳои 914—943 ҳукм рондааст.

[125] Дар нусхаҳои дигар адади девонҳо ба 10 мерасад, аммо дар чопи Му даррис Ризави 9-то буда, аз байн девони «амидулмулк» афтодааст.

[126] Дар ин ҷо аз тарафи тарҷумони «Таърихи Бухоро» хатоги содир шуда, номи ҳақиқии вазири Абдулмалик бинни Нӯҳ, Аҳмад бинни Ҳасан ул-Утби набуда, Абуҷаъфар Утбист ва муаллифи китоби «Ямини» Абунаср Муҳаммад бинни Абдулҷаббор Утби мебошад (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 162).

[127] Мансур бинни Нӯҳ (Мансури I) яке аз амирони Сомониён буда дар солҳои 961—976 ҳукм рондааст.

[128] Миқдол — воҳиди вазн, ки ба 24 қирот ё ба 4,68 грамм баробар аст.

[129] Ал — Мустаин бинни ал-Муътасим — яке аз халифаҳои бани Аббос, ки дар солҳои 862—866 ҳукм рондааст.

[130] Маволиён (мавло, ҷамъи соҳиб) — молик, баъзан ба маънои ғуломи озодшуда ва навкар омадааст. Дар ин ҷо ба маънои ғуломони озодшударо, ки ба гвардияи Исмоили Сомонӣ хизмат мекарданд дар назар дошта шудааст.

[131] Дарвозаи Нав — дар бисьёр нусхаҳои «Таърихи Бухоро» (нав) (نو) навишта шуда, дар баъзе манбаъҳои арабӣ «Нур» (نور) омадааст.

[132] Нигаред ба эзоҳи 72.

[133] Сомониён номи сулола, ки дар солҳои 875—999 дар Осиёи Миёна, Хуросон ва қисман Эрон ҳукмронӣ кардааст.

[134] Мил — миқьёси поймоиши масофат, сеяки фарсанг, ки аз чор ҳазор қадам ё газ иборат аст.

[135] Хизрхон — соли 1080 ба тахт нишастааст.

[136] Аҳмадхон то соли 1095 ҳукм рондааст.

[137] Маликшоҳ (1072—1092) — яке аз султонҳои Сулҷуқиён, ки соли 1089 ба Мовароуннаҳр ҳуҷум кардааст.

[138] Дар тарҷумаи ӯзбекии «Таърихи Бухоро», «Қашкашон» (саҳ. 9, 33, 34) навишта шудааст. Аммо баъзе шарқшиносон ин калимаро ба шакли «Қашкушон» кор фармудаанд (А. М. Беленицкий, И. Б. Бентович, О. Г. Большаков. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973, стр. 239).

[139] Ҷуфти гов — нигаред ба эзоҳи 66.

[140] Дар бораи Бухоро ва анҳору заминҳои атрофи он нигаред ба В. В. Бартольд. Сочинения, т. 1, М., 1963, стр. 165—168.

[141] Кисро — шакли арабишудаи Хусрав (Хисрав) мебошад. Дар адабиёт бо ин ном бештар Хусрави I Анӯширвон (531—578) дар назар дошта мешавад.

[142] Ба муқотаа бигрифт, — яъне ба ҷора гирифт.

Ин девор, ки барои пешгирӣ кардани ҳуҷуми туркони бодиянишин сохта шуда буд ва ба дарозии 250 км тӯл кашида буд аз тарафи Абулаббос Фазл бинни Сулаймон-ат-Тусӣ вайрон карда боз, аз тарафи Махди барқарор карда мешавад. (Нигаред тарҷумаи англисии «Таърихи Бухоро» саҳ. 127, эзоҳи 146). Вале назар ба гуфтаи В. В. Бартольд ин деворро Сулаймони Тӯси, ки дар байни солҳои 783—787, ҷонишини халифа дар Хуросон буд, сохтааст (В. В. Бартольд. Указ. соч., т. I, стр. 163).

[143] Абулаббос бинни ал-Фазл бинни Сулаймони Тӯсӣ дар солҳои 783—787 амири Хуросон шудааст.

[144] Саркардагон.

[145] Ин девор дар давраи ҳукмронии Тоҳири II (844—862) сохта шудааст.

[146] Солҳои ҳукмронии Арслонхон чӣ тавре, ки дар боло нишон дода шуд 1102—1130 мебошад.

[147] Масъуд Қилич Тамғочхон — хони қарохитоиҳо (1160—1178).
[148] Шашсаду чаҳор.
[149] Абубакри Сиддиқ — халифаи араб, ки дар солҳои 632—634 ҳукм рондааст.
[150] Ҳорунаррашид — яке аз халифаҳои бани Аббосия, қаҳрамони бисёр ҳикояҳои «Ҳазору як шаб» буда, дар солҳои 786—809 ҳукм рондааст.
[151] Маҳди — нигаред ба эзоҳи 46.
[152] Мусо ал-Ҳоди яке аз халифаҳои бани Аббосия, бародари калонии Ҳорунаррашид мебошад, ки дар солҳои 785—786 ҳукм рондааст.
[153] Ғитриф бинни Ато амире, ки дар Хуросон дар солҳои 792—793 ҳукм рондааст (нигаред ба В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 260).
[154] Маъноои ин калима маълум нашуд.
[155] Ба қаҳрия мегирифтанд — яъне маҷбуран мегирифтанд.
[156] Дар яке аз нусхаҳои истифодабурдаи Ризавӣ ба ҷои Мохак, Моҳ омадааст.
[157] Дар чопи Бухоро матн вайрон шуда «якчанд» навишта шудааст. Ҳубба воҳиди вазн буда тахминан баробар ба—0,071 гр. аст.
[158] Дирам — миқъёси вазн тақрибан ва 3,186 гр. баробар аст.
[159] Донг воҳиди вазн, ки баробар ба шашъяки дирам мебошад (Умуман донг шашъяки ҳар як чиз мебошад).
[160] Мовия — Муовия I, яке аз халифаҳои бани Умия, ки дар солҳои 661—680 ҳукм рондааст.
[161] Яъне як миллион. Дар чопи Бухоро бошад як миллиону чорсад хазор омадааст.
[162] Абдуллоҳ бинни Ҳозим сардори қабилаи қайс, ҷонишини халифа дар Хуросон, соли 72 ҳичрӣ (692 милодӣ) кушта мешавад (нигаред ба тарҷимаи англисии «Таърихи Бухоро» саҳ. 130, эзоҳи 161). Абдуллоҳ бинни Ҳозим дар Хуросон мустақилона ҳукм ронда, ҳатто аз номи худ танга сикка задааст (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 242).
[163] Байгория (بمغاريه) дар лугатҳо пайдо нашуд. Дар чопи Теҳрон ба яке аз нусхаҳои истифода бурдаи Ризавӣ «бутфорид» (بتفاريد) омадааст. Шояд ба ҷои калимаи «бутофарид», «бутфорид» навишта шуда бошад.
[164] Дар истихфофи ҳалок шудан — яъне дар ҳакирӣ мурдан.
[165] Язид бинни Муовия—Язиди I, яке аз халифаҳои бани Умия, ки дар солҳои 680—683 ҳукм рондааст.
[166] Муслим бинни Зиёд бинни Абиҳ—амири Хуросон дар солҳои 681—684.
[167] Муҳаллаб — яке аз сарлашкарони асри VII араб.
[168] Дар чопи Бухоро ба ҷои «руд», «Харқонруд» (канал) омадааст.
[169] Ҳутан — дар Туркистони Шарқӣ ҷой гирифтааст.
[170] Аз матн маълум мешавад, ки миёни Бедун ва амири Хӯтан ним фарсанг монда, баъд ба ҳарб медароянд. Ин ба мазмуни ҷумлаҳои болои зид мебошад, чунки Бедун на ба мукобили амири Хутан, балки ба мукобили арабҳо меҷангид.
[171] Дар чопи Бухоро «як дам сабр кунед» омадааст.
[172] Дар чопи Бухоро «Ҳозимро бихонд ва ба ҳамон ҷома, ки ба Хотун намуд», омадааст.
[173] Дар тарҷуман ӯзбекӣ ба ҷои «ва» Абдуллоҳ омадааст.
[174] Аҷам — арабҳо мамлакатҳои ғайри арабро «аҷам» ва халқҳои онҳоро «аҷамӣ» меномиданд.
[175] Қутайба бинни Муслим соли 705 амири Хуросон мешавад.

[176] Ҳаққоқ — Ҳаққоқ бинни Юсуф сарлашкари намоёни бани Уммия, ҷонишини халифа дар Ироқ буда, бо бераҳмиҳои худ ном баровардааст.

[177] Тахористон — заминҳои болооб ва миёнаи Амударьё дар асрҳои миёна бо ҳамин ном машҳур буд.

[178] Хунбун — қишлоқ аст, ки дар масофаи 4 фарсах аз Бухоро воқеъ гардидааст. (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 169).

[179] Тароб — яке аз қишлоқҳои Бухоро, ки дар наздикии Хунбун ҷой гирифтааст (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 169).

[180] Фағфур — лақаби подшоҳони Чин.

[181] Дар яке аз дастхатҳои дар Ленинград маҳфуз буда ба ҷои «сипар», «шамшер» омадааст (Нигаред ба тарҷумаи ӯзбекӣ, сах. 101).

[182] Дар яке аз дастхатҳои дар Ленинград маҳфуз буда ба ҷои «Зиреҳ», «Зиреҳи нағз» омадааст (Нигаред ба тарҷумаи ӯзбеки сах. 101).

[183] Ҳайёи ун-Набати яке аз наздикони Қутайба.

[184] Доир ба ин мазмун нигг. ба тарҷумаи ӯзбекии «Таърихи Бухоро», сах. 101, эзохи 9.

[185] Бӯқ задан — яъне шайнур кашидан.

[186] Нигаред ба сарлавҳаи «Зикри ибтидои фатҳи Бухоро.

[187] Бкнитонкинт (بكنيتنا نكنيت) ва нкуниёнкуни (نكونيا نكونى) калимаҳои қадимаи суғди буда дар вақти рукӯъ ва сачда гуфта мешудаанд. Ба фикри мо калимаи дуюмро «нигуниёнигунӣ» хондан ба мақсад наздиктар мебошад.

[188] Дар чопи Бухоро гуфт: «пурсидам аз устоди хеш, ки ба аввал ӯро кӣ ниҳода буд, устод марди сольёфта буд гуфт: — сабаби он чунон буд, ки берунии шаҳр ҳафтсад кушки тавонгарон он ҷо буданд».

[189] Дар тарҷумаи ӯзбекӣ калимаҳои: «бинобар дарҳо хунук шуда намонданашон» ҳамроҳ карда шудааст.

[190] Поргини Ҳисор бино кардан — яъне дар пояи Ҳисор (қалъа) кандани хандақ барои пур кардани об.

[191] Дар санаҳо нокисие ҷой дорад. Халифагии Хорунаррашид дар солҳои 786–809, Фазл бинни Яҳьё бинни Холид Бармакӣ бошад дар солҳои 794—795 амири Хуросон, буд, аз ин ҷост, ки масҷиди ҷомеъ солҳои 770—771 бино наёфта шояд пештар бошад.

[192] Дар чопи Бухоро ба ҷои «қоз», «қозӣ» омадааст.

[193] Абуубайдуллоҳ ал-Ҷайҳонӣ — Вазири Наср бинни Ахмад (914—943) ва муаллифи «Китоб-ул-масолик ва-ал-мамолик». Номи асосии ӯ Абӯубайдуллоҳ набуда. Абӯабдуллоҳ мебошад.

[194] Соли охири ҳукмронии Иброҳим Тамғочхон 1068 мебошад.

[195] Иброҳим Тамғочхон соли 1068 ба фоиди писари худ Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим аз тахт даст мекашад. Писари дигари ӯ Сайфас (назар ба маълумоти В. В. Бартольд Шуайс) ба муқобили Шамсулмулк, ки то соли 1080 ҳукм рондааст баромадааст (нигг. В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 377).

[196] Амири садид Мансур бинни Нӯҳ бинни Наср — яке аз амирони Сомониён ки дар солҳои 961—976 ҳукм рондааст.

[197] Дар чопи Бухоро баъд аз ибораи «хокони турк» номи «Арслонхон» омадааст.

[198] Кӯи Риндон дар чопи Бухоро «кӯи Габрон» — кӯчаи оташпарастон.

[199] Абучаъфар Давонақӣ — халифа Мансур, ки дар солҳои 754—775 ҳукм рондааст.

[200] О. Г. Большаков ин шахсро на Хасан, балки Ҳусайн, бародари Муҳам-

мад бинни Тоҳири II (862—873) мешуморад (ниг. ба «Среднековый город Средней Азии», стр. 313).

[201] Мутаворӣ будан — яъне пинҳон будан.

[202] Дар тарҷумаи ӯзбеки ба ҷои «Габрия», «Қандиз» омадааст.

[203] Дар яке аз нусхаҳои истифода бурдаи Ризавӣ Субоштегин омадааст, бинобар он дар тарҷумаи ӯзбеки ба ҷои Суноштегин Субоштегин навишта шудааст (саҳ. 53).

[204] Ҳоҷа имом Абӯҳафси Кабири Бухорой — яке аз машҳуртарин фақеҳони Бухоро, ки соли 832 вафот кардааст.

[205] Аниктараш Муҳаммад бинни Ҳасан Шайбонӣ буда, шогирди олими машҳури фиқҳ Абӯҳанифа мебошад, ки соли 804 вафот кардааст.

[206] Аимма — ҷамъи имом.

[207] Абӯабдуллоҳ — Абӯҳафси Сағир ҳам меномиданд, соли вафоташ 877 мебошад.

[208] Дар чопи Бухоро нишон дода шудааст, ки «Фазл ул-Хитоб» аз тарафи Муҳаммад Порсои Бухорой навишта шудааст.

[209] Дар яке аз нусхаҳои дар Ленинград маҳфуз буда ба ҷои «Вазир», «Хасӣ» (خصی) омадааст — (нигаред тарҷумаи ӯзбекӣ, саҳ. 103), яъне хочасарой, ғуломи ахтакарда.

[210] Савмаа — ибодатгоҳ, ҳуҷра барои ибодат кардан.

[211] «Ҳақраҳ» — роҳи ҳақ.

[212] Қутайба соли 715 кушта шудааст

[213] Асад бинни Абдуллоҳ ал-Қушайрӣ — вафоти ӯ соли 166 (782—783) набуда, соли 120 (737—738) ва нисбаи ӯ «ал-Қушайрӣ» набуда — ал-Қасрӣ» мебошад (нигаред ба тарҷумаи англисии «Таърихи Бухоро», саҳ. 146, эзоҳи 216).

[214] Сомонхудот — падари Асад, ҳокими деҳи Сомон буда, бо ҳамроҳии писари худ дини исломро кабул кардааст.

[215] Сомон — кишлоқи Сомон. Назар ба баъзе маълумотҳои таърихӣ дар наздикии Самарқанд ҷой гирифтааст, вале муаллифи «Таърихи Бухоро» онро дар наздикии Балх гуфтааст.

[216] Баҳроми Чубин яке аз сарлашкарони Эрон, торуморкунандаи лашкари туркҳо дар назди Ҳирот дар соли 588. Дар муддати кӯтоҳе ба ӯ муяссар мешавад, ки соҳиби тахту тоҷи Эрон гардад. Сомониён баромади худро аз Баҳроми Чӯбин мешумориданд.

[217] Абулҳасан Майдонӣ — назар ба нишондоди В. В. Бартольд Майдонӣ набуда, Мадоинӣ мебошад (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 60, эзоҳи 3). Номи пурраи ин шахс Абулҳасан Алӣ бинни Муҳаммад аст, ки яке аз таърихчиёни араб буда, соли 830 ё 840 вафот кардааст. Ӯ якчанд асар дар бораи забткорихои арабҳо дар Хуросон, дар бораи ҳукумронии Қасрӣ ва ғайраҳо навиштааст (ниг. В. В. Бартольд. Указ. соч., саҳ. 49).

[218] Зимма — аҳли зима зардӯштӣ, мӯсавӣ ё исавиёне, ки бо шароити махсус дар мамлакатҳои исломӣ зиндагӣ мекардаанд.

[219] Бояд омил (عامل) бошад, чунки сухан дар бораи як шахс меравад.

[220] Муҳаммад — асосгузори дини ислом. Соли таваллудаш тақрибан соли 570 вафоташ соли 632 мебошад.

[221] Наср бинни Сайёр дар солҳои 738—748 ҳукм рондааст.

[222] Мактал — яъне катл.

[223] Ҳушом бинни Абулмалик бинни Марвон — яке аз халифаҳои бани Умия, ки дар солҳои 724—743 халифагӣ кардааст.

[224] Тазаллум кардан — яъне шикоят кардан аз зулм.

[225] Дар чопи Бухоро «ӯро Қутайба подшоҳ карда буд» ҳамроҳ шудааст.

[226] Назар ба маълумотҳои дар боло оварда (Ниг. ба с. 15) Тағшодарона деҳқонони Бухоро, балки Абӯмуслим ба қатл расонидааст.

[227] Воқеаҳои дар ин боб содиргашта дар солҳои 750—751 ва вуҷуд омадаанд.

[228] Алӣ (бинни Абӯ Толиб), писарамак ва домоди Муҳаммад, яке аз чорьёрон, ки дар солҳои 656—661 халифагӣ кардааст.

[229] Авлод ва тарафдорони намояндагони бани Умия, Марвони II (744 — 750) дар назар дошта шудааст.

[230] Оли Аббос — сулолаи Аббосиён, ки дар солҳои 750—1258 ҳукм рондаанд.

[231] Барзам — дар «ҳафт Кузлум» дар соҳили Амударьё ҳамчун қалъа нишон дода шудааст, вале агар «Зам алоҳида бошад номи кадимаи Қаркӣ аст (нигаред тарҷумаи ӯзбекӣ, сах. 104).

[232] Бӯ Муслим — Абӯмуслим сардори шӯриши солҳои 747—748 дар Осиёи Миёна бар зидди хилофати бани Умия, ки дар натиҷа ҳукумронии Уммовиҳо сарнагун шуда ба тахти хилофат Аббосиён соҳиб мешаванд.

[233] Номи асримиёнагии Чорҷӯй.

[234] Қашмиз — дар чопи Бухоро Қашмеҳтин омадааст. Нисбат ба эзоҳи Фрай ин шаҳри Қушмиҳон буда дар наздикии Чорҷӯй воқеъ гардидааст.

[235] Н. С. Лыкошин «Сипоҳро», «сиёҳ» хонда аст, зеро байраки Аббосиён сиёҳранг буд.

[236] Дар тарҷумаи ӯзбекӣ калимаи «арабҳо» ҳамроҳ шудааст.

[237] Муҳаммад бинни Ҷарир ат-Табарӣ соли 224 (839) дар шаҳри Омули Табаристон таваллуд ёфта дар соли 310 (923) дар Бағдод вафот кардааст. Ӯ ба забони арабӣ китобе таълиф кардааст, ки бо номи «Таърихи Табарӣ» машҳур мебошад.

[238] Дар яке аз нусхаҳои истифодабурдаи Ризавӣ ба чои «низ нақот», «Найранчот» омадааст.

[239] Маҳдӣ бинни Мансур — яке аз халифаҳои бани Аббосия, ки дар солҳои 775—785 ҳукм рондааст.

[240] Яъне давраи халифа Мансурро (754—775) дар назар дошта шудааст.

[241] Абдулҷаббор Аздӣ — дар соли 758 амири Хуросон буд.

[242] Нӯҳ, Иброҳим, Мӯсо, Исо—пайғамбарон.

[243] Дар чопи Бухоро доиён берун карда ва бисьёр халкро аз роҳ бурданд» омадааст.

[244] Ба вай бигаравид — яъне ба Муқаннаъ эътиқод кард.

[245] Қеш — ҳозира Шаҳрисабз, Нахшаб ё ки Насаф — ҳозира Қарши.

[246] Ағлаби деҳҳо — яъне аксари деҳҳо.

[247] Нумичкат дар чопи Бухоро Лумичкат (لمجكت) омадааст (нигаред ба эзоҳи 104).

[248] Ҳашрӣ — баъдтар ба чои Ҳашрӣ — Ҳашвӣ омадааст, бояд (حشوى) Ҳашвӣ бошад.

[249] Дар яке аз нусхаҳои истифода бурдаи Ризавӣ ба чои Шараф—Ашраф омадааст.

[250] Аз нақибони Муқаннаъ — яъне ходимони Муқаннаъ.

[251] Маоз бинни Муслим соли 777 амири Хуросон таин шудааст.

[252] Накӯтарин таъбия — яъне тайёрии бехтарини чангӣ.

[253] Ҳарӣ—Ҳирот.

[254] Арбинҷон ва Зармон — номи қишлоқҳое, ки дар байни Самарқанд ба Бухоро ҷой гирифтаанд (В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 147).

[255] Дар чопи Бухоро пеш аз Муҳаммад биниии Ҷаъфар калимаи «ҳикоят» омадааст.

[256] Дар чопи Бухоро «Санд, ки амири Ҳарӣ буд, Маҳдӣ фиристод то ба дари ҳисор биншаст» — омадааст.

[257] Дар баъзе нусхаҳо ба ҷои «мардони ин деҳа» «мусофирони ба ин қишлоқ омада» навишта шудааст (нигаред ба тарҷумаи ӯзбекӣ, саҳ. 105).

[258] Дар баъзе нусхаҳо — Сакона (سکنه) омадааст (нигаред ба тарҷумаи ӯзбекӣ, саҳ. 105).

[259] Ҳарсама биннн Аъян — сарлашкари араб дар давраи Ҳорунаррашид ва ал-Амин; амири Фаластин, Миср, Магриб ва Хуросон шудааст. Соли вафоташ 815.

[260] Вафоти Ҳорунаррашид дар соли 809.

[261] Маъмун — яке аз халифаҳои бани Аббосия, ки дар солҳои 813—833 ҳукм рондааст.

[262] Дар баъзе нусхаҳо соли 292 (13 ноябрь 904 — 1 ноябрь 905) омадааст, ки шояд хатои котибон бошад (нигаред ба тарҷумаи ӯзбекӣ, саҳ. 106).

[263] Аз амирии Хуросон маҳрум шудани Ғассон биннн Уббод дар соли 821 ҷой дошт.

[264] Тоҳир биннн ал-Ҳусайн дар солҳои 821—822 амири Хуросон шудааст.

[265] Нӯҳ биннн Асад соли 842 ва Аҳмад биннн Асад соли 864 вафот ёфтаанд.

[266] Восиқ — яке аз халифаҳои бани Аббосия, ки дар солҳои 842—847 ҳукм рондааст.

[267] Назар ба маълумоти В. В. Бартольд ба Наср биннн Асад аз халифа Мӯътамид (870—892) соли 875 фармоне мерасад, ки мувофиқи он Наср — амири тамоми Мовароуннаҳр ҳисобида мешуд (нигаред В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 268).

[269] Амр биннн Лайс — бародари асосгузори сулолаи Соффориён Якуб биннн Лайс буда соли 879 ба ҷои бародари худ ба тахт нишастааст.

[270] Бояд «валодат» (ولادت) бошад, яъне «таваллудаш».

[271] Якуб биннн Лайс — асосгузори сулолаи Саффориён буда дар солҳои 868—879 ҳукм рондааст.

[272] Рашхан — дар саҳифаи 99 Рабинҷон навишта шудааст.

[273] Сояибшурат — нигаред ба эзоҳи 52.

[274] Дабир — ба маънои котиб ва мислиҳатчӣ омадааст.

[275] Абумуҳаммад Бахорхудот — яке аз боқимондаи шоҳзодагони Бухорхудотҳо мебошад, ки дар давраи ба Бухоро дохил шудани амир Исмоил мукобилиятҳо нишон додааст.

[276] Исфичоб — яке аз шаҳрҳои асрҳои миёнаги, ки дар наздикии Сайрам ҷой гирифта буд.

[277] Ман — ченаки вазн, дар давраи хилофати араб як ман ба 831 грамм баробар буд.

[278] Омили хироҷ — мутасаддии хироҷчамъкунӣ.

[279] Амволи девон — молу мулки давлатӣ.

[280] Қарӣ — яъне аз қишлоқҳо. Дар яке аз нусхаҳои истифодабурдаи Ризавӣ «Қави» омадааст.

[281] Возбадин — дар кучо ҷой гирифтани ин қишлоқ маълум нашудааст.

[282] Дар тарҷумаи ӯзбекӣ дар асоси ду дастхати дар Тошкент маҳфуз буда,

баъд аз калимаи «бӯса дод», «Уларнинг отасини қули булгон сипаҳсолор Симоиул — кабир одам юбориб амир Исмоилга бу ҳолдан хабар берди» («Сипоҳсолор Симоиулкабир, ки ғуломи падари ишон буд, кас фиристод ва амир Исмоилро аз ин ҳол хабар дод») омадааст, ки ба фикри мо ин дурусттар мебошад (нигаред ба сах. 76).

[283] **Мӯътазид — яке аз халифаҳои бани Аббосӣ — мебошад, ки дар солҳои 892—902 ҳукм рондааст.**

[284] **Алӣ бинни ал-Ҳусайн — амири вилояти Форс.** Дар солҳои 869—871 Яқуб бинни Лайс Форсро аз дасти у кашида мегирад (ниг.: В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 275).

[285] Аҳмад бинни Фариғун — амири Гузгониён бо ин ном дар шимолии Афғонистони ҳозира заминҳои байни шаҳрҳои Андхуй ва Шабиргонро меномиданд. Дар асрҳои IX—X дар Гузгонон сулолаи Фариғуниҳо ҳукм меронданд, ки Аҳмад аз ҳамин сулола буд.

[286] Муҳаммад бинни Лайс — яке аз сарлашкарони Амр бинни Лайс буда, соли 899 дар ҷанги зидди Исмоили Сомонӣ кушта шудааст. Мувофиқи маълумоти В. В. Бартольд ин шахс Муҳаммад бинни Лайс набуда, балки Муҳаммад бинни Башар мебошад (ниг.: В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 283).

[287] Яъне асир афтод.

[288] 25-уми Зулқаъда — 21 ноябри соли 900.

[289] Форьёб—яке аз шаҳрҳои Гузгонон, дар ҷои ҳозираи Давлатобод.

[290] Яъне асир гирифтани Амр бинни Лайс, назар ба нишондоди В. В. Бартольд ин ҳодиса на дар 10 моҳи ҷумодиуллаввал соли 288 (2 маи соли 901), балки ба моҳҳои апрель ё май соли 900 рост меояд (ниг.; В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 284 эзоҳи 1).

[291] Дар яке аз нусхаҳои истифода бурдаи Ризавӣ ба ҷои «Ҳавои Ҷӯи Мӯлиён турост», «ҳавои Ҷуи Мулиён хуштар» омадааст.

[292] Аҳмад бинни Исмоил-ус-Сомонӣ Аҳмади II дар солҳои 907—914 ҳукм рондааст.

[293] Абулҳасан Наср бинни Аҳмад—Насри II дар солҳои 914—943 ҳукм рондааст.

[294] Дар чопи Бухоро баъд аз «ҳаштсола буд» ибораи «ба чои падараш амир карданд» омадааст.

[295] Яъне дар соли 927.

[296] Абӯмуҳаммад Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ — Нӯҳи I яке аз амирони сомониён буда дар солҳои 943—954 ҳукм рондааст.

[297] Абузар — дар ин ҷо нодуруст навишта шудааст. Зеро муаллифи «Мухтасари Кофӣ» Абӯзар набуда балки қозии Бухоро ва баъд вазири Нӯҳ бинни Наср (943—945) Абулфазл бинни Муҳаммад бинни Аҳмад-ал-Марвазӣ ус-Суламӣ мебошад (ниг.: ба эзоҳи 12).

[298] Абӯалӣ Исфаҳонӣ—амири Нишопур. Назар ба баъзе маълумотҳо ин шахс Исфаҳонӣ набуда, балки Сағониёнӣ ё Чағониёнӣ (водии Сурхон) будааст. (нигаред ба «История таджикского народа», т. 2, ч. 1, М., 1964, стр. 158) Абӯалӣ соли 955 кушта шудааст.

[299] Иброҳим Симҷурӣ дар солҳои 945—948 амири Нишопур будааст.

[300] Абдулмалик бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ Абдулмалики I яке аз амирони Сомониён, ки дар солҳои 954—961 ҳукм рондааст.

[301] Абӯсолеҳ Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ —Мансури I яке аз амирони Сомониён, ки дар солҳои 961—976 ҳукм рондааст.

[302] Абулқосим Нӯҳ бинни Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ — Нуҳи II аз амирони сомониён, ки дар солҳои 976—997 ҳукм рондааст.

[303] Абулҳорис Манзур бинни Нӯҳ—Мансури II—яке аз амирони Сомониён, ки дар солҳои 997—999 ҳукм рондааст.

[304] Бояд яке аз шахсони бонуфузи ҳамон даврa ҳочиб Бектузун дар назар дошта шуда бошад, ки ӯ бо ҳамроҳии Фоиқ ал-Хосса Мансури II-ро дар Сарахс асир қарда, чашмашро кӯр кардаанд (ниг.: В. В. Бартольд. Указ. соч., стр. 326— 327).

НИШОНДИҲАНДАҲО

РӮИХАТИ ИСМҲОИ ХОС

А

Аббос (писари Ҷабраил бинни Яҳьё) 61
Абдулаббос бинни ал-Фазл бинни Сулаймони Туси 31, 91
Абдулазиз бинни Бурҳониддин Абдулазиз 8
Абдуллоҳ бинни Амр 58
Абдуллоҳ Муборак 8
Абдуллоҳ бинни Муслим 74
Абдуллоҳ Худон 38, 39
Абддуллоҳ Ҳозим 36, 39, 92
Абдулмалик бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони 25, 83, 91, 97
Абдулмалик бинни Ҳарсама 54
Абдулмаҷид бинни Иброҳим ан-Наршахӣ 9
Абдулфазл Муҳаммад бинни Аҳмад Марвазӣ ус-Суламӣ,ниг. Абулфазл бинни Муҳаммад бинни Аҳмад бинни Марвазӣ ус-Суламӣ
Абдулҳасан 80
Абдулҳасан Абдураҳмон Муҳаммад ан-Нишопурӣ,ниг. ба Абулҳасан Нишопурӣ
Абдулҷаббор Аздӣ 57, 95
Абдулҷаббор Шуайб 54
Абдулҷаббор бинни Ҳамза 69, 70
Абрӯи 10, 11, 86, 87
Абулаббоси Тӯсӣ,ниг. ба Абдулаббос бинни ал-Фазл бинни Сулаймони Тусӣ
Абулаббос Тош 85
Абулаббос бинни Яҳьё бинни Асад ус-Сомонӣ 81
Абулашъас (бародари Наср бинни Аҳмад) 71, 72, 73
Абулфазл Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Марвазӣ ус-Суламӣ 9, 86, 97
Абулфатҳ ниг. ба Абдулҷаббор бинни Ҳамза
Абулқосим Нӯҳ бинни Мансур бинни Наср бинни. Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони, 85, 98
Абулҳасан Майдонӣ 52, 94
Абулҳасан Муҳаммад бинни Иброҳим 85
Абулҳасан Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ 81
Абулҳасан Нишопурӣ 4, 10, 15, 21, 23, 24, 31, 86
Абулҳасан Ориз 14
Абулҳасан ал-Фоиқ ал-Хосса 85
Абулҳорис Мансур бинни Нӯҳ 85, 98
Абӯабддуллоҳ, ниг. ба Абӯабдуллоҳ ал-Фақеҳ Абуҳафси Сағир
Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Ҷайҳонӣ 45, 81, 82, 85, 93
Абӯабдуллоҳ ал-Фақеҳ—Абӯҳафси Сағир 49, 68, 69, 94
Абӯалӣ 85
Абӯалӣ Исфаҳонӣ 82, 83, 97.
Абӯалӣ Муҳаммад бинни ал-Мустанир Кутруб 86
Абӯалӣ Муҳаммад бинни Ҳорун 64
Абӯалӣ ибн Сино 89
Абӯаҳмад муваффақ (Халифа) 16, 88

Абубакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар бинни Зикриё бинни Хаттоб бинни Шарик Наршахӣ 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 17, 18, 19, 21, 24, 28, 29, 31, 34, 42, 43, 48, 52, 57, 62, 64, 83, 86
Абӯбакри Сиддиқ (Халифа) 11, 33, 87, 82
Абӯдайм Ҳозими Садӯсӣ 9
Абӯзакариё Яҳьё бинни Аҳмад бинни Асад 69, 81
Абӯзар 82, 97
Абӯзар Муҳаммад бинни Юсуф ул-Бухорӣ 9
Абӯиброҳим бинни ал-Аббос ус-Суламӣ 4, 57
Абӯиброҳимниг. ба Исмоили Сомонӣ
Абӯиброҳим Исмоил бинни Аҳмад ус-Сомонӣ,ниг. ба Исмоили Сомонӣ
Абӯисҳоқ, ниг. ба Абӯисҳоқ Иброҳим бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ
Абӯисҳоқ Иброҳим бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ 83
Абӯисҳоқ Иброҳим бинни Холид бинни Буньёт 14
Абӯмуслим 12, 13, 14, 18, 54, 55, 57, 58, 61, 95
Абӯмуҳаммад Бухорхудот 71, 96
Абӯмуҳаммад Нуҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ 3, 8, 82, 97
Абӯнаср Аҳмад бинни Муҳаммад бинни Наср ал-Қубовӣ 3, 4, 5, 8, 16, 22, 23, 24, 29, 31, 34, 44, 52, 57, 65, 83, 86
Абӯнаср Аҳмад бинни Абдулҷаббор Утбӣ 91
Абӯсолеҳ Мансур бинни Наср бинни Исмоил ус-Сомонӣ 84, 97
Абӯсолеҳ Мансур бинни Исҳоқ 81
Абӯюсуф 78
Абӯюсуф Яъқуб бинни Аҳмад (бародари Наср бинни Аҳмад) 71
Абӯҳанифа 94
Абӯхафси Кабир, ниг. ба Хоҷа Имом Абӯҳафси Кабири Бухоройӣ
Абӯҳотам Ясорӣ 71
Абӯҷаъфар Давонақӣ 48, 57, 93
Абӯҷаъфар Утбӣ 25, 91
Абӯубайдуллоҳ ал-Ҷайҳонӣ, ниг. ба Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бинни Аҳмад ал-Ҷайҳонӣ
Абӯ... Қозӣ 45
Айнуддавла 25
Албтегин 24, 84, 90
Алӣ (халифа) 54, 89, 95
Алӣ бинни Аҳмад 77
Алӣ бинни Муҳаммад ал-Қазвинӣ 83
Алӣ бинни Суруш 76
Алӣ бинни Ҳусайн 74, 75, 97
Амир Исмоил, ниг. ба Исмоили Сомонӣ
Амр, ниг. ба Амр бинни Лийс
Амр бинни Лайс 7, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 96, 97
Арслонхон, ниг. ба Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон
Арслонхон Муҳаммад бинни Сулаймон 17, 20, 24, 28, 32, 45, 46, 89, 91
Асад бинни Абдуллоҳ, ниг. ба Асад бинни Абдуллоҳ ал-Қушайрӣ
Асад бинни Абдуллоҳ ал-Қушайрӣ 51, 52, 53, 66, 94
Асад, ниг. ба Асад бинни Сомонхудот
Асад бинни Сомонхудот 52, 66
Афросиёб 18, 23, 89, 90
Ашъас бинни Мухаммад бинни Муҳаммад 84
Аҳмад бинни Мӯсо Мазруқ 72
Аҳмад, ниг. ба Аҳмад бинни Фариғун
Аҳмад, ниг. ба Хина
Аҳмад (писари Асад бинни Сомонхудот) 66, 96
Аҳмад бинни Иброҳим ал-Баркадӣ 9
Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ 9, 80, 97
Аҳмад бинни Муҳаммад Лайс 14
Аҳмад бинни Наср 74
Аҳмад бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил Сомонӣ, 19, 89
Аҳмад бинни Фариғун 74, 75, 97
Аҳмад бинни Холид 32

Аҳмад бинни Ҳасан бинни ал-Утбӣ,ниг. ба Абуҷаъфар Утбӣ
Аҳмадхон 23, 91

Б

Бартольд В. В. 4, 5, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98
Баҳроми Чубин 52, 94
Бедун 37, 38, 39, 92
Бедун Бухорхудот 12, 23, 24, 88
Бектузун 98
Беленицкий А. М. 91
Бентович И. Б. 91
Биёгу 11
Бишр бинни Тағшода 54
Большаков О. Г. 91, 93
Босворд К. Э. 89
Боғӣ 59
Буньёт бинни Тағшода 12, 13, 14, 19, 87
Бухорхудот 14, 42, 43, 52, 53, 54, 56

В

Вазир бинни Аюб бинни Ҳассон 47
Вамбери А. 5
Вардонхудот 13, 30, 41
Варқо бинни Наср Баҳилӣ 40
Восил бинни Амр 53, 54
Восик (Халифа) 66, 96

Г

Гурдак 59, 61
Гӯрхон 24
Дониш А. 6

З

Занги Алӣ 24
Зиёд бинни Солеҳ 54, 55, 56

И

Иброҳим,ниг. ба Абӯиброҳим бинни ал-Аббос ус-Суламӣ
Иброҳим (пайғамбар) 57, 58, 95
Иброҳим Симчурӣ 83, 97
Иброҳим Тамғочхон 45, 93
Имоми Шофеъӣ 9, 86
Имом Ҷаъфари Сиддик 8
Исмат бинни Муҳаммад ал-Марвазӣ 69
Исмоили Сомонӣ 12, 14, 16, 17, 19, 24, 44, 46, 67—79, 87, 88, 91
Исо (пайғамбар) 57, 58, 95
Исо бинни Мусо ат-Таймӣ ал-Ғанҷор 9, 86
Исҳоқ бинни Аҳмад (бародари Наср бинни Аҳмад) 72, 73, 74, 81,
Исҳоқ бинни Иброҳим ал-Хитӣ 9
Ильёс (писари Асад бинни Сомонхудот) 66

К

Кадраи Хина 48
Кайковус 23
Қайхисрав 18
Қашкашон 91
Кисро 29, 91
Коно Бухорхудот 32
Куролтегин (сарҳанги Муканнаъ) 62
Куролтегин,ниг. ба Қадрхон Ҷабраил бинни Умар бинни Туғрулхон
Курмағонун 42

Л

Лайс,ниг. ба Амр бинни Лайс
Лерх П. И. 5
Лыкошин Н. С. 6, 88, 95

М

Малик бинни Форим 60
Малик Шамсулмулк,ниг. бо Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим бинни Тамғочхон
Маликшоҳ 28, 91
Мансур бинни Нӯҳ бинни Наср 26, 27, 46, 93
Мансур бинни Исҳоқ 81
Мансур Қаротегин 76, 83
Маоз бинни Муслим 62, 95
Махди, ниг. ба Махдӣ бинни Мансур
Махди бинни Мансур 13, 33, 57, 58, 59, 60, 87, 91, 92, 95

Маъмун 66, 96
Мох 21
Мударрис Ризавӣ 6, 7, 91, 92, 94, 97
Муизуддуньё в-ад-дин Санҷар бинни Маликшоҳ 90
Муовия 12, 34, 87, 92
Мусайяб бинни Зоҳир 62
Муслим,ниг. Муслим бинни Зиёд бинни Абийҳ
Муслим бинни Зиёд бинни Абийҳ 37, 38, 39, 88, 92
ал-Мустаин бинни ал-Муътасим (халифа) 27, 91
Муканнаъ 13, 57—64, 95
Муктадир (Халифа) 14, 88
Муқотил бинни Сулаймон ал-Қурайши Л
Муҳаллаб 37, 38, 39, 92
Муҳаммадшоҳ, 78
Муҳаммад бинни Абдуллоҳ бинни Азиз 85
Муҳаммад бинни Абдуллоҳ бинни Талҳат ат-Тоҳир 32
Муҳаммад бинни Абдурраззоқ 84
Муҳаммад бинни Абубакр 45
Муҳаммад бинни Алӣ бинни Суруш 76
Муҳаммад бинни Аъян 8
Муҳаммад бинни Восеъ 18
Муҳаммад бинни Зуфар бинни Умар 4, 5, 8, 86
Муҳаммад бинни Лайс 76, 97
Муҳаммад Мустафо (пайғамбар) 58, 88, 94
Муҳаммад бинни Нӯҳ, 69
Муҳаммад Порсои Бухорой 94
Муҳаммад бинни Саломи Байкандӣ 50
Муҳаммад Бинни Солеҳ ал-Лайси 52
Муҳаммад бинни Толути Ҳамадонӣ 58
Муҳаммад бинни Тоҳир 16, 89
Муҳаммад бинни Умар 9, 69
Муҳаммад бинни Яҳьё бинни Абдуллоҳ бинни Мансур бинни Халчад, бинни Варроқ 32
Муҳаммад бинни Ҳорун 76
Муҳаммад бинни Ҳусайн 54
Муҳаммад Ҳусайни Шайбонӣ, ниг. ба Муҳаммад бинни Ҳасан Шайбонӣ
Муҳаммад бинни Ҳасан Шайбонӣ 49, 94
Муҳаммад бинни Ҷарир ат-Табари 57, 95
Мӯсо (пайғамбар) 5, 8, 63, 95
Мусо ал-Ходӣ 36, 92
Муъбад ул-Хайр 46
Муътазид (халифа) 74, 79, 97
Муътамид (халифа) 16, 88
Мӯҳтадӣ бинни Ҳумод бинни Амр уз-Зуҳлӣ 31

Н

Наим бинни Сахл 59
Наршахӣ, ниг. ба Абубакр бинни Ҷаъфар бинни Зикриё бинни Хаттоб бинни Шарик Наршахӣ
Наср Сайёр 13, 53, 54, 94
Наср бинни Аҳмад бинни Асад 66—74, 87, 88
Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил —Абулҳасан Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ 25, 44, 81, 82, 91
Насрхон бинни Тамғочхон 27
Нӯҳ (бинни Асад бинни Сомонхудот) 66, 96
Нуҳ бинни Наср бинни Ахмад бинни Исмоили Сомонӣ 46
Нӯҳ (пайғамбар) 57, 58, 95

О

Одам 57, 58
Оли Аббос 54, 57, 91, 92
Оли Қашкаса 28, 91
Оли Сомон 3, 25, 27, 30, 34, 79, 80, 85, 88, 91
Оли Сосон 29, 89
Омир бинни Умар бинни Умрон 9
Омир бинни Умрон 59

П

Порс Байкандӣ 76

Р

Рофеъ бинни Лайс 66
Рофеъ бинни Ҳарсама 68, 71, 72
Руки уд-диньё в-ад-дин Масъуд Қилич Тамғочхон 32, 92

С

Саид,ниг. ба Саид бинни Усмон бинни Афъон
Саид, ниг. ба Саид Ҳарашӣ
Саид бинни Усмон бинни Афъон 35, 36, 37, 43
Саид бинни Халаф ал-Балхи 9
Саид бинни Халаф ал-Бухорӣ 31
Саид Ҳарашӣ 64, 65
Салмони Форсӣ 22, 90
Самъони 3
Саҳл бинни Аҳмад ал-Доғунӣ ал-Бухорӣ 16
Себавайҳ ибни Абдулазиз ал-Бухорӣ ан- Наҳвӣ 8, 86
Сиёвуш 18, 23, 90
Симоиулкабир 27, 73, 74, 97
Ситняковский Н. Ф. 5
Смирнова О. И. 4, 6
Сомониён, ниг ба оли Сомон
Сомонхудот 52, 94
Софи ходим 79
Сукон бинни Тағшода 12, 87, 88
Сулаймон Лайсӣ 36
Сулаймон Қурайшӣ 55
Салчуқиён 90
Султон Санҷар, ниг ба Муизуддиньё в-аддин Санҷар бинни Маликшоҳ
Сухарева О. А. 5
Суғдиён 61, 62

Т

Талҳат бинни Ҳабират ул-Шайбонӣ 51
Тархун 37, 41, 42, 51
Тағшода 12, 13, 23, 27, 30, 52, 53, 54, 87
Тоҳир бинни ал-Ҳусайн 66, 96
Туғрулбек, ниг. ба Қадрхон Ҷабраил бинни Умар бинни Туғрулхон

У

Убайдуллоҳ Зиёд 34, 35, 43
Умар Субаҳӣ 58

Ф

Фазл бинни Аҳмад ал-Марвазӣ 69
Фазл бинни Яҳьё бинни Холиди Бармакӣ 44
Фонқ ал-Хосса 98
Фрай Р. 6, 88

Х

Ҳайён, ниг. ба Ҳаён ан-Набатӣ
Хайзурон, 33
Хоныков Н. В. 5
Хизрхон 28, 91
Хина 48
Холид бинни Ҷунайд 54
Хоразмшоҳ, ниг. ба Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни Такаш
Хоразмшоҳ Муҳаммад, ниг. ба Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни Такаш
Хоразмшоҳ Муҳаммад бинни Такаш 24, 25, 32, 90
Хоразмшоҳ Отсиз 90
Хотун 12, 13, 23, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 88
Хоҷа Абуҳафс, ниг. ба Хоҷа Имом Абуҳафси Қабири Бухорой
Хоҷа имом Абуҳафси Қабири Бухорой 18, 49, 50, 51, 58, 89, 94
Хоҷа Имом Зоҳид, воиз Муҳаммад бинни Алӣ ан-Нучободӣ 22
Хулафои Аббос 31
Хунукхудот 19, 41, 89
Хусрави 1, 89, 91

Ч

Чингизхон 25, 90

Ш

Шаддод 20, 89
Шамсиддин Абубакри Заранҷарӣ 4
Шамсулмулк Наср бинни Иброҳим бинни Тамғочхон 16, 27, 28, 45, 46, 89, 93
Шараф 61
Шарик бинни Шайх ал-Маҳрӣ 54, 55, 56
Шарик бинни Ҳарис 52
Шаҳоби Вазир 25
Шерикишвар 11
Шефер Ч. 5
Шишкин В. А. 5
Шопур, ниг. ба Шохпур Малик
Шоҳпур Малик 17, 29, 30, 89

Я

Язид бинни Муовия 37, 92
Язид бинни Ғурак 31
Якуб бинни Лайс 68, 69, 96, 97
Яҳьё (писари Асад бинни Сомонхудот) 66
Яҳьё бинни Наср 49

Ғ

Ғассон бинни Уббод 66, 96
Ғитриф, ниг. ба Ғитриф бинни Ато
Ғитриф бинни Ато 33

Қ

Қадрхон Ҷабраил бинни Умар бинни Туғрулхон 16, 89
Қарочабек 25
Қаро Чӯрин 11, 87
Қусам бинни Аббос 36
Қутайба, ниг. ба Қутайба бинни Муслим
Қутайба бинни Муслим 12, 13, 18, 20, 29, 30, 40—44, 46, 47, 51, 87, 92, 94
Қутайба бинни Тағшода 13, 14, 55, 87
Қутайба бинни Тағшода Бухорхудот, ниг. ба Қутайба бинни Тағшода

Х

Хайён ан-Набатӣ 41, 51, 55, 93
Ҳасан бинни Усмони Ҳамадонӣ 9
Ҳаким (падари Муқаннаъ) 57
Ҳаким, ниг. ба Ҳаким Аҳмад
Ҳаким Аҳмад 59, 61
Ҳамавия бинни Алӣ 81
Ҳамзат ул-ҳамадонӣ 55
Ҳамук 11
Ҳарсама бинни Яъян 66, 96
Хасан бинни Алои Суғдӣ 48, 49
Ҳасан бинни Муҳаммад бинни Толут 27
Ҳасан бинни Тоҳир 48
Ҳафс бинни Ҳошим 48, 49
Ҳашвӣ 59, 61
Ҳашвия 50
Ҳаҷҷоҷ 39, 41, 42, 93
Ҳомид Каҳтаба 58
Ҳорун бинни Сиёвуш 53
Ҳорунаррашид 33, 44, 66, 92, 93, 96
Ҳотим ал-Фақеҳ. 47
Ҳошим бинни Ҳаким, ниг. ба Муқаннаъ
Ҳочиб (ғуломи Муқаннаъ) 63
Ҳусайн бинни ал-Алоъ 70, 80
Ҳусайн бинни Маоз 59, 60
Ҳусайн бинни Муҳаммад ал-Хоричӣ 68, 69
Ҳусайн бинни Тоҳир ат-Той 67, 68, 70
Хушом бинни Абдулмалик бинни Марвон 33, 95

Ч

Чабраил 22, 23
Чабраил, ниг. ба Ҷабраил бинни Яҳьё
Ҷабраил бинни Яҳьё 60, 61, 62

РӮЙХАТИ ҲАЛҚИЯТ

Араб 12, 15, 29, 37, 38, 43, 47, 49, 52, 55, 58, 59, 92
Тотор—муғул 4, 25, 32, 90
Турк 11, 31, 34, 38, 42, 47, 53, 59, 62, 71, 86, 87, 94,
Ғуз 25
Қарохитоиҳо 25, 89, 90, 92

РӮЙХАТИ НОМҲОИ ҶУҒРОФӢ ВА ТОПОНИМИКӢ

Алиободи Балх 77
Андхӯй 97
Арбинҷон 62, 96
Арфут,ниг. ба Тавоис
Аркудниг. ба Тавоис
Афшана 18
Афғонистон 97
Акси 69
Ачам 39, 52

Байканд 19, 20, 31, 40, 41, 71, 87
Байтуттироз 21, 90
Балх 52, 57, 67, 75, 77, 79, 84
Барзам 51,
Баркат, 18, 70
Баркади Алавиён ниг. ба. Баркат
Бағдод 51
Биёбони Омул 62
Битик (Бетик) 10, 86
Бодияи Хурдак ниг. ба Қармина
Бозори Баззозон 82
Бозори Мохрӯз (Мох) 21
Бозори Саррофон 82
Бозори Харкон 50
Боғи Ирам 89
Бумискат, ниг. ба Бухоро
Бухайра Сомҷан ниг. ба Поргини Фарох
Бухоро, 3, 4, 6, 7—37, 40—43, 45—50, 52—55, 58, 59, 62, 65—67—72, 74, 77, 79—83, 87, 89, 90—96

Варахша 11—13, 19, 89
Вардона 10, 17, 37, 42, 87
Возбадин 73

Гузгониён (Гузгонон) 74, 75, 83, 97
Гургон 79, 80, 81, 85

Дабусӣ 10
Давлатобод 97
Дарвозаи Алаффурӯшон 12, 24
Дарвозаи Алоъ 48
Дарвозаи Коҳфурӯшон 23
Дарвозаи Мансур 25
Дарвозаи Мӯъбад 18, 25
Дарвозаи Нав 27, 51, 91
Дарвозаи Самарканд 17, 60
Дарвозаи Ғурриён 23
Дари Атторон 47, 48, 56
Дари Бани Асад 49
Дари Бани Саъд 48, 49
Дари Бозор 47
Дари Габрия 49
Дари Мох ниг. ба Масҷиди Мохак
Дари Мӯҳра 49
Дари Нуҳ 47, 48
Дари Регистон 24
Дари Саъдобод 28
Дари Ҳакрах 49, 51
Дари Ҳисор 47, 56, 64—65
Дарьёи Зарафшон 86 ,87
Даштак 26

Зандана 17
Зармон 62, 79, 96
Зот ут-Тавоис, ниг. ба Тавоис

Ирок 9, 17, 49, 81, 90, 93
Исвона 10, 87
Искачкат 11, 15, 16, 17, 87
Исфаҳон 84
Исфиҷоб 71, 96

Кармина 15, 17, 30, 31, 68, 72
Кашмиз 55

Кембриҷ 6
Кеш 35, 42, 58, 60, 63, 65, 95
Кирмон 81
Когон 6
Коза 57
Коми Даймун ниг. ба Фаровез ус-Сифло
Кораки Алавиён 27
Кох (деҳа) 51
Кохи Доғунӣ 16
Куфа 37
Кӯи Алоъ 48, 70
Кӯи Бикор 82
Кӯи Булайс 28
Кӯи Вазир бинни Люб 47
Кӯи Деҳконон 50
Кӯи Кох 47, 48
Кӯи Муғон 50
Кӯи Риндон 47, 93
Кӯшки Муғон 29
Кӯшки Умар 65
Кӯшки Хиштувон 65
Кӯхи Сом 59

Ленинград 93

Мадина 37
Мадинат ус-Суфрия, ниг. ба Бухоро
Мадина ут-Туҷҷор,ниг. ба Бухоро
Мадрасаи Фарҷак 82
Мамостин 11, 87
Марв 31, 36, 37, 42, 52, 55, 57, 58, 62, 66, 70, 83, 85
Маргиб 96
Масҷиди Бани Саъд 48
Масҷиди Бани Ханзала 47
Масҷиди Мох 22, 82
Масҷиди Мағок 56
Масҷиди Қурайшиён 51
Маҳаллаи Гардункашон 81
Маҳалати Дарвоза 28
Миср 21, 96
Мовароуннаҳр 14, 62, 72, 73, 74, 75, 81, 89, 90, 91

Навканда 56
Намозгоҳ 77
Наршах 3, 59, 60, 61
Нарҷак ниг. ба Наршах
Нахшаб 35, 42, 58, 63, 65, 95
Нишобур (Нишопур) 37, 59, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85
Нумичкат ,ниг. ба Бухоро
Нумичкат (деҳа) 59, 90, 95
Нур 10, 15, 86
Нурато, ниг. ба Нур
Оби Ҷайҳун, ниг. ба Ҷайҳун
Омӯй 54, 55, 70, 76, 77, 84
Омул 95
Омуя, ниг. ба Омӯй
Осиё 6
Осиёи Миёна 4, 5, 90, 91
Осиёи Хурд 90

Париж 6, 7
Поргини Фарох 20
Пули Ато 77

Рабинчан 72, 73
Работи Сарханг 51
Размон 65
Рачфандун ниг. ба Варахша
Регистон 25, 26, 56
Рометин ниг. ба Ромитан
Ромитан 11, 18, 34, 41, 70, 87, 89
Ромтин ниг. ба Ромитан
Ромуш 18
Россия 5
РСС Тоҷикистон 6
РСС Узбекистон 88
Рум 21
Рӯди Арвон 30
Рӯди Байкан Руд 30
Рӯди Зар 30
Рӯди Кайфур 30
Рӯди Кармина 29
Рӯди нафар ниг. ба Рӯди Ови Хуфтар
Рӯди Мосиф 10
Рӯди Ови Хуфтар 30
Рӯди сомчун ниг. ба Рӯди Харомком
Рӯди Суғд 10
Рӯди Фаровез ус-Сифло 30
Рӯди Фаровез ул-Улё 30, 48
Рӯди Харконат ул-Улё 30
Рӯди Шарғ ниг. ба Рӯди Харомком
Рӯди Шопурком 29

Руди Шофуркомниг. ба Рӯди Шопурком
Руди Ҳаромком 17, 20, 30,

Сайрам 96
Самарқанд 15, 23, 31, 35, 36, 37, 45, 56, 62, 66, 69, 70, 72, 78, 79, 81, 82, 94, 96
Самронниг. ба Самарқанд
Самтин 11, 46, 87
Сарахс 85, 98
Сафна 10, 14, 87
Сагониён (Чағониён) 97
Сақматин 11, 87
Севанч 14, 88
Синд 79
Систон 80
Сомдун 31
Сомон 52, 94
Суғд 31, 35, 37, 41, 42, 51, 58, 61, 62, 63
Суғди Самарқанд 72

Табаристон, 80, 81, 95
Тавоис 15, 72, 88
Тароб 93
Таровча 10, 87
Тахористон 39
Теҳрон 6, 7
Тими Кафшгарон 82
Тироз 11, 74, 87
Тороб 41, 87
Тошкент, 5, 6, 96
Туркистон 11, 13, 17, 37, 42, 59, 76, 79, 80
Тӯс 9, 66
Фаластин 96
Фараб 10, 11, 20, 72, 73, 75, 86
Фарахшӣ, ниг. ба Варахша
Фарғона 3, 15, 51, 67, 68, 71, 72, 73, 76
Фағсадрах 49
Форс, 17, 81, 97
Форьёб 77, 97
Фохира, ниг. ба Бухоро

Хамукат 11
Харконрӯд 10, 30, 87, 92
Хоразм 33, 62, 67, 76, 77
Хунбун 40, 41, 43
Хуросон, 12, 15, 16, 20, 21, 22, 31, 33, 35, 37, 44, 47, 48, 49, 51, 56, 57, 58, 66, 68, 74, 80, 81, 82, 84, 87, 91, 92, 94, 96
Хӯтан 92

Чин 11, 20, 40, 41, 43
Чорбакр ниг. ба Сақматин
Чорчуй 95
Чоч 15, 88
Чубаи Бакколон 16, 48

Шамсобод 27, 28, 47
Шарғ 11, 16, 17, 87
Шаҳрисабз 95
Шабирғон 97
Шом, 21, 90
Шористони Рӯин ниг. ба Байканд
Шопурком 87
Шош, ниг. ба Чоч

Эрон, 6, 89, 90, 94

Яман, 32, 47
Яшкард, 23

Ғазна 84
Ғарб 5
Ғичдувон 59, 87

Қалъаи Дабусӣ 10
Қарокӯл ниг. ба Порғини Фарох
Қаршӣ 95
Қарӣ 74
Косимия ниг. ба Яшкард
Қуббатулислом ниг. ба Бухоро
Қувва 3
Қушмиҳон ниг. ба Кашмиз
Қурғони Варданзӣ ниг. ба Вардона

Ҳамукат 11
Ҳари ниг. ба Хирот
Ҳавзи Ҳаён 51

Ҳинд 79
Ҳиндустон 17, 79
Ҳирот, 62, 64, 84, 85, 94, 96
Ҳисори Наршах 60
Ҷайҳун 15, 20, 23, 35, 37, 40, 54, 58, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 80, 84, 87
Ҷамбулниг. ба Тироз
Ҷараш 32
Ҷуйбор 28
Ҷӯй Мулиён 26, 27, 79, 97

НОМГУИ КИТОБҲОИ ДАСТНАВИС

«Китоб-ул-ансоб» 3
«Мухтасари кофӣ» 10, 82, 97
«Хазоин ул-улум» 4, 10, 15, 21, 23, 31, 86
«Китоб Яминӣ» 25, 91
«Ахбори Муқаннаъ» 4, 57
«Масолик ул-мамолик» 20, 89, 93
«Фазл ул-хитоб» 50, 94

ЛУҒАТ

Алавӣ— пайрав ва тарафдорӣ Алӣ
Алам— байрақ
Амвол — ҷамъи мол, боигарӣ
Амлок — ҷамъи мулк (нигаред ба мулк)
Аморат — давлат
Анвоъ — ҷамъи нав
Арасот — қиёмат, майдони қиёмат
Арк — қалъаи амир ё ҳокимнишин дар даруни ҳисори шаҳр
Атбоъ ҷамъи тобеъ
Атиббо — ҷамъи табиб
Аъмол — ҷамъи амал
Ағлаб — бештар, аксар
Ақаба — ағба
Акорот — замину об, мулк, мулки ғайри манқул
Аҷрат, аз аҷр — мукофот, музд, подош

Баззоз — матоъфурӯш, газворфурӯш
Байат — муоҳидаи дӯстӣ (бастан), аҳду паймон
Байт хона
Бакорат — (нигаред ба бикр)
Бикр — дӯшиза, афифа; духтари ба шавҳар нарасида
Бингон ё пингон — коса
Бисот — ҳар чизи паҳн карданӣ, фарш, гилем, палос
Бозургон — савдогар
Бозӯҳд — бингаред ба зоҳид
Бора — девори қалъа, ҳисор; девори шаҳр
Ботил — ботил кардан бекор кардан, маҳв кардан
Бурди — навъе аз матои катонии рах-рах, алоча
Бутхона — ибодатхонаи бутпарастон, буткада
Бук — олати устухонӣ ё филизӣ, ки дар он дамида овоз бароварда мешавад, шайпур

Вазъ кардан — хориҷ кардан
Вақф — мулке, ки аз тарафи касе барои масҷид мад-

раса ва ғайра тахсис ва васиқа карда шуда бошад, ба шарте, ки аз даромади он фонда бурда шаваду харидуфурӯш нашавад.

Габр — оташпараст, пайрави дини Зардӯшт, ки то паҳн шудани ислом (асрҳои VII—IX) дини асосии Эрон ва як қисми Осиёи Миёна буд.

Гавзан — дар чопи Теҳрон дар поварақ чунин навишта шудааст: «Мақсад аз ин иборат маълум нашуд». Ба фикри мо дар ин ҷо бояд ҳарфи «б» (ب) афтода бошад, яъне ба ҷои Гавзан (گوزن) Гавзбун (گوزبن) бошад, ки он маънои дарахти чормағзро медиҳад

Газ олати чӯбӣ ва ё оҳании ченкунии масофа, матоъ ва ғайра, ки дарозиаш 91,5 см мебошад

Гаравидан — бовар кардан, мӯътақид шудан ба касе ё чизе

Гардан задан — сар буридан

Гом — қадам, як қадам

Гушмол додан — ҷазо додан

Дабир — мирзо, муншӣ, ишоншокунанда ва таҳриркунандаи мактубҳо ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ

Дарвеш — камбағал, фақир

Дарз — дар ин ҷо ба маънои шикоф ва ё таркиш омадааст

Дафина — ганҷ, пул ва ҷавоҳироти дар зери замин пинҳон кардашуда

Дашна навъе аз ханҷар, корди тез

Динор — пули роиҷи тилло, умуман пул.

Дирам ё дирҳам — танга, сиккаи нукрагӣ, пули нукра

Дият — хунбаҳо, товони хун

Дой — даъваткунанда, касе, ки дигаронро ба дину оини худ даъват мекунад.

Дорулмулк — дарбори аморат; сарои ҳукматӣ.

Занданаҷи — навъе аз карбос, ки дар қадим дар Зандана ном деҳаи Бухоро бофта мешуд

Зариба — андоз, хироҷ, бочу хироҷ

Зиёот — ҷамъи зиёъ (нигаред ба зиёъ)

Зиёъ — обу замин, мулк, замини зироатӣ

Зоил — нобуд, маҳв, нопадид

Изз — иззат

Илҳоҳ — дархост, илтимос, илтиҷо

Имтисол — атоат кардан, фармонбардорӣ

Истихфоф — беқадрӣ
Истеҳқоқ — лаёқат, қобилият
Иқомат кард ва имомат кард — дар ҷой монд ва роҳбари кард

Қадвода — буньёд, таҳкурси
Қандиз — нигаред ба куҳандиз
Қарбос — умуман ба маънои либос
Қароҳият — дилнокашӣ, нафратангезӣ, нафрат
Қозаргарӣ — ҷомашуӣ
Қох — сарой, қаср, кӯшк, иморат
Кӯй — кӯча
Кӯшк — бинои бошукӯҳ дар беруни шаҳр, ки дар атрофаш боғ дорад; қаср
Куроса — дафтар, китоб, Қурчон.
Кӯҳандиз — арк, қалъаи кӯҳна

Лахт — ҷузъ, ҳисса, қисм, пора, қитъа

Мавзеъ — ҷой, макон
Мавло — соҳиб, молик, сарвар
Ман — воҳиди вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, масалан мани Самарқанд—8 пуд
Маншур — фармон ва ярлиқи подшоҳӣ барои додани мансаб, рутба ва ғайра
Манҷаник — олати фалохунмонанд, ки онро бар сари чӯб ҷойгир карда, сангҳои калон ва ё гулӯлаҳои оташро дар он монда, ба тарафи қалъаи душман меандохтаанд
Марсум — расм, расму оин
Машоих — ҷамъи шайх, пир, пирон
Машъубада — нигаред ба шуъбада
Маъзул — аз амалу мансаб дур кардашуда
Мағок — чуқурӣ, пастӣ
Мақарр — қалъа, қароргоҳ
Мақсура — ҳуҷраи ибодат; чиллахона, ҳуҷраи паҳлуи масҷид
Маҳаллаи фуғсодраҳ — қисми соф бутпараст
Маҳсур — ҳамчун ҳисор иҳота кардашуда
Меҳтар — саркарда, бузург, калон
Минбар — ҷои хутбахонӣ, ҷои вазъзгӯӣ дар масҷид
Мозӣ — гузашта
Муаззин — азонгӯй, даъваткунанда ба намоз, сӯфии масҷид
Мубоҳ — аз руи шариат ба чизе иҷозат додан, ҳалол кардан, раво донистан
Муваҳҳид — касе, ки худоро якка ва танҳо медонад; эътиқодманд бо худои ягона

Музоф — тобеъ
Мукаббирон — чамъи мукаббир—он ки дар вақти азон ва намоз чумлаи «аллоху акбар»-ро бо овози баланд мегуяд; такбиргуянда
Мунодӣ — чарчӣ
Мунозеъ — низоъкунанда, хусумат ва ситезакунанда
Мунқод—мутеъ — итоаткунанда
Мусаллам — таслимшуда
Мусоҳарат — ба касе хеши кардан ба воситаи духтар додан ва ё арус овардан
Муставлӣ — истилокунанда, голиб, зер карда гиранда
Мустағал — замине, ки галла корида мешавад
Мустағалот — чамъи мустагал
Мутааззир — кори ичрояш иомумкин, мушкил, душвор
Мутаворӣ — пинҳоншуда
Мутобаат — пайравӣ, тобеӣ
Мутолаа — аз назар гузаронидани чизе бо мақсади огоҳшавӣ ва шиносшавӣ бо он
Муттасил — пайваст
Мушоя — гуселкунӣ
Муқаннаъ — никоб
Муқобара — магрурӣ, зӯрӣ
Мӯбад — рӯҳонии зардуштиён, ки аз мугон болотар меистодааст, олим ва донишманди дини зардуштӣ

Навруз — рузи аввали соли шамсӣ, ки бо 21 март баробар меояд ва иди соли нав аст
Навоҳи чамъи ноҳия — наздикиҳо; атроф;атроф ва сарҳадҳои мамлакат
Навҳа — гирья
Нафир — бонг, ғулғула
Ниҳолин — бистар, кӯрпаву болин, болишт
Нозил — меҳмон
Нубуввия — пайғамбарӣ

Обгир — истахр, толоб; ҳавз, пастоби дарьё ва рӯд
Оби ҳайвон — чашмаи афсонави, ки гӯё дар мамлакати зулмот воқеъ будааст ва нӯшидани оби он умри човид мебахшидааст
Оканда — пур карда
Омӯрзидан — бахшида шудани гуноҳи «бандагон» аз тарафи худо баъд аз марг, ғуфрон
Оташхона — ибодатгоҳи зардуштиён, оташкада

Пашиз — пули сиёҳи камарзиш, фулус
Поргин — хандаке, ки бо об пур карда мешавад
Порсо — пок, покиза, некӯкирдор, диндор, парҳезгор, худотарс, шайх

Порсӣ — форсӣ

Рабаз — девор, ҳисори гирди шаҳр
Работ — ҳавлӣ ё маҳалли истиқомати мусофирон, корвонсарой, мусофирхона
Рамс — сардор, идоракунанда, сарвар, мансаби динӣ
Рамят — 1) табаа, омман мардуми фармонбардор, тобеъ, мардуме ки зери даст ва ҳимояи касе бошанд; 2) деҳқонон.
Ракъат — чузъе аз намоз, ки аз як қиём, рукӯъ ва ду сучуд иборат аст
Раоё — чамъи ранят (нигаред ба ранят)
Рашид — он ки роҳи ростро ёфтааст, раванда бо роҳи рост
Риддат — аз дин гаштан, аз дини ислом гаштан
Ринд — зирак, ҳушьёр, озодфикр, бебок, бепарво нисбат ба аҳкоми шариат
Рубъ — чорьяк, аз як чор қисми чизе
Русто — деҳ, кишлоқ
Рукӯъ — ҳам шудан дар намоз ба дарачае, ки кафи дастҳо ба сари ду зону бирасад

Савмаа — ибодатгоҳ ҳучра бароӣ ибодат
Садид — устувор; рост ва дуруст, маҳкамирода
Саид — хушбахт, некбахт, хуштолеъ, бахтьёр
Салотин — чамъи султон (нигаред ба султон)
Салх — рузи охири мох
Самъам ва тоатан — мешунавам ва итоат мекунам
Сарой — қаср; боргоҳ, даргоҳ; иморати калон
Сарои уммол — боргоҳи андозчиии, хирочгирӣ
Саропарда — хаймаи бузурги шоҳона, чодари подшоҳӣ шомьёна
Сарроф — заршинос, иваэкунандаи пул
Сарханг — сардори як қисми муайяни лашкар
Соқаи лашкар — қисми ақибгарди лашкар, арьергард
Сим задан — пули нуқра сикка задан, пули нуқра баровардан
Сипахсолор — сарфармондеҳи лашкар
Сиқот, чамъи сиқа — мӯътамад, марди шоёни бовар
Сиҷил — ҳукмномаи бо мӯҳр тасдиқшудаи қозӣ, васика
Солеҳин — покдомон, некӯсиришт
Софӣ шудан — ба касе ё касеро изҳори ихлос кардан, тобеъ шудан, таслим шудан
Сулс — се як аз се як ҳиссаи чизе
Султон — унвони подшоҳон
Суннат — роҳ равиш; урфу одат; ибодат ва одате, ки аз Муҳаммад мондааст ва онро суннихо ба амал меоранд.

Тавсан — аспи чавони ромнашуда, аспи саркаш
Тадорук — тайёрӣ, омодагӣ

Тазаллум — шикоят
Таомул — аксулъамал, реакция, расму одат, рафтор
Таррор — *кисабур*, дузд
Таъбия — ба ҷанг тайёр кардан
Таҷаммул — ороиш, ҳашамат, дабдаба
Тилоя — пешқаравули лашкар
Тим — бозори болопӯшида
Тимор — ғамхорӣ
Тир — ҳисса, насиба, қисмат
Тозӣ — арабӣ

Уббод, ҷамъи обид — худочӯй
Узл-узлат — танҳоӣ, гӯшанишинӣ, мардумгурезӣ
Уламо — ҷамъи олим
Улуфа — хӯрок, хӯрокворӣ: таъминот
Умаро — ҷамъи амир (нигаред ба амир)
Унноб — дарахти челон

Фарсанг — масофаи муайянест, ки тақрибан ба 6—8 километр баробар аст
Факир — камбағал, нодор, мӯҳтоҷ
Фуқаҳо — шакли ҷамъи фақеҳ (нигаред ба фақеҳ)

Хавоза — тоқи нусрат, дарвозаи тоқшакл, ки ба он ҳангоми ҷаши шаҳрро меороянд
Хайл — аскароии савора; саворон
Хайли анбӯҳ — пайравони бисьёр
Халифа — ҷонишин ,лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммад ва пешвои умумии мусулмонон шумурда мешуданд
Хатиб — касе, ки хутба мехонад, воизи хутбахон
Хилофат — давлати асримиёнагии арабҳо
Хилъат — ҷома, камарбанд ва дасторе, ки амирон ва подшоҳон ба касе мебахшиданд
Хироҷ — андоз аз замин ва маҳсули замин
Хованд — шакли кӯтоҳкардаи худованд
Хонсолор — сардори дастархон, дар ин ҷо ба маънои давлатманд омадааст
Хосагон — одамони наздики касе, муқаррабон
Хоқон — лақаби подшоҳони Чин (Хитой) ва Туркистон
Хоҷасароён **(ҷамъи** хоҷасарой) — навкар ва хизматкори ахта кардашудаи мутасаддии корҳои ҳарам
Худовандгор — (нигаред ба худованд)
Худованд — соҳиби ягон ҷой ё ин ки сардор, масалан, худованди хона соҳиби ё сардори хона
Худотзода — яъне шоҳзода Бухорхудотзода
Хулафо (ҷамъи халифа) — нигаред ба халифа

Хутба — қироат кардани оят, ҳадису насиҳат дар намози ҷумъа ва идҳо, ки дар он номи халифа ва подшоҳи вақт низ ба забон гирифта мешавад.

Чокар — хизматгор, навкар, фармонбардор

Шабехун — шабона ба душман ногаҳ ҳамла овардан
Шариат — роҳ ва қонунҳои дини ислом
Шиа — тарафдори, пайравон, пайравонӣ Алӣ; яке аз мазҳабҳои ислом
Шодуравон — дар ин ҷо ба маънои фарш ё бисоти қиматбаҳо омадааст

Шӯъбада (ё шаъбада) — ҳилла ва макр

Эзид — яке аз номҳои худо

Яздиҳо — матоҳое, ки дар шаҳри Язд бофта мешуданд

Ғазот — ҷанг, ҳарб, разм дар роҳи дин

Ғаллот (ҷамъи ғалла) — ҳосили аз замин рӯидаи ҷав, ғандум ва донаҳои дигар
Ғасб — ҳар чизи бо зӯру зулм аз дасти соҳибаш кашида гирифташуда
Ғозӣ — касе ки дар роҳи дини ислом бо ғайримусулмонон меҷангад, ҷиҳодкунанда дар роҳи дини ислом

Ғуз — номи яке аз қабилаҳои турк
Ғурра — аввали моҳ; рӯзи аввали моҳ

Қабола — санаде, ки аз рӯи он чизеро ба зимма мегиранд, васиқа
Қаввол — сурудхон, ҳофиз
Қавм — мардуми як маҳалла, гузар ва деҳа, ки дар як масҷид ва аз паси як имом намоз мехонанд; тоифа, қабила
Қандил — чилчироғ, шамъдони калон, чароғи овезон
Қариҳа — истеъдод, боистеъдод
Қофила — гурӯҳе аз мардумони пиёда ё савора, ки бо ҳам ба сафар мераванд, корвон
Қурайш — яке аз қабилаҳои араб, ки Муҳаммад ба он мансуб аст

Ҳавоиҷ — ҷамъи ҳоҷат
Ҳадис — ривоят, нақл, ҳикоя, хабар ё ривояте, ки аз қавли Муҳаммад пайғамбар ё нмомон нақл кардаанд
Ҳазимат — шикаст хӯрдан
Ҳазира — ҷои атрофаш иҳота шуда, девор, панҷара, иҳотае

аз чӯб ва най, ки барои нигоҳдории ҳайвонот месозанд, кӯра

Ҳамид — писандида, нек, хуб, сутуда

Ҳарам — ҳавлии дарун, сарои подшоҳон ва ашрофу боён

Ҳарисапаз — ошпазе, ки оши аз гандуми кӯфта, гӯшт ва равған тайёр мекардаро мепазад

Ҳафира — ҷои кандашуда

Ҳашам — хизматгорон, навкарон, чокарони подшоҳӣ, давлатмандон, хоҷагон

Ҳичрат — кӯчидани Муҳаммад ва пайравони вай аз Макка ба Мадина, ки дар 16 июли 622 мелодӣ воқеъ гардид ва ин ибтидои солшумории мусулмонон ҳичрии қамарӣ карор дода шуд

Ҳоит — девор, боғи атрофаш девор кашидашуда

Ҷавор — наздикӣ

Ҷадд — бобо

Ҷизъя — андозе, ки дар мамлакатҳои мусулмонӣ аз ғайри мусулмонон гирифта мешуд

Ҷомагӣ — маош, ротиба, мавҷиб

Ҷоҳилият — яъне давраи пеш аз мусулмонӣ, пеш аз исломи

МУНДАРИҶАИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»

Сарсухан 3
//. 8
Дар зикри ҷамоате, ки дар Бухоро қозӣ буданд. . . . 8
Дар зикри Хотуне, ки ба Бухоро подшоҳ буд ва фарзандони ӯ, ки подшоҳ буданд баъд аз вай 12
Зикри Бухоро ва чойҳое, ки музоф аст ба вай 15
Зикри Байтуттироз, ки ба Бухоро будааст ва ҳанӯз барҷой аст 21
Зикри бозори Моҳ. 21
Зикри исоми Бухоро. 22
Зикри бинои арки Бухоро. 23
Зикри манзилҳои подшоҳон, ки ба Бухоро будааст . . . 25
Зикри Ҷуи Мулиён ва сифати ӯ. 27
Зикри бинои Шамсобод. 28
Зикри оли Қашкаса. 28
Зикри рудҳои Бухоро ва навоҳии он 29
Зикри хирочи Бухоро ва навоҳии он 30
Зикри девори Бухоро, ки мардумон онро девори Кампирак гӯянд. 31
Зикри рабази Бухоро. 32
Зикри дирҳам ва сим задан ба Бухоро. 32
Зикри ибтидои фатҳи Бухоро. 34
Зикри вилояти Кутайба бинни Муслим ва фатҳи Бухоро ва кисмати Мовароуннаҳр миёни араб ва аҷам. 39
Зикри фатҳи Бухоро ва зоҳир шудани ислом дар ӯ. . . 42
Зикри бинои масҷиди ҷомеъ. 43
Зикри намозгоҳи ид. 46
Зикри кисм кардани шаҳри Бухоро дар миёни араб ва аҷам . 47
Зикри оли Сомон ва насаби ишон. 51
Зикри Наср Сайёр ва мақтали Тағшода. 53
Зикри Шарик бинни Шайх ал-Маҳрӣ 54
Закри хурӯчи Муқаннаъ ва утабои ӯ аз сапедҷомагоҳ. . . 57
Сабаби ҳалок шудани Муқаннаъ. 64
Зикри бидояти вилояти оли Сомон 66
Зикри бидояти вилояти амири мози Абӯиброҳим Исмоил бинни Ахмад ус-Сомони 67
Зикри даромадани амир Исмоил... ба Бухоро 69
Зикри вилояти амири шаҳид Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомони. 80

Зикри вилояти амири саид Абулҳасан Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ. 81
Зикри вилояти амири ҳамид Абумуҳаммад Нуҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ. 82
Зикри вилояти Абдулмалик бинни Нӯҳ бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ. 83
Зикри вилояти малик Музаффар Абусолеҳ Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ. 84
Зикри вилояти амири рашид Абулқосим Нӯҳ бинни Мансур бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ. 85
Тавзеҳот. 86
Рӯйхати исмҳои хос. 101
Рӯйхати номҳои ҷуғрофӣ ва топонимикӣ. 107
Номгуи китобҳои дастнавис 110
Луғат. 111

Бо қарори Совети таҳририяву нашрияи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон чоп мешавад

Ответственный редактор
Ахрор Мухтарович МУХТАРОВ

Абубакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар Наршахи

ТАЪРИХИ БУХОРО

(на таджикском языке)

Составитель;
Нуман КАСЫМОВ

Муҳаррири нашриёт **З. И. Очилова**
Муҳаррири техникӣ **В Н. Щемелинина**
Рассом **Р. Абдураззоков**
Мусаҳҳеҳ **Л. Очилова**

Ба матбаа 8. 8. 1979 с. супорида шуд. Ба чопаш 3. 10. 1979 с. имзо шуд. КЛ 05016. Формат 60×84$^{1}/_{16}$. Коғаз № 1. Гарнитура «литературная». Чопи баланд. Ҷузъи таҳминию ҳисобӣ 7,0. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 8,0. Адади нашр 2750. Супориши 781. Нархаш 1 с. 00 тин. Бо муқоваи № 7—1 с. 30 тин.

Матбааи нашриёти «Дониш», Душанбе, 29, Айнӣ 121, бинои 2.
Нашриёти «Дониш», Душанбе, 29, Айнӣ, 121, бинои 2.